LAPPTRUMMOR OCH RUNMAGI

TVENNE KAPITEL UR
TROLLDOMSVÄSENDETS HISTORIA

AV
SIGURD AGRELL

LUND
C. W. K. GLEERUPS FÖRLAG

LUND 1934
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET

Förord till den elektroniska utgåvan

Digitaliserad i april 2008 av Kalle.

FÖRORD.

Det arbete, som härmed lämnas i allmänhetens händer, ansluter sig till min för tre år sedan utgivna bok »Senantik mysteriereligion och nordisk runmagi». Liksom den föregående skriften är den nya utarbetad med populärvetenskapligt syfte för ögonen. Då den första av de här medtagna uppsatserna ger en totalvy av min runforskning, kan den nya boken läsas även av den, som helt saknar kännedom om den första. Inbördes komplettera emellertid de båda arbetena varandra.

Sedan år 1931 har genom bok- och handskriftsstudier hemma och i utlandet (Frankrike, England, Tyskland och Italien) mitt bevismaterial i fråga om runradens magiska ursprung starkt ökats. För en del av dessa upptäckter har jag redogjort i en 1932 på tyska utgiven skrift: »Die spätantike Alphabetmystik und die Runenreihe». I denna nya svenska framställning — detta arbetes första uppsats — finnes emellertid även för fackmannen åtskilligt nytt att hämta. Den andra uppsatsen i denna bok är ägnad ett problem, som hittills legat utanför mitt forskningsområde: lapparnas spådomskonst och dess förebild. Ehuru jag inlåtit mig på något helt nytt, tror jag dock, att mina uppslag skola kunna påräkna uppmärksamhet även utanför fackmännens krets. För vad som rör lapparna och deras liv förefinnes i Skandinavien ett livligt intresse. Min undersökning visar dessutom, att hos lapparna mycket av forntida nordgermansk tro och sed bevarats.

Bägge uppsatserna ha utarbetats utan medtagande av en tyngande lärdomsapparat. Bifogade litteraturhänvisningar möjliggöra emellertid för den intresserade att stifta bekantskap med alla mina källor. Dessa anvisningar ha av utrymmesskälinskränkts till blott det i första hand nödvändiga. Vad som utelämnats återfinnes

emellertid utan större svårighet i av mig omnämnda specialarbetens bibliografier. Citat från dansk-norska källor, tillhörande äldre tid, har jag funnit rådligast att som regel återge i nutida svensk översättning. Den kuriösa ortografien i dessa texter är alltför besvärlig för den med tidsperiodens skrivsätt oerfarne.

Tack vare det Gleerupska förlagets intresse, tillmötesgående från Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund, Vetenskaps-Societeten i Lund och utgivaren av »En isländsk svartkonstbok från 1500-talet», docenten, fil. d:r Nat. Lindqvist, har detta arbete kunnat utstyras med ett rikligt illustrationsmaterial. För goda råd i samband med korrekturläsning står jag i stor tacksamhetsskuld till min vän runologen, docenten, fil. d:r Ivar Lindquist.

Lund den 27 april 1934.

Sigurd Agrell.

I.

Sedan år 1927 har jag i en följd av skrifter, bl. a. i ett större populärvetenskapligt arbete »Senantik mysteriereligion och nordisk runmagi», upptagit till behandling ett av runforskningens intressantaste problem, spörsmålet om orsaken till den s. k. äldre runradens egendomliga uppställning och den ursprungliga innebörden hos tecknens namn. Fortsatt forskning har, sedan jag år 1931 utgav det nämnda arbetet, fört mig åtskilliga steg vidare. I en ny, för en större allmänhet avsedd skrift upptar jag nu åter frågan till behandling samtidigt som jag framlägger resultaten av studier över lapsk spådomskonst och magi, sedda i deras samband med fornnordiska förebilder. En riktig förståelse av mina tydningsförsök av företeelserna inom lapskt trolldomsväsen är icke möjlig utan en inledande översikt av runmagien och dess förbindelser med senantik alfabetmystik.

Avb. 1. Kylverstenens runrad renritad. (Första tecknets bistavar synas icke på stenen, av åttonde tecknets bistav finnes spår.)

Det äldsta kända runradsminnesmärket är Kylver-stenen på Gotland, vars ristning allmänt anses utförd i början av 400-talet av vår tideräkning. Något yngre — omkring 75 eller 100 år — äro runinskriptionerna på Vadstena-brakteaten och dess närstående variant Grumpan-brakteaten, den senare delvis något skadad.Avb. 2. Vadstenabrakteatens runrad renritad. (Sista tecknet dolt under en pärla.)

Avb. 3. Grumpanbrakteatens runrad renritad. (Om 22:a tecknet se s. 54 f.)

Det anmärkningsvärda är, att dessa trenne gamla runrader icke fullt överensstämma i fråga om tecknens ordningsföljd. Kylverstenens runrad (se avb. 1) har *p*-runan # stående framför tecknet #, en runa, vars ursprungliga ljudvärde är osäkert, och *d*-runan # framför *o*-runan #. På Vadstenabrakteaten och Grumpanbrakteaten är förhållandet i bägge fallen det motsatta. Runan # är visserligen på den förstnämnda dold av en pärla. Den kan emellertid spåras vid iakttagelse av hängsmyckets baksida, där tecknets vertikala linjer lämnat tvenne skönjbara avtryck. På Grumpanbrakteaten är *d*-runan # fullt synlig och står sist (omedelbart efter *o*-runan #, vilken upptill är något otydlig). Se avb. 2 och avb. 3. Andra runradsristningar från äldre tid överensstämma undantagslöst med de svenska brakteaternas runrad i fråga om teckenföljden ##. Till teckenföljden ## finnes däremot ingen äldre parallell, beroende på, att runradsristningarna på Charnayspännet (se avb. 4) och på den nyupptäckta Brezapelaren (se avb. 5) sakna de allra sista tecknen. På ett i floden Thames funnet kortsvärd (scramasax) finnes runraden utökad med vissa nya rent angelsaxiska tecken. Några arkeologer ha emellertid velat hänföra detta föremål till ganska sen tid. Detta runminnesmärke kan för övrigt

Avb. 4. Charnayspännet.

icke begagnas vid avgörandet av frågan om *o*- och *d*-runans inbördes ställning. Det förhåller sig nämligen så, att flera runtecken i alfabetets ursprungliga tredje avdelning flyttats huller om buller: *o*-runan står visserligen sist i denna grupp men har icke *d*- utan *m*-runan framför sig, *d*-runan har fått sin plats framför *l*-runan (se avb. 6). Om

d-runan har flyttats från gruppens sista eller näst sista plats, veta vi under dylika förhållanden icke. Vad vi ha att hålla oss till, är en del i angelsaxiska handskrifter påträffade runradsuppteckningar. Hos en av dessa står emellertid *o*-runan före *d*-runan, alldeles som på de svenska brakteaterna (se avb. 7). Att hos de övriga förhållandet är det omvända, kan lätt förklaras såsom beroende på inverkan från en grupp nytilllagda tecken: dessa begynna med en serie vokaltecken, och det troliga är, att man låtit o-runan komma efter *d*-runan för att få en sammanhängande följd av vokaltecken: *œ* (av äldre *o), a, æ, y, ea, io*. En synnerligen naturlig åtgärd i en tid, då runmagien icke längre spelade någon roll, i varje fall icke för de angelsaxiska munkar, som fört pennan.

Enligt min mening ha vi att betrakta de båda brakteatinskriptionerna såsom representerande den säkrast bevarade traditionen. De härstamma från hednisk tid och de kunna icke gärna — som troligen den tydligen hastigt utförda Kylverristningen — vara tillkomna i en tillfällig brådska. Dessa hängsmycken, amuletter med magisk skrift, ha tvivelsutan haft äldre, med den uräldsta runtraditionen sammanhängande förebilder. Om de bevarade runradsbrakteaterna också äro

utförda omkring 300 år efter runskriftens uppkomst, kunna de emellertid knappast ha tillkommit på fri hand utan böra ha tillverkats med ett äldre mönster för ögonen, en annan amulett, vars tecken man i lugn och ro haft tillfälle att beakta vid tillverkningen av en ny stamp.

Avb. 5. Brezapelarens runrad. (Efter Čremošnik och Sergejevski.)

Som bekant äro de nordiska brakteaterna i sista hand imitationer av senantika mynt och andra föremål av samma typ, t. ex. runda medaljliknande amuletter. Vadstena- och Grumpanbrakteaterna visa bägge en till senantik föreställningsvärld hörande bild: ett behornat djur jämte ett bakom detta uppskjutande manshuvud (se avb. 8 och 9). Jag ser häri en reflex av en senantik framställning av guden Mithra vid sidan av offertjuren. Det bör vara höjt över varje tvivel, att germankrigare i romersk tjänst — och från dylika härstamma i sista hand våra nordiska brakteater — under den senare kejsartiden sammanträffat med stridskamrater, som hyllat den ursprungligen i Persien hemmahörande Mithrareligionen. Denna har haft livligt verksamma anhängare bland de romerska soldaterna från det första århundradet av vår tideräkning ända till kristendomens slutgiltiga seger strax före 400-talets ingång. Det ligger intet som helst orimligt i, att en del hängsmycken, tillkomna på 300-talet, förts till norden och där ännu ett eller annat sekel senare efterbildats. Härtill kommer, att det ingalunda är säkert, att alla yttringar

Avb. 6. Runorna på Thamessvärdet.av mithraistisk åskådning med ett slag dött ut inom den senantika världen till följd av kristendomens officiella seger. Tvärtom bör man med en ganska hög grad av sannolikhet kunna förmoda, att i all hemlighet åtskilliga soldater, ehuru till namnet kristna, dock begagnat mithraistiska amuletter för att skydda sig för verkliga och inbillade faror. Segerguden Mithra, Sol Invictus, den obesegrade guden, har tvivelsutan ett eller annat århundrade efter det att hans lära förlorat den romerska statens erkännande och blivit en förföljd vidskepelse i alla fall ägt en icke ringa makt bland de folklager, där allsköns trolldomsväsende outrotligt höll sig kvar. Oden lever ännu i dag i nordisk folktro — skulle då icke föreställningar sammanhörande med Mithrareligionen ha kunnat dröja kvar inom vissa klasser av den officiellt kristnade befolkningen i det sönderfallande romarriket? Om ock Teoderik den store var kristen, kan i början av 500-talet ännu enstaka på mithraistiska amuletter återgående hängsmycken ha burits av folk i hans krigshär. Där tjänade åtskilliga germaner från landen norr om Östersjön, och några av dessa ha återvänt till sina hemtrakter vid tiden omkring år 500.

Avb. 7. Runraden i Codex Cotton. Otho B 10.

De båda svenska runradsbrakteaterna visa som nämnt en bild, vilken låter tolka sig såsom återgående på framställningen av den centrala myten i Mithrareligionen: Mithra dödande den heliga urtidstjuren. Enligt bevarad tradition, delvis fortlevande bl. a. i parsismens heliga skrifter, framträdde ur djurets kropp sädesax. De romerska mithradyrkarna ha framställt metamorfosen så, att djurets svans i dödsögonblicket delar sig i ett knippe av sädesax (talrika reliefer visa denna detalj). Till de romerska tjurframställningarnas på dylikt vis delade svans

svarar brakteaternas djurbild däri, att den visarAvb. 8 a. Vadstenabrakteatens framsida.

Avb. 8 b. Vadstenabrakteatens baksida. (Visar, att första tecknet är en *t*-runa.)

en behornad varelse försedd med flerkluven svans. Man har tidigare tvekat, om djuret skulle föreställa en häst eller en tjur eller kanske rentav vara en jak. Bilden förklaras enligt min mening helt enkelt därigenom, att den går tillbaka på en senantik framställning av ett behornat djur, en tjur, vars svans varit delad, enär den bestått av sädesax (se avb. 10). På Vadstenabrakteaten finnes ytterligare en märklig överensstämmelse med en detalj hos den mithraistiska kultbilden: en fågel ses sväva framför fyrfotadjurets huvud. Mithra fick genom en fågel, en korp, från solguden budskap med uppmaning att nedsticka den fångade tjuren. Därför ser man på många romerska reliefer denna fågel avbildad (till vänster på avb. 10). På Grumpanbrakteaten, som är utförd i grövre stil (se avb. 9), ha blott tjuren och manshuvudet fått plats. Här är även inskriptionen något kortare. Den består blott av den äldre runradens trenne grupper, av vilka den mellersta genom ett brott förlorat de båda sista runorna. Vadstenabrakteatens inskription har förutom de tre runradsgrupperna en grupp av 8 runor *tuwatuwa,* tvivelsutan ett rent magiskt ord. Man har tidigare läst *luwatuwa,* men nyare granskning av brakteatens baksida har visat, att den första bokstaven måste vara en *t*-runa # icke en *l*-runa # Trolldomsord av dylik typ — upprepning av samma ljudföljd tvenne gånger — äro kända från senantik bokstavsmystikAvb. 9. Grumpanbrakteaten

och finnas för övrigt på andra brakteatamuletter, t. ex. *salusalu.* En uträkning av talvärdet i ordet *tuwatuwa* i anslutning till min runteori visar, att det magiska tal, som däri döljes, är 54 (16 + 1 + 7 + 3 + 16 + 1 + 7 + 3). Samma talvärde (1+2+17+1 + 14+1+18) har det i senantik mystik så ofta förekommande guda- eller demonnamnet *Abraxas* enligt det esoteriska räknesättet (α = 1, ω = 24). I senantik spekulation har Mithra sammanställts med gnostieismens mystiska allgud Abraxas (närmare härom vid behandlingen av den 16:e runan). Abraxas var förbunden med året och himlens omkrets. Hans magiska symbol var cirkelrunden. Då senantik spekulation i alfabetet såg en motsvarighet till världsalltet eller himlens omkrets (zodiakens 12 hus motsvarades av 24 bokstäver), hölls Abraxas av många för alfabetmystikens högste gud. Vi skola i det följande se honom sammanställd med det grekiska alfabetets 24:e bokstav, som med sitt tal även angav samtliga bokstävers antal. Med det sagda stämmer väl, att Vadstenabrakteatens alfabetmystiska inskription är anordnad i en cirkelrund. Talvärdet av samtliga tecken är enligt mitt beräkningssätt 360. Detta är det gamla babyloniska talet för himlens omkrets (vi indela den ännu enligt babylonisk förebild i 360 grader); likaledes var det talet för det äldre året (som utökades med 5 skottdagar). Härtill kommer, att namnet *Mithras,* skrivet med grekiska bokstäver och uträknat efter det i dagliga livet brukade, s. k. milesiska räknesättet, ger talet 360. För att få detta namn att enligt sistnämnda räknesätt ge samma talvärdesumma som Abraxas skrev man även *Meithras* med *ei* i stället för *i.* Enligt det milesiskaräknesättet kommo då bokstäverna i de bägge namnen att ge samma summa: 365, talet för året med dess 5 skottdagar.

Vårt viktigaste runradsminnesmärke, Vadstenabrakteaten, visar sålunda både genom sin bildframställning och sin inskription hän mot mithraistisk gnosticism. Runradens egendomliga teckenföljd låter även i allt väsentligt förklara sig i anslutning till vad man känner om mithraistisk och därmed nära förbunden persisk talmystik.

Avb. 10. Mithramonument, framställande tjurdödandet.

Vid runornas uppställning i en *futhark* (en med tecknen *f, u, th, a* etc. begynnande serie) har emellertid ett kryptografiskt konstgrepp kommit till användning: det tecken, som är det sista, har satts framför de andra. Härigenom har det för de oinvigde gjorts omöjligt att veta runornas verkliga ordning. På de båda brakteaterna komma de 24 runtecknen i följande ordning (tecknen # # äro dock utplånade på Grumpanbrakteaten, och på Vadstenabrakteaten ser *p*-runan ut som en lätt variation av *b*-runan):

Räkna vi emellertid med det nämnda, enkla men radikalt omgrupperande kryptografiska konstgreppet, få vi följande chifferlösning, som avslöjar den verkliga alfabetuppställningen:

1.

#

2.

#

3.

#

4.

#

5.

#

6.

#

7.

#

8.

#

u

þ(th)

a

r

k

g

w

h

9. n 10. 1 11. j 12. I (si) 13. p 14. t R 15. s 16. T t

17. b 18. M e 19. n m 20. r 21. n O (ng) 22. SI o 23. M d 24. r

Denna omgruppering av runradstecknen kan vid första ögonkastet synas vara en alltför djärv åtgärd. Den saknar emellertid ingalunda motstycken inom magien och — vad som är ännu viktigare — just inom runtekniken. Vårt vanliga kortspel har (för att nämna ett närliggande exempel) haft och har ännu förbindelse med magi och spådomskonst. Här räknas emellertid i regeln »asset», som till det yttre är en bild av talet 1, såsom det högsta bland de 13 korten i en serie: det kort, som kallas »tvåan», är faktiskt det lägsta vid normalt spel. På samma sätt förhåller det sig med runorna V och p| enligt min runradstydning: V betecknar det högsta och p| det lägsta. I den

nordiska chifferskrift, som i kryptografiskt syfte praktiserats av den hedna tidens runmän, se vi samma princip tillämpad: den sista »ätten» (rungruppen) betecknades som den första och den första som den sista. En ännu närmare motsvarighet visar ett bl. a. på Rökstenen använt chiffersystem. Här ha runor ristats på så vis, att det tecken, som i futharkföljden gick omedelbart före det verkligen avsedda tecknet, i dess ställe inristats. Bokstavsföljden airfb står t. ex. för sakum o. s. v. Det är här visserligen fråga om den yngre, av 16 tecken bestående runraden, men principen är densamma (a av äldre j stod i denna runrad före 5, de åtskiljande tre tecknen ha bortfallit eller flyttats, b stod före m). Vi veta även, att detta är ett mycket gammaltoch tvivelsutan från senantikens bokstavsväsen lånat kryptografiskt konstgrepp. Det finnes bl. a. meddelat om kejsar Augustus, att han använde en chiffer, grundad på just detta förfaringssätt.

Av uttalanden i fornisländsk litteratur, t. ex. Egilsagan, framgår det, att runors användning i magiskt syfte var en vansklig, för att icke säga omöjlig sak för en oinvigd. En värmländsk bonddräng ristade runor i syfte att väcka kärlek hos en flicka, men därav blev denna dödssjuk. Egil omtalar, att runorna, som ristats av en okunnig, voro tio och att den nämnda runkombinationen bragt ofärd åt flickan. Har runornas verkliga ordningsföljd varit en hemlighet, är misslyckandet högst begripligt. Söka vi den magiska orsaken till 10-talets ödesdigra verkan, finna vi den, om vi beakta, att det tionde tecknet i utkarkraden (se uppställningen på s. 15) är is-runan: denna har varit Hels runa, och den och dess tal ha tilltrotts kraft att »göra kall», d. v. s. att bringa sjukdom och död (jfr s. 43). I det följande skall en serie av exempel anföras, som visar, att talet 10 i norden särskilt använts vid skadetrolldom.

II.

Från dessa allmänna antydningar om runmagien ha vi nu att övergå till en utredning av varje särskilt teckens betydelse. Vi skola därvid finna, att om vi räkna //-runan (tecknet H) såsom den första och vidare bokstav för bokstav följa de svenska runbrakteaternas ordningsföljd, på varje punkt i serien en överensstämmelse kan konstateras mellan runtecknens tal (1—24) och från annat håll känd talmystik. Samband med senantik bokstavsmagi kan i de flesta fall tydligt nog påvisas, och framåt i tiden erbjuder sig anknytning till en rad uppgifter i fornnordisk litteratur och till många meddelanden om delvis ännu fortlevande folklig tradition om tal med magisk betydelse.

1. Den första runan H, tecknet för u-ljudet, har med all säkerhet ursprungligen burit ett namn med betydelsen 'tjur, och tvivelsutan från senantikens bokstavsväsen lånat kryptografiskt konstgrepp. Det finnes bl. a. meddelat om kejsar Augustus, att han använde en chiffer, grundad på just detta förfaringssätt.

Av uttalanden i fornisländsk litteratur, t. ex. Egilsagan, framgår det, att runors användning i magiskt syfte var en vansklig, för att icke säga omöjlig sak för en oinvigd. En värmländsk bonddräng ristade runor i syfte att väcka kärlek hos en flicka, men därav blev denna dödssjuk. Egil omtalar, att runorna, som ristats av en okunnig, voro tio och att den nämnda runkombinationen bragt ofärd åt flickan. Har runornas verkliga ordningsföljd varit en hemlighet, är misslyckandet högst begripligt. Söka vi den magiska orsaken till 10-talets ödesdigra verkan, finna vi den, om vi beakta, att det tionde tecknet i utkarkraden (se uppställningen på s. 15) är is-runan: denna har varit Hels runa, och den och dess tal ha tilltrotts kraft att »göra kall», d. v. s. att bringa sjukdom och död (jfr s. 43). I det följande skall en serie av exempel anföras, som visar, att talet 10 i norden särskilt använts vid skadetrolldom.

II.

Från dessa allmänna antydningar om runmagien ha vi nu att övergå till en utredning av varje särskilt teckens betydelse. Vi skola därvid finna, att om vi räkna //-runan (tecknet H) såsom den första och vidare bokstav för bokstav följa de svenska runbrakteaternas ordningsföljd, på varje punkt i serien en överensstämmelse kan konstateras mellan runtecknens tal (1—24) och från annat håll känd talmystik. Samband med senantik bokstavsmagi kan i de flesta fall tydligt nog påvisas, och framåt i tiden erbjuder sig anknytning till en rad uppgifter i fornnordisk litteratur och till många meddelanden om delvis ännu fortlevande folklig tradition om tal med magisk betydelse.

1. Den första runan H, tecknet för u-ljudet, har med all säkerhet ursprungligen burit ett namn med betydelsen

'tjur,uroxe' (angelsax. ur). I Mithraläran betraktades tjuren såsom en symbol för det organiska livet och dess begynnelse. Myten om Mithras tjuroffer har jag redan omtalat. Den tjur, som offrades, har emellertid icke varit en vanlig tjur utan en himmelsk tjur, som Mithra hämtat till sin grotta från »månlandet». I Babylonien har den persiska Mithrareligionen sammanvävts med denna nejds urgamla stjärndyrkan. Även från det semitiska alfabetet måste mithraisterna ha mottagit starka intryck, ty nyare forskning har uppdagat, att det språk, som

Avb. 11. Egyptisk framställning av himlen såsom en ko.

av dem begagnades under det babyloniska utvecklingsstadiet, varit arameiskan, Främre Asiens huvudspråk vid tiden för det persiska rikets stora erövringar. De semitiska alfabeten begynna med en bokstav, som sedan äldsta tid kallats 'oxe, nötkreatur' (hebr. 'aleph o. s. v.). Från detta tecken härstammar det grekiska alfabetets första bokstav A, kallad alfa. I äldre tid har dess likhet med ett Oxhuvud även varit mera i ögonen fallande: ^. Belägg finnes även för, att grekerna ännu i senantik tid ägt kännedom om, att detta tecken avsåg ett oxhuvud. I en på koptiska avfattad skrift om det grekiska alfabetets mystik säges denna bokstav sammanhänga med »den

första himlen». Jag" har redan nämnt, att urtidstjuren i Mithra-läran var av himmelsk natur. I den persiska religionen hölls tjuren helig: hans själ ansågs befinna sig »i himlen» och stå under Zarathustras skydd. Ett visst inflytande från egyptisk religion kan även ha gjort sig gällande: egypterna tänkte sig himlen bl. a. i en kos gestalt (se avb. 11). Att det semitiska uralfabetet begynner med ett tecken med namnet 'oxe, nötkreatur', kan för övrigt ha sin grund i egyptisk föreställning om kons och tjurens helighet. De äldsta semitiska bokstäverna, Sinaialfabetets, ha uppstått i anslutning till egyptiska skrivtecken, som förenklats till ett fåtal rena ljudtecken. Av uttalanden i en latinsk skrift framgår även, att den hebreiska bokstavsmystiken sammanställt alfabetets första och sista bokstav med »himlen» och »jorden». Att döma av många skäl, som i det följande skola närmare utvecklas, synes runraden närmast ha utgått från mithraistisk miljö i senantik tid. Som den äldsta mithraistiska bokstavsmystikens ursprungsland ha vi, såsom redan blivit nämnt, att betrakta Babylonien under persiskt välde och något senare. Här har urtidens gamla stjärndyrkan länge kvarlevat och övat stort inflytande på andra folk. I detta sammanhang kan även beaktas, att tjuren var namnet på en stjärnbild, i äldre tid den första inom zodiaken. För mithraisterna bör det därför ha fallit sig naturligt att sammanställa alfabetets första bokstav med den heliga tjuren och därmed rituellt sammanhängande föreställningar: storoffer (lat. taurobolium), livskraft m. m. Hos lapparna, som övertagit mycket från fornnordisk hednisk religion, var offer av en rentjur ett livsoffer, d. v. s. vad som krävdes för att rädda en av döden hotad människas liv. Vi veta även, att ett dylikt offerdjur måste vid rituellt riktigt förfarande dödas med ett enda slag (Randulf hos Qvigstad). I den svenska allmogens vidskepelse finnes något motsvarande: en tjur, som använts vid avel, skall erhålla ett slag med en käpp, och vid förfärdigandet av en s. k. »stäkvisla», en klyka använd vid nötkreaturs parning, har man att tillse, att man får loss den kluvna grenen från trädet med ett enda snitt, varvid man har att vända ryggen mot trädet och skära med vänstrahanden, alltså en typiskt magisk operation. Denna »stäkvisla» skall förnyas årligen, får alltså icke vara mer än ett år gammal (Heurgren). I Eddan finnes en visserligen dunkel, men dock enligt min mening beaktansvärd antydan om den magiska makten hos den första runan. Första strofen i »Odens trollsånger» lyder:

»Hjälp nämns den första,

och hjälp kan den giva

mot sot, mot sorg och mot tvist.»

De s. k. »Odens trollsånger» anspela på 18 olika magiska fall. De äro inga verkliga trollsånger (galdrar) utan allenast an-

Avb. 12. Kopparamulett från Roskilde.

tydande minnesverser, hänsyftande på innebörden hos talen 1 t. o. m. 18 (Odens tal) och vid dessa tal knutna föreställningar. Då runorna i tur och ordning varit förbundna var och en med ett visst tal, ge antydningarna i regeln även ett bidrag till kännedomen om runmagien. Är denna förmodan riktig, hänsyftar den s. k. första trollsången på runan p| (u), tjurens (uroxens) med det hjälpande storoffret sammanhörande tecken. På en

kopparamulett från Roskilde (se avb. 12), tvivelsutan avsedd såsom skydd mot sjukdomsbringande demoner, är en magisk runinskrift anbragt, i vilken bl. a. tvenne grupper innehålla var och en tre hopflätade pj-runor. Inskriften talar om att övermanna »tvenne kampvaktare». Enligt min förmodan torde därmed hänsyftas på demonvärlden:det ondas tal är 2, det gudomligas tal äro 3 och 1 (den gudomliga skaparkraftens).

2. Den andra runan |>, tecknet för ^-ljudet (= engelskt tonlöst th), har äldst ett namn med betydelsen 'troll, thurs' (fornisl. purs). En annan i den skandinaviska norden och i England brukad benämning med betydelsen 'torn, törne' är tvivelsutan ett s. k. noa-namn, d. v. s. ett ersättningsord för att undvika det ursprungliga, såsom farligt betraktade namnet. Det har gällt att slippa »tala om trollet». I Skytts härad i Skåne trodde befolkningen ännu vid slutet av 1700-talet, att »gamla tornar», stående på ättekullar, gjorde »de inneboende trollen» mindre farliga (Nicolovius). Det antidemoniska ordet torn, äldre thoru, lämpade sig alltså väl som ersättning för thurs. Att talet 2 i senantik mystik uppfattats som ett demoniskt tal, kan styrkas genom uttalanden av nyplatonska filosofer. Likaledes är det känt, att det i främre orienten, mithraismens stamland, förbundits med den onda andemakten. För Zarathustra var det onda den andra livsprincipen. Det var därför en symbol för Angra Mainyu (Ahriman) och hans värld. För att fröjda Angra Mainyu, kallad även »den andre», omtalade de onda andarna tvenne gånger sina illdåd, säger »Bundehesh» (kap. 3), persernas heliga skrift om skapelsen och världsutvecklingen.

Den medelpersiska religionsurkunden Vendidad uppräknar vissa ställen i de äldsta Avestahymnerna, som skola reciteras tvenne gånger, varefter man skall bifoga: »jag bortdriver Angra Mainyu från detta hus» etc. (Fargard 10). Den judiska religionsurkunden Talmud ger på ett ställe en drastisk bild av en persers skräck för talet 2. En judisk värdshusvärd råkade en gång sätta tvenne glas på det tomma bordet framför en förnäm perser. Denne säges ha blivit stel av fasa och först lugnat sig, då i all hast ytterligare ett föremål blivit placerat bredvid de tvenne glasen. Bland folken i Kaukasien lever ännu tron på talet 2 såsom ett demon- och djävulstal enligt vad en där född ryss meddelat mig.

I nordisk folktro finnas ännu en del spår av samma föreställning. Enligt en svensk folksägen flammar om natten överden plats, där en drake vilar på en fördold skatt, tvenne ljuslågor (Hofberg), och bland folket i Finnveden i Småland berättas, att en drake kan dödas med hjälp av en tvillingstör av enträ (Eneström). Enligt dansk folktro kan trolldom övas med pariga föremål, man lägger t. ex. en hyska på ena sidan dörren och en hake på den andra (Thiele). En skånsk folksägen berättar om en gosse, som retat trollkäringar och därför av dessa på skärtorsdagen fick motta farliga skänker. Den ena gav då två strumpeband, den andra två påskägg, den tredje två bullar. På faderns inrådan tog gossen ett hjul och band ett strumpeband om vardera ändan av navet, sedan stoppades äggen och bullarna in i hjulhålet. När detta var gjort, flög hjulet högt övet taket (Nicolovius). I Skåne och Småland kallas djävulen för »den andre». Näcken uppenbarar sig enligt sydsvensk folktro ibland i gestalt av tvenne fruntimmer, som gå hand i hand på vattnet (Eva Wigström). Ännu tydligare framträder 2-talets demoniska karaktär i lapsk vidskepelse. Djävulen kallas »den andre mannen» (Randulf hos Qvigstad). En lapsk trollkäring i Norge omtalade, att hon med hjälp av två äggskal kunde förgöra en farkost: lades två äggskal i en vattenbalja och bägge vände sig om, förgicks båten (Leem). För fiskets gud, som tillhörde de icke himmelska gudomligheterna (jfr Näcken hos oss), dracks om julen tvenne gånger ur ett horn, medan man vände sig motsols, alltså en typisk demonisk ceremoni (Forbus hos Reuterskiöld). Ville man få tur i fiske, lät man bränna två fiskar (I. Fellman) eller offrade fiskögon åt elden (sannolikt just tvenne). Under julnatten offrades åt den onde (Ruotta), för att han icke skulle skada kvinnorna, på så vis, att man hängde nävertrattar, innehållande något av julmaten, i ett träd, i vars stam kors täljdes på tvenne sidor. Stundom bakades en särskild glödkaka, som lades i en skäppa, vari två spjälor fastsattes (Högström, v. Düben). I skyddsgudinnornas — akkornas — gröt stack man däremot ned tre pinnar. På några lapska trolltrummor uppträder också såsom tecken för djävulen, »den andre mannen», ett dubbeltecken. På en trolltrumma, som vi i det följande skola behandla, Vadso-relationens spådomsredskap, ser man tvenne djävlar avbildade, en fri och en bunden. En lapsk magisk regel säger: »Om du skär dina fingernaglar, skall du alltid klyva den avskurna nageln i två stycken. Om du inte gör det, kan den gamle (= djävulen) därav göra sig en båt». Uppenbarligen föreligger här samband med den fornnordiska myten om Nagelfar, Muspells gudafientliga skepp, som enligt Snorre bygges av döda mäns naglar. Liksom i svensk-norsk folktro betraktas

julnätterna som en tid, då demoniska väsen uppenbara sig. För att få se sådana skola första och andra julnatten (alltså två nätter) tvenne personer sätta sig med ryggarna mot varandra vid en plats, där man hämtar vatten och där fem vägar mötas (Qvigstad). Talet 5 är, som vi i det följande skola se, skyddande mot demoner.

I senantik bokstavsmagi har den andra grekiska bokstaven B, beta, enligt vad den redan omtalade koptiska framställningen meddelar, satts i samband med »avgrunden». »Denna bokstav ger typen (symbolen) för avgrunden och mörkret», säges det. »Det högsta kallar man evigt ljus och djupet evigt mörker», står det i Bundehesh (kap. 1) på tal om det goda och det onda. Tvivelsutan har den andra bokstaven i mithraisternas alfabetmystik sammanställts med det demoniska. Däri ha vi enligt min mening att söka anledningen till, att runradsbildaren valt ett namn med betydelse 'troll, demon' (fornisl. purs) för att beteckna den andra runan.

I Odens trollsånger finnes följande antydan om innebörden av talet 2:

»Den andra, jag känner,

den tarva mänskor

för lyckan av läkedoms kraft.»

Enligt den bekanta regeln »man tar boten, där man fått soten» har hänsyn till demonvärlden haft sin givna betydelse vid magisk helbrägdagörelse. På Roskildeamuletten (se avb. 12) nämnes talet två (jfr ovan) varjämte tvenne antidemoniska runkombinationer (bägge innehållande 3 hopflätade p|-ru-nor) följa efter varandra. Eddastrofen, som ovan citerats, är icke fullständig. Den har förlorat sin senare hälft, sannolikt har däri gjorts ett i någon mån förtydligande tillägg.

3. Den tredje runan ^, tecknet för a-ljudet, har genom tiderna oförändrat burit ett namn, som betyder 'gud, asagud' (fornisl. äss etc). Talet 3 finnes i hellenistisk mystisk filosofi — bl. a. just såsom en motsättning till talet 2 — tydligt omtalat såsom gudomligt. Detsamma är förhållandet inom så gott som alla religiöst färgade talspekulationer utgångna från Främre Asien. Redan de sumeriska huvudgudarna bildade en triad. För mithraismen har talet 3 tvivelsutan varit ett gudomligt tal. Mithra kallades nämligen »den tregestaltade». I den tregestaltade Mithra ha vi av åtskilligt att döma att förmoda förebilden till den tregestaltade Oden, som skildras i Snorres »Gylfaginning» och kallas »Hög, Jämnhög och Tredje». Den gud, som i första rummet magiskt förbands med den tredje runan, var säkerligen därför Oden. Den tredje runan har bl. a. i Sverige, ehuruväl i sen tid, kallats Oden (så i en handskrift i Kungl. Biblioteket i Stockholm). Lapparnas vindgud, som i det huvudsakliga lånat drag från Oden, har i magien varit förbunden med talet 3. Svensk folktro sammanställer alltså Oden och talet 3: tre runkavlar omtalas såsom hans, tre rätter mat säges guden vilja ha, och vill man möta honom, skall man bege sig till en korsväg och tre gånger ropa: »Ode, kom!» (Hyltén-Cavallius). Oftare har dock talet i nordisk magi satts i förbindelse med det gudomliga över huvud. Ett ännu levande exempel på 3-talets förmenta gudomliga, antidemoniska kraft ha vi tvivelsutan i seden att spotta tre gånger som skydd mot »otyg». Med kreaturen företagas magiska handlingar anslutna till 3-talet. Folktron uppfattar detta som ett skydd mot trollen (»Tussefolket»).

I lapparnas trolldom spelar talet 3 (jämte dess förstärkning 9, 3X3) den förhärskande rollen vid gudomliga ceremonier och helbrägdagörelser: vid offer till någon av himlagudarna avskars först tre stycken av det ännu levande djuret (en bit av vartdera örat och en av svansen), tre pinnar stuckos i Sar-akkas gröt, tre bilder sattes på samma lave vid dyrkan avHoragalles, trefaldig handpåläggning användes för att bota en sjuk, tre gånger gick man kring ett träd o. s. v. Analogier till detta finnas som bekant ännu i svensk-norsk folksed. Att anföra exempel finner jag onödigt.

Några runformler, där talet 3 bör ha spelat en roll, torde däremot påpekas. På den till skydd mot en sjukdomsdemon förfärdigade Sigtunaamuletten finnes ett tecken, som numera av Ivar Lindquist tolkas såsom tre isrunor (j | j), förenade till en enhet genom ett över samtliga löpande streck. (Ett alldeles likadant streck förenar i ett svenskt bomärke från 1700-talet tvenne stora I:n till en enhet, se »Nordiskt folkminne», »Bomärken i en Västmanlandssocken», fig. 1,44). Denna teckenkombination för tanken till en i Eddan omtalad magisk

runformel, bestående av runan purs (j>) och »tre stavar». Sannolikt ha dessa stavar, som sägas kunna bringa trefaldigt ve åt en thursmö, varit trenne is-runor, alltså den dödsbringande runan ristad trenne gånger. På Sigtunaamuletten förekommer även en rad, vari det hotas med »trefaldigt ve»; tecknen i denna rad äro 3X6. På den i samband med runan H (u) redan omtalade antidemoniska Roskildeamuletten framhäves på ett flertal sätt talet 3. Här kan ytterligare nämnas, att avslutningen på andra sidans runristning består av tre [^ (r)-runor. Enligt Ivar Lindquists tolkning skulle denna del av inskriften betyda: »Trefalt läkemedel är rep». Detta ord, namnet på Tors runa (fornisl. reid), och dess antidemoniska funktion ha enligt Lindquist markerats genom att den runa, ordet namngav, ristades tre gånger. Genom att rista den thursförgörande guden Tors tecken trenne gånger trodde man sig beröva sjukdomsdemonerna deras kraft. (Att samtidigt talet 2 spelat en viss roll, har jag i det föregående påpekat.)

I Eddadikten »Odens trollsånger» ger tredje strofen en antydan om ett av de fall, då talet 3 använts magiskt, nämligen vid invigning av vapen, så att dessa kunde »hejda fienders hop» och »döva eggar». Att så verkligen varit förhållandet, framgår av en strof i »Sigrdrifumal», dikten om Sigurd och valkyrian. Där uttalas, att kamprunor skulle sättas på treställen: på »svärdets fäste», »på udden», »vid eggen». (Därtill skulle man nämna — icke rista — stridsguden Tyrs namn tvenne gånger.)

Att den tredje grekiska bokstaven r, gamma, haft samband med det gudomliga, framgår därav, att den i den koptiska alfabetskriften säges vara »fylld av himmelska mysterier». Att 'himmelsk' i detta fall är liktydigt med 'gudomlig', är utan vidare klart. För perserna voro Ahura Mazda och himlen i det närmaste liktydiga begrepp: himlen är enligt Bundehesh Ahura Mazdas första skapelse. Herodotos meddelar om perserna, att de dyrkade Oromazdes, d. v. s. Ahura Mazda, såsom »himlens hela omkrets». Hos de romerska mithraisterna har Caelus ('himlen') varit ett namn på Zeus-Jupiter, Ahura Mazdas motsvarighet.

4. Den fjärde runan |^, tecknet för r-ljudet, har haft ett namn, vars ursprungliga betydelse torde ha varit 'vagn' (forn-isl. reid etc). Som jag redan nämnt, ha vi att däri se guden Tors tecken: på fornisländska nämnes Tor Reidarlyr, 'vagnsgud'. Härmed stämmer, att samme gud i fornnordisk rit varit förbunden med talet 4: »Heimskringla» omtalar, att i Torstemplet i Gudbrandsdalen varje dag framsattes inför gudens bildstod »fyra bröd». Man kan även påvisa, att en hel rad formler, riktade till Tor, bestå av fyra ord eller en mångfald av fyra sådana, t. ex. formeln: »Tor vige dessa runor». Den fjärde strofen i »Odens trollsånger» häntyder på en galder, som ger kraft att bryta bojor. Den s. k. första Mer-seburggaldern ger exempel på dylik trolldom. Dess sista strof, vari den egentliga besvärjelsen ligger innesluten, består av fyra ord. Att kraftens gud, Tor, åkallats, då det gällt befrielse ur ett hårt tvång, synes mig vara ett välgrundat antagande. I magien har emellertid Tor på det hela taget spelat en rätt underordnad roll. Skandinavisk folktro har tämligen få exempel på magisk användning av talet 4. I en del av dessa fall torde snarast samband med de fyra väderstrecken vara att förmoda. Ett exempel, där emellertid starka skäl tala för en reflex av runmagiens tal 4, är föreskriften i en svensk svartkonstbok, att ge en hund, för att han ickeskall tröttna, 4 stycken av en kalvtunga samt 4 fyrkantiga brödbitar 4 morgnar i rad, började med en torsdag (»Salomoniska magiska konster», samma bok föreskriver på ett annat ställe, att man må ta 4 pepparkorn eller nejlikor i munnen för att »icke tröttna»). Tors tal har väl i enstaka fall hållit sig kvar i nordisk magi, då det gällt att förläna styrka.

I senantik alfabetmystik förbands den fjärde grekiska bokstaven /J, delta, i regeln med de fyra elementen. Detta omtalas bl. a. uttryckligen i den på koptiska skrivna redogörelsen för det grekiska alfabetets mystik. Hos mithraisterna var en vagn, det heliga fyrspannet, quadrigan, den symboliska bilden för de fyra elementen. Ett av tecknen på, att vi ha att söka runmagiens ursprung inom senantik mithraistisk miljö, är denna omständighet. Runradsbildaren har enligt min mening valt ett ord med betydelsen Vagn' för den 4:e runan, emedan quadrigan såsom en symbol för de 4 elementen i mithraistisk alfabetmystik hörde samman med den 4:e grekiska bokstaven. Till vår tid har bevarats en magisk mithraistisk amulett (se avb. 13). På denna finnas tvenne inskriptioner: i den övre ge bokstäverna talvärdet 96 = 24 X 4, i den undre talvärdet 88 = 22 X 4- Bokstäverna i den nedre raden äro något skadade men kunna rekonstrueras, då de tvivelsutan liksom tecknen i den övre raden bildat en palindrom (bokstavskombination, som läses lika framifrån och bakifrån).

5. Den femte runan < (senare även y och J^), tecknet för k-ljudet, bär i den angelsaxiska runsången namnet cén, ett ord, som betyder 'fackla'. I den skandinaviska norden kallas den i den yngre runradens tid för kaun, ett ord, som betyder 'böld'. En dylik betydelse sticker emellertid fullkomligt av mot alla andra runnamn. Det sannolika är därför, att det angelsaxiska namnet representerar det ursprungliga. Det skandinaviska kan ha uppkommit genom omkastning av tvenne ord i en minnesvers, som sammanställt fackelrunans namn

Avb. 13. Mithraistisk amulett med quadriga.med det därmed allitererande namnet på ett sjukdomssymtom. Som vi nedan skola se, har just 5-talet använts vid fördrivandet av vissa sjukdomar. Härtill kommer, att Johannes Bureus, som haft tillgång till åtskillig runtradition, anger runnamnet såsom kyn, vilket kan gå tillbaka på samma grundform, som angelsax. cén (och tyska Kien). I ordet står y sannolikt för i, och därmed kan ett slutet e ha återgivits. Ett studium av trolldomstecknen på en lapptrumma av väl bevarad hednisk typ ger även — såsom vi i det följande skola se — skäl för, att det skandinaviska runtecknet betytt 'furuved', 'gren av furu' (grundbetydelsen för angelsax. cén — facklan en gren av fet furu). Bilden av en furugren eller furutopp synes på denna trolltrumma just på den plats, där man har att vänta en motsvarighet till denna runa.

Har 'fackla' varit det ursprungliga namnet på den femte runan, stämmer detta väl med vad vi veta om senantikens bokstavsmagi och talmystik. Facklan är att uppfatta såsom en symbol för elden och ljuset. I den koptiska framställningen av den grekiska alfabetmystiken säges det bl. a. att den femte bokstaven E är symbolisk för »ljuset». I en grekisk skrift, »Alfabetets etymologi», vari åtskilligt av senantikens bokstavsmagi på ett mer eller mindre förvirrat sätt dröjt kvar, antydes även, att samma bokstav, som synes ha kallats eos (scos), 'morgonrodnad', haft med ljuset att göra. Det grekiska ordet för 'ljus',/os (p&s), har dessutom även kunnat betyda 'fackla'.

Orsaken till, att just den femte bokstaven förbundits med ljuset och facklan, eldens och ljusets symbol, ha vi med all sannolikhet att söka i från den främre orienten, närmast Persien, utgången mystisk spekulation. I »Bundehesh» (kap. 17) talas det om fem arter av eld. Mithraismens eldgud Zervan kallas även i manikeiska hymner för »fem-guden», och som mithraistisk gudastod finnes han framställd såsom fackelbärande (i regeln hållande tvenne facklor), därtill försedd med lejonhuvud, ur vars gap eld kunde utsläppas. (Lejonet var en symbol för elden.)

I nordisk och annan europeisk folklig magi betraktas pen-tagrammet, femhörningen, såsom en hälsans symbol och tillskrevs under medeltiden förmågan att fördriva mörkrets makter; tecknet sattes därför ofta på klövar, kohorn och hästhovar (Heurgren). Mot bölder hos djur (jfr vad jag sagt om runnamnet kaun) ha formler använts, där multipler av 5 nämnas, t. ex. 15 eller 150. Vid botandet av »flög» ritades på hästens högra framhov med kniv fyra 5-or. Ett annat medel var att på ett rent papper teckna 9 fem-uddar (pentagram) och låta hästen äta detta (Heurgren). Hos medelhavsländernas

folk är än i dag femtalets kroppsliga symbol, den framsträckta handen med fem utspärrade eller på visst sätt ställda fingrar, ett ofta brukat medel mot »den onda blicken» (hos italienarna kallad iettatura). En för avvärjandet av det onda ögats skademakt förfärdigad amulett kalla marockanerna för »femma». Denna (se avb. 14) består i regeln av fyra rundlar med ett centrum, som tydligen räknas som det femte (Westermarck). Pentagrammet har även brukats av lapparna, som noga tillsågo, att ett dylikt skars i ett, d. v. s. utan att kniven behövde upplyftas (en tydlig antidemonisk operation). I Norge och Danmark har samma tecken kallats tussemcerke och Marekors. I Eddadikten »Odens trollsånger» syftar den femte strofen på avvärjandet av fientliga kastspjut. På vissa håll bör 5-talet från att ursprungligen ha begagnats som skydd mot mörkrets makter ha kunnat få en vidgad användning. Om det trotts hjälpa mot »trollskott», bör det slutligen även ha kunnat tillskrivas kraft att avvärja projektiler, slungade av mänskliga fiender. För att »göra sig hård», d. v. s. osårbar gentemot alla slags vapen, sjöng man under den katolska tiden »fem mässor om Guds lekamen» fem torsdagar efter varandra (Thiele).

Avb. 14. Marockansk amulett.G. Den sjätte runan ^, tecknet för g-ljudet, har på angelsaxiska ett namn, gifu, som betyder 'gåva'. Härtill svarar tydligen det i korrumperad form upptecknade gotiska bokstavsnamnet geiina. I Skandinavien, där i den yngre runraden det gamla k-tecknet får fungera även för att ange g-ljudet, har den sjätte runans namn gått förlorat. I många språk brukas ord för 'gåva' och 'giva' även i betydelse av 'offer' och 'offra'. I

Sverige sades ännu på 1800-talet »giva till Odens hästar» i betydelsen 'offra' (Hyltén-Cavallius). I Eddan yttras om Oden »given åt Oden» i betydelsen 'offrad'. Likaledes omtalar Snorre, att svearna »gåvo> en konung åt Oden i betydelsen 'offrade' honom åt Oden. Samma betydelseskiftning förekommer även i lapskan hos det verb, som motsvarar vårt giva. Offergåvan kallades hos fornperserna darun, ett ord, som egentligen betyder 'gåva'. Talet 6 har i åtskilliga religioner varit ett med offerväsendet förknippat tal. Hos forntidens perser — och sannolikt även hos romarrikets mithraister — har vid offret rituellt brukats 6 (eller 4) bröd. Enligt mithraistisk astrologi tillhörde den sjätte himmelssfären månen. I den grekiska skrift, som benämnes »Alfabetets etymologi», sammanställes också den sjätte grekiska bokstaven Z, £, med en av himmelssfärerna, med den sjunde. Uppenbarligen beror detta på inflytande från det i borgerliga livet brukade s. k. milesiska räknesättet, enligt vilket samma bokstav (£, Beta) var tecken för 7. I ett alfabetmystiskt system, som räknat med bokstäverna a— co såsom tecken för talen 1—24, måste däremot £ ha betecknat 6. Har det grekiska alfabetets 6:e bokstav hos mithraisterna sammanställts med en av himmelssfärerna, bör det ha varit den sjätte, alltså månens. I senantik tid betecknades denna planet av astrologer såsom »silveralstrande». Enligt nordisk folktro är månen en nådig givare, om han hyllas, då han inträder i sitt tillväxande stadium: man har att niga för nyet och hälsa »Nykongen», som anses skänka rikedom och fruktbarhet (Hyltén-Cavallius). På en lapsk trolltrumma av hednisk typ finnes alldeles invid den figur, som korresponderar med det 5:e runnamnet (en schematiskt tecknad furutopp), bilden av en tupp, vilken tol-kats såsom hänsyftande på ett mindre offer. Detta synes mig tyda på, att runan även i norden främst varit ett med offret och dess verkningskraft förbundet tecken. På vissa lapska trolltrummor är tecknet för offer utbytt mot månens bild, såsom i det följande skall visas. Detta talar för ett samband mellan månen och gåvorunan.

I »Odens trollsånger» i Eddan hänsyftar den sjätte strofen på magisk förmåga att hindra trolldom (verkan av runor ristade på trä). Det synes mig antagligt, att en dylik föreställning om den sjätte runan och dess tals makt kan härflyta ur tron på offrets makt att skydda mot skadetrolldom.

Det finnes också åtskilliga exempel i nordisk magi på bruket av talet 6 vid operationer, som avse att hjälpa människor eller djur, som blivit förhäxade. Det föreskrives t. ex., att man bl. a. skall ta sex halmpipor och blåsa genom dem, om man blivit »förråkt» (påförd sjukdom av underjordiska väsen eller någon trollkunnig människa). För att »sätta tillbaka» (öva mottrolldom) skall en formel av följande lydelse läsas: »Jag ställer modstöld, jag ställer avund, jag ställer Fan; jag ställer onda människor till ett berg, där ingen bor, till en sjö, där ingen ror, under en sten, där ingen maus (sic!) är mig till mens». (Lappmannen Jon Johansson.) I formeln åberopas sex ting, som skola motverka (beakta de av mig spärrade orden). En annan formel från samma källa lyder: »Du skall gå tillbaka till honom, den dig sänt haver, och där skall du glupa och där skall du sluka uti hans hus, uti hans bo, uti hans lever, uti hans lunga, uti hans tand och uti hans tunga». I formeln äro, som vi se, sex lokaliteter angivna (orden spärrade av mig). »När fä förgjort är», säger en svartkonstbok (»Salomoniska magiska konster»), kan man binda tillsammans »under syllen» följande sex ingredienser: »orant», »lätte blomster», »åbrod», »geteruta», »rödlök» och »hvitlök». Samma skrift upplyser om, att ingen kan »förgöra ens häst», om man insömmar i hans grimma följande sex ingredienser: »bäfvergäll», »hvitlök», »olsten», »lagerbär», »tibast» och »ven-derot». Har trolltyg gjort, att en häst fått »braklaget» (stegrar sig), skall man enligt en annan källa (Heurgren) spotta 3gånger framför djuret och 3 gånger på betslet, i denna magiska handling ingå alltså sex moment.

7. Den sjunde runan p, tecknet för w-ljudet, uppvisar på angelsaxiska ett namn wynn (wen), som betyder 'fröjd, glädje'. Skandinavisk tradition lämnar ingen underrättelse om denna runas benämning, enär tecknet i norden kom ur bruk strax före den senare runperioden och ersattes av u-ru-nan. Det motsvarande gotiska bokstavsnamnet är till sin egentliga betydelse osäkert och av allt att döma till formen förvanskat. Med hänsyn tagen till senantik talmystik ter sig däremot det angelsaxiska runnamnet såsom något ursprungligt. Betydelsen 'fröjd' synes ange en lyckoruna, och härmed stämmer det välkända förhållandet, att 7-talet hos perser och mithraister uppfattats såsom något lyckobådande och gott. Den koptiska skriften om det grekiska alfabetets mystik sammanställer den sjunde bokstaven H(rj) med »glans» och »ljus». En grekisk framställning av det hebreiska alfabetets mystik förbinder den sjunde bokstaven (sajin) med »eld». I den senantika magiens språk ersätter esomoftast ordet för 'eld' ordet för 'kärlek'. — Jfr, att en i Danmark upptecknad kärleksformel, tvivelsutan med senantik förebild, lyder: »Lige som

dette brende, saa skal dit Hjerte brende af Kjerlighed til mig» (Ohrt). — För perserna var ljuset en av symbolerna för det goda: den goda livsprincipen hade av evigt sin tillvaro i ljuset, »det högsta kallar man evigt ljus», säges i »Bunde-hesh». Hos mithraisterna var 7 ett särskilt heligt tal, förbundet med solsfären och detta religiösa samfunds högsta rangklass. Att 7 i de gamla persernas magi uttyddes såsom ett gott tal, framgår bl. a. därav, att Herodotos berättar, att hos dem vid fågelskådning anblicken av 7 hökar tolkades som ett lyckobådande tecken. Biskop Epifanius på Cypern, som levde på 300-talet, kallar i en avhandling 7-talet för »ett prisat och beundransvärt tal». I medeltidens sagor är ofta 7 ett tal, som användes i samband med företag, som leda till ett lyckligt slut. Säkerligen har persisk talmystik inverkat på judendom och kristendom.

I tysk folktro anses lyckobringande att vid solståndstid (21juni) baka 7 olika kakor, att vid skattgrävning nedsätta 7 flädergrenar i marken o. s. v. (Graf). Ur nordisk magi kunna åtskilliga exempel anföras på bruk av talet 7 vid kärleks-trolldom och dylikt, sålunda uppträder det ofta vid angivandet av frister (väntetider o. s. v.). I en isländsk svartkonstbok (utgiven av Nat. Lindqvist) finnes en formel, som skall användas för att vinna människors kärlek. Den består av sju bokstäver, som bilda en rad, och nedanför denna står ytterligare en bokstav (se avb. 15). Denna liknar ett latinskt stort P, men torde i sista hand återgå på tecket >,den sjunde runan i utharken. (I den isländska svartkonstboken finnas flera bokstavsformler, där omisskännliga runtecken uppträda tillsammans med latinska bokstäver.) En magisk runrad från den äldre runperioden, inskriptionen på en brakteat från Skodborg, som bl. a. innehåller ordet auja, 'lycka', trenne gånger, har talvärdet 287 hos runorna, om dessa beräknas enligt mitt system. Talet 287 kan endast upplösas i 41 X 7. I den talmystiska Eddadikten »Odens trollsånger» lyder den sjunde strofen:

»En sjunde kan jag: när knastrande låga ses lysa kring bänkat lag, hur brett den än brinner, jag binder den likväl.»

Här rör det sig uppenbarligen om magi med ljus och eld. Detta strider på intet sätt mot min förklaring av runnamnets innebörd. Sedan urgammal tid har, som redan nämnts, talet 7 och eld och ljus varit förknippade. Från sennordisk tid kan ett exempel anföras. I norra Norge oskadliggjorde man på 1800-talet den s. k. »skadekvisten», en missbildning i träet i en husvägg, genom att slå sju spikar i det farliga stället. I annat fall ansågs huset utsatt för eldfara (Nicolaissen). Att

Avb. 15. Isländsk trollformel för att vinna människors kärlek.både grekisk och judisk bokstavsmystik förbundit alfabetets sjunde bokstav med ljus eller eld, har jag ovan påpekat. Intet hindrar, att vid magiska operationer den sjunde runan och dess tal 7 i fornnordisk tid på en gång haft att göra med ljus och glädje. Parallellen med senantikt trolldomsväsen är uppenbar, och ännu levande nordisk folktro förbinder, som vi sett, talet 7 med båda dessa begrepp.

Den nordiska gudomlighet, som av runmagien satts i samband med runan p (w), bör främst ha varit guden Frej: vänskapens, kärlekens och det värmande ljusets gud. Han rådde enligt Snorre icke blott över jordens gröda utan även över solens sken och fred bland människor. »Han ger de dödlige fred och vällust», säger Adam av Bremen. Fröjdrunan bör därför ha varit hans. Ett studium av tecknen på de lapska trolltrummorna ger stöd för denna redan i och för sig sannolika förmodan. Den gud, som motsvarar Frej hos lapparna, uppträder t. o. m. på en trolltrumma med en »stav» bredvid sig, vars form överensstämmer med runan p, w-tecknet i den äldre runraden och utharkens 7:e runa. Härom i det följande.

8. Den åttonde runan [s|, tecknet för h-ljudet, benämnes i angelsaxisk runtradition hcegl (haegil), vilket ord betyder 'häger. Fornnordiska runnamnsuppteckningar visa till betydelsen härmed stämmande former: de betyda 'hagel, hagelkorn'. Det gotiska bokstavsnamnet haal förutsätter ett ord *hagl med samma betydelse. De germanska orden med betydelsen 'hagel' gå etymologiskt tillbaka på ett ord, vars egentliga innebörd varit 'kristallisk sten'. Sedan urgammal arisk tid ansågs himlen bestå av sten eller snarast förstenad is. Ordet kristall är lånat från grekiskan, där dess motsvarighet betytt 'det som frusit'. Den romerske naturaliehistorn Plinius d. ä. omnämner, att enligt hans tids folktro kristallerna voro nedfallna från himlavalvet, varifrån de lösbrutits. Fixstjärnhimlen, de antika astrologernas »kristallhimmel», kallades av perserna Asman, ett namn, vars grundbetydelse är 'sten'. Enligt den mithraistiska kosmologien uppfattades denna kristallhimmel såsom

världsalltets yttersta, åttonde sfär (in-

nanför lågo de sju planeternas regioner). Den koptiska skriften om det grekiska alfabetets mystik låter den 8:e bokstaven (9, théta, korrespondera med »firmamentet». I egyptisk-grekisk magi uppfattades bokstaven O såsom »världens omkrets» (= kristallhimlen). Strecket i dess mitt tolkades såsom avseende den världen sammanhållande »goda demonen» (Agatho-daimon). Med hänsyn till persisk och mithraistisk astrallära ha vi full rätt att anta, att den mithraistiska bokstavsmystiken på denna punkt överensstämt med annan senantik alfabetspekulation däri, att den förbundit det 8:e bokstavstecknet med kristallhimlen. Detta är så mycket sannolikare, som den koptiska skriften följer en på flera punkter från bibeln avvikande skapelsehistoria, som i åtskilligt står de heliga persiska skrifternas framställning betydligt närmare. Räkna vi med, att mithraistisk eller av mithraistiska föreställningar påverkad senantik bokstavsmystik på runradsbildarens tid (omkring 200 år e. Kr.) förbundit det grekiska alfabetets 8:e bokstav med kristall och kristallhimmel, ha vi förebilden för det egendomliga runnamnet, som äldst bör ha haft betydelsen 'kristallisk sten'. Hur nära i själva verket begreppen 'sten' och 'hagel' ligga varandra, visar det svenska ordet hagelsten.

Den åttonde runans magiska funktion torde ha varit att skapa fasthet och sammanhållning. Härpå tyder bruket av talet 8 i germansk magi vid behandling av vissa sjukdomar, t. ex. danssjukan. Som bot för denna föreskrev bayersk folktro bärandet av åtta järnringar. Kroppens brist på styrsel skulle därigenom övervinnas. På samband med runmagi tyder även angelsaxarnas tro på en ädelstens åttafaldiga makt. Hos lapparna fanns på trolltrummor av hednisk typ en figur, som benämnes »himlens björn». Denna anbragtes på en plats, där vi ha att förmoda en motsvarighet till h-runan, och har ibland 8 stjärnliknande punkter bredvid sig. Allt tyder på, att detta tecken avser en stjärnbild. Vi kunna här förmoda en symbol för stjärnhimlen.

Den åttonde strofen i »Odens trollsånger» lyder:»Om hat vill växa mellan härskarsöner, det kan jag bota brått.»

Detta uttalande är begripligt i anslutning till mitt antagande, att talet 8 och hagelrunan i nordisk magi haft betydelse för åstadkommande av fasthet och sammanhållning. Bakom detta ligger ytterst antikens uppfattning av fixstjärnhimlen såsom ett orubbligt valv.

9. Den nionde runan ᚾ, tecknet för n-ljudet, har i alla traditioner ett namn med betydelsen 'nöd, nödvändighet' (angelsax. nyd, fornisl. naudr etc). Många omständigheter, bl. a. ett uttalande i en Eddadikt, tala för, att denna runa haft särskilt stor magisk betydelse. Själva namnet antyder också detta. Det motsvarar fullständigt en benämning, som under antiken användes om ödets gudomlighet, vilken grekerna kallade Ananke, romarna Necessitas: bägge namnen betyda 'nödvändighet'. I senantik tid var ödesgudinnan Ananke trolldomsväsendets centrala maktfaktor (givetvis benämnd med även andra namn). I mitt arbete »Senantik mysteriereligion och nordisk runmagi» har jag (kap. 2) givit en utförlig framställning härom. Att Ananke spelat en viktig roll hos mithraisterna, är även känt. Enligt en grekisk text ha de identifierat Ananke med etern och natten. Man har tänkt sig hennes rike beläget utanför kosmos' yttersta gräns (kristallhimlens valv) i den mörka rymden, där blott den lätta etern fanns. Enligt mithraistisk astrallära har sålunda Anankes sfär omslutit den åttonde världssfären och kunnat uppfattas såsom den nionde. Även Platon låter ödesmaktens representanter, de tre moirerna, dväljas utanför de 8 sfärerna. Den koptiska skriften om det grekiska alfabetets mystik hänvisar också på en utanför kristallhimlen befintlig zon. Den sammanställer nämligen den 9:e bokstaven med »vattnen ovan fästet», och omedelbart förut har firmamentet, fästet, förknippats med det 8:de bokstavstecknet.

Att nödtvångets runa -j. (n) hört samman med talet nio, är ett antagande, som väl stämmer med åtskilliga vittnesbördi fornnordisk dikt och senare folktradition. I den nionde strofen av »Odens trollsånger» omtalas uttryckligen naudr, det hotande nödtvånget. Det talas särskilt om att bärga ett skepp genom att stilla vågen, då »nöden» {naudr) hotar. Har n-runan i magien haft den betydelse jag angivit, måste den givetvis ha stått i samband med trolldomskonstens främste utövare, Oden.. Som bekant var denne bl. a. en stormgud. För denna egenskap hos Oden skall närmare redogöras i studien över den lapska trolldomen. Att nödrunans tal 9 brukats i vindmagi, är därför mytologiskt begripligt.

Ett exempel på dylik magi föreligger törhända i en inskrift, bestående av nio runor, bokstavsformeln lituluism,

som inristats på en åra, tillhörig Osebergsskeppet. I en Eddadikt (Sigrdrifumal) säges det om »stormrunor», att de skola sättas på »stäven», på »styrbladet» och på »åran». I den visserligen kristna, men med fornnordiska talesätt rikt uppblandade dikten »Solsången» står det: »Å nornornas stol nio dar satt jag». Att ödesgudinnorna, nornorna, (tillika med Oden) i magien förbundits med nödrunan och dess tal, är givet: nornorna sades ju »skapa nöd», d. v. s. bestämma nödvändigheten (ödet). I efterhednisk tid har den gamla nödrunan och dess talmystik lämnat rätt så tydliga spår efter sig. På skånska vävnader förekommer en korsliknande figur, kallad »ellakors», som till formen i regeln ter sig som en direkt motsvarighet till run-tecknet ^. Ett visst slags amulett kallas även »ellakors». Den ansågs särskilt verksam mot sjukdomar, förorsakade av »elven» (»Näcken»). En dylik amulett skulle tillverkas av nio olika delar silver. Detta måste vara ärvt och skulle hop-tiggas på nio ställen (Nicolovius). (De flesta kända avbildningar av »ellakors» eller »alfkors» visa ett kors av ungefär vanlig typ, men såsom vävnadsfigur erbjuder ellakorset stor likhet med nödrunans form.) Ett ännu klarare vittnesbörd om, att nödrunan förbundits med 9-talet, ger den för några år sedan funna Sigtunaamuletten. På denna står det bl. a.: af ptR niu noptR ulf d. v. s. rhaf nio nödtvång, varg'. Här är sålunda räkneordet niu kombinerat med det ord, som är identiskt med namnet på den nionde runan. Då raden dessutominnehåller tvenne tecken, det sista bestående av trenne till en enhet förbundna isrunor, bildar en medelst ram tydligt avgränsad rungrupp 2X9 tecken.

Som bekant, är 9 ett tal, som ytterst ofta möter i magiska handlingar och formler. Vi ha särskilt att erinra oss den s. k. nödelden, omnämnd i Tyskland 743. Denna skulle framkallas genom gnidning, i England med 9 spindlar från en spinnrock av 9X9 män och magiskt säkras genom 9 sorters ved. Ur svensk folktro kan anföras seden att sova på nio slags blommor för att bli sanndrömmare, att ha nio ekstickor mellan tänderna för att bota tandvärk, att gå nio steg baklänges mot en ftygrönn, att basa »trollsmör» med ett ris, gjort av nio slags fruktbärande träd (Hyltén-Cavallius). En författare, som behandlat semitisk talmystik, har kallat 9-talet för »talet för fullbordandet av en ödesutveckling». (Redan hos babyloniernas föregångare sumererna betraktades 9 som »fulländningens tal».) Ananke var den makt, som ledde ödesutvecklingen. Det väsentliga i ödesmagien ha tvivelsutan grekerna mottagit från Främre Asien. Som redan nämnt, har mithraismen uppstått i Babylonien genom en sammansmältning av persiska och semitiska föreställningar. Det bland forntidens greker använda uttrycket »niofaldigt klok» sammanhänger tvivelsutan med 9-talets centrala roll i magisk kunskap. (För svensk allmoge är ännu i vissa sammanställningar »klok» liktydigt med 'magiskt insiktsfull': »klok gumma» o. s. v.)

Hos runmagiens arvtagare lapparna finna vi ävenledes talet 9 såsom det kraftigaste trolldomstalet. Johan Turi upplyser om, att i konstruktionen av en lapsk trolltrumma ingick bl. a. användandet av 9 bitar av en magiskt betydelsefull parasitväxt (på danska kallad »Troldkost»). Vidare omtalar samma person, att man för att bota en viss sjukdom hade att räkna från 9 till 1, vid en annan skulle man koka en dekokt på 9 slags träd. Liknande uppgifter har J. Qvigstad insamlat: gulsot ansågs kunna botas genom att förtära 9 löss o. s. v. En gammal västerbottenslapp har meddelat, att om sångaren vid en björnfest var gift, tog han, innan han lade sig hos sin hustru, 9 bitar av tunder och släppte i en kittel, fylld medvarmt vatten, och tvättade sig sedan över hela kroppen (S. Drake). Talet 3 förekommer visserligen nästan oftare vid magiska operationer, men vid dess sida framträder 9-talet som det trolldomskraftigare (3-talet brukas i de flesta fall vid handlingar, som närmast ha karaktär av ceremoni). 9 (3 X 3) är en förstärkning av 3 och har så gott som alltid en viljebetonad, resultatsträvande innnebörd. I häxornas sång i »Macbeth» heter det:

»Thrice to thine and thrice to mine And thrice again, to make up nine».

I europeisk magi är nio ännu liksom hos sumererna »fulländningens tal».

Slutligen kan omnämnas, att i senantik astrologi och magi för ödet (sors) och Ananke ett tecken brukats, som alfabet-historiskt kan sammanhänga med n-runan +, en bokstav, som icke har någon förebild i det grekiska eller latinska alfabetet. Detta Fortunas (Anankes) i astrologiska arbeten använda märke är o. Borttages ringen, ha vi, om korsets tvärlinje förminskas och snedriktas, runan ^. (Kännetecknande för runtyperna är som bekant, att hos dem horisontala streck undvikas; de ersättas av snedgående linjer: T blir " o. s. v.). Det magiska tecknet 0 har jag påträffat i en svensk svartkonstbok (»Salomoniska magiska konster»), där det förklaras betyda »probatum est», d.

v. s. att den omtalade magiska operationen tidigare försökts och gått i verkställighet.

För bedömande av det genetiska sambandet mellan runtecknen 10—15 m. fl. i utharkföljden och senantik bokstavsmagi finnes ett betydelsefullt grekiskt dokument. Vid ett besök i Bibliothéque Nationale i Paris sommaren 1931 fann jag en bysantinsk handskrift, vari det grekiska alfabetets mystik behandlas. Handskriftens första blad har tyvärr gått förlorat och dess andra blads översta rad är något otydlig, men vad som därefter följer är fullt redigt och läsbart. Här ges en framställning av de grekiska bokstävernas samband med olika mo-ment i världsskapelsen. En mycket närstående parallell till den i det föregående omtalade på koptiska avfattade framställningen av det grekiska alfabetets mystik föreligger uppenbarligen. Den koptiska skriften kan därför tjäna som komplement för det parti, som saknas i det bysantinska dokumentet. Å sin sida lämnar detta i de bevarade partierna en säkrare källa för vad man hittills blott känt till i koptisk översättning och visar klart, att det verkligen förhåller sig så, att den koptiska skriften bygger på ett för grekiskan avpassat system, som varit använt i den helleniska världen. Jag följer därför från och med den 10:e bokstaven det bysantinska dokumentets vittnesbörd (från vilket för övrigt den koptiska redaktionen blott obetydligt avviker). Dokumentfragmentet återgives på avb. 16.

10. Den tionde runan I, tecknet för /-ljudet, har ett av olika germanska traditioner väl bestyrkt namn, vars betydelse tvivelsutan varit 'is' (fornisl. iss etc). Från nordisk magi känna vi en hel rad fall, där talet 10 använts vid skadebringande trolldom. I det föregående har jag redan omnämnt de 10 sjukdomsalstrande runorna, som omtalas i Egil Skalla-grimssons saga. Med sagans antydning om den magiska innebörden av detta tal stämma bevarade runristningar med tydligt skadegörande eller dödsbringande syfte. Inskriften på en vävsked från Trondheim, där upphovsmannen uttalar önskan om att se en kvinna såsom änka, består av 4 X 10 tecken, och resultatet har nåtts genom att mot slutet tvenne tecken sammanfogats till en s. k. binderuna. Den sista rungruppen på baksidan av Sigtunaamuletten består av 3 X 10 tecken. Framför detta parti av inskriften ha t. o. m. isrunor anbragts. Föregående rungrupp, omnämnd av mig i samband med 9-talet, avslutas nämligen av en runformel, bestående av 3 till en enhet förbundna isrunor. Därefter kommer besvärjelsens kulmination med en innebörd, som syftar på sjukdomsdemonens förgörande (enligt en ny, av Ivar Lindquist ännu ej offentliggjord tolkning). Härmed stämmer, att de inom en och samma ram stående tecknen äro 30 = 3 X 10. Björketorpsstenen, varpå förutsäges fördärv åt den, som skadar det ma-Avb. 16. Första bladet av Parismanuskriptet n:r 2214 i Fonds grecs.giskt invigda märket, har på sin åt norr vettande sida inskriften upATAÖAsbA (a = ll:e runan med ljudvärdet a: av *jara hade blivit ara). Innebörden är: »ödesdiger förutsägelse». Runorna äro 10, och uträknas det gematriska talvärdet hos dessa tio runtecken, visar det sig, att detta är 100, alltså 10 X 10. Den s. k. Sigtunadosans nedre inskrift (den övre är starkt skadad) består av 4 X 10 tecken (35 runor och 5 skiljetecken). Innehållet hänsyftar på en tjuvs dödande. En i Gjersvik i Norge funnen köttkniv, troligen ett rituellt redskap, har en otvivelaktigt bokstavsmystisk inskrift, bestående av ett korrumperat ord, vartill fogats en grupp av 10 l-runor. (Samtliga runors antal är 18, Odens tal.) Valbyamuletten, i vars sten en förbannelse mot »avund» ristats, har en inskrift bestående av 10 runor. Ytterligare en del runinskrifter skulle kunna anföras. Jag vill emellertid endast hålla mig till material, där det är fullkomligt klart, att försök till s. k. skadetrolldom föreligger.

I en isländsk svartkonstbok (utg. av Nat. Lindqvist) förekommer en kombination av »stavar», vilka tvivelsutan återgå på runtecken (se avb. 17): f-, n-, h- och i-runor (h-runan av yngre typ). Teckenkombinationen är avsedd att brukas för att döda en annans kreatur. Syftet motiverar användning av is-runor och fä-runor (en av f-runorna är vänd nedåt, de båda andra ha fått 3 bistavar). Att nöd-runan, trolldomstvångets stav, ingår i formeln, är även naturligt. Hagel-runans närvaro beror kanske på, att i yngre tid denna runa på grund av sitt namn tillmätts ungefär samma kall-görande verkan som isrunan. I samma bok finnes omtalad en sjukdomsbringande runformel, som skall bestå av 8 ass-vunor, 9 nöd-runor och 13 thurs-runor, alltså tillsammans 3 X 10 tecken.

Att i de gamla nordbornas liv talet 10 haft ett visst sam-

Avb. 17. Isländsk trollformel för att döda en annans kreatur.band med döden, framgår av en del i äldre litteratur bevarade exempel. En arabisk skriftställare, som skrev på 900-talet, omnämner, att väringarna i Ryssland först

lade sin döde hövding för tio dagar i en grav, sedan brändes han. Därvid offrades en flicka och 8 djur (1 hund, 2 hästar, 2 oxar, 1 tupp, 2 hönor): 10 varelser följdes sålunda åt i döden. Bekant är även, att Uppsalakonungen Aun (enligt vad Snorre omtalar i »Heimskringla») vart tionde år offrade en son för att köpa sig fri från döden.

En reminiscens av talet 10 såsom sammanhängande med dödsriket kan föreligga i följande svenska trollformel för att stämma blod: »Stå blod såsom de sitta och stå i helvetet, såsom Noaks ark var på vattnet i 9 dygn och på det tionde stannade. Så skall du stå.» (Heurgren.) Att isrunans tal i vissa magiska operationer kunde anses äga förmåga att få en vätska att bli trögflytande och stel (liksom vatten bringas till is), är ju en ur magisk tankegång förklarlig vantro. I formeln har sannolikt ursprungligen stått något helt annat än »Noaks ark». Denna var, som man vet, 40 dagar på vattnet och stannade icke på den tionde dagen. Man har här att beakta, att på sina håll i Sverige i stället för »Noens hundar» säges »Noaks hundar». Sannolikt har därför namnet Noen (= Oden) ingått i den ursprungliga hedna formeln. Ett annat exempel, där talet 10 förbindes med döden, tillhör dansk folktro. »Drömmer man om en Andens Död, saa laegger det ti Aar til hans Levetid», är ett (hos Thiele omtalat) drömskrock. Drömmar uttydas som bekant ofta så, att de i viss mån skola betyda motsatsen. I detta fall är det tänkbart, att man en gång i tiden associerat död med talet 10 och därför uttytt dröm om död som dröm om 10 levnadsår. (Jfr även berättelsen om Aun, som lösköpte sig för 10 år från döden.) Hos runmagiens arvtagare lapparna kvarleva ännu vissa spår av talet 10 såsom dödens tal. Vid fiske anse t. ex. de norska sjölapparna talet 10 (fångst av 10 fiskar på en gång) bebåda otur, likaledes mångfalder av 10 (Qvigstad). Detta kan bero därpå, att talet 10 en gäng i tiden uppfattats såsom dödande fiskelyckan. Att talet 10 satts i samband med dödsriket,framgår av en viss bland lapparna utövad helbrägdagörelse. Med juoksot menas att bota en sjukdom, som förorsakats av de döda. Det sker så, att helbrägdagöraren binder en vit eller svart tråd om sin egen tumme och sedan ytterligare lindar den 9 gånger kring den sjukes kropp. Sålunda bindes l + 9 = tio gånger. (Qvigstad.)

Huruvida de romerska mithraisterna förbundit talet 10 med döden och dödsriket, vet man icke. Det är emellertid ytterst troligt på den grund, att den medelpersiska skriften »Bunde-hesh» omnämner multipler av talet 10 i samband med död och sjukdom: den onde Angra Mainyu sänder »1000 dödsbringande demoner» (kap. 3), och samme avgrundsfurste har skapat 10,000 olika arter av sjukdomar (kap. 9). — I främre orienten och Indien anses talet 10 än i dag vara ett olycksbringande tal. Indiska pärlband visa i regeln udda antal pärlor; tal av typen 10, 20 etc. undvikas, då det är fråga om att bära smycken. I de egyptiska Isismysterierna torde 10 ha varit ett med döden förknippat tal. Adepten hade före sin slutliga invigning att fasta i 10 dagar. Detta tillstånd uppfattades såsom en symbol för dödstillståndet, varur mysten sedan föddes till nytt liv. I grekernas dödsrike Hades fanns det enligt myten tio floder. Det kalla vattnet uppträder i senantik mysteriereligion som en symbol för döden. Det i folksagor omtalade »dödens vatten» torde ursprungligen avse det kalla (och stillastående), »livets vatten» det varma (och rinnande). Än i dag är den magiska termen för framkallandet av död »att göra kall». Samma åskådning bör ha legat till grund för valet av namnet »is» för den 10:e runan. Vi ha däri att se Hels och dödens runtecken.

I den av mig funna bysantinska handskriften sammanställes just avgrunden, i senantik föreställning detsamma som dödsriket, med det grekiska alfabetets 10:e bokstav. Det står »jordens framträdande (apokalyps/s) ur avgrunden (ek bytoti = en fivrov)». Den koptiska varianten har »vattnen» i stället för »avgrunden», givetvis avses djupets vattenflöden. Den senantika bokstavsmagien stämmer alltså på denna punkt med mitt antagande, att den 10:e runan förbundits med Hel och denfornnordiska mytens iskalla dödsrike. — Den tionde strofen i »Odens trollsånger» syftar på »tunridor», som genom en galder kunna tvingas »till sin hamns rätta hem». Meningen kan här vara att sända dem till Hel. Med »tunridor» torde även kunna avses avlidnas andar, som enligt skandinavisk folktro sväva fram i luften, då det blåser.

11. Den elfte runan G (sedan av mycket växlande form), tecknet för /-ljudet, har varit förbunden med ett namn med betydelsen rgott år'. På fornisländska kallas runtecknet ar, ett ord, uppkommet av ett samgermanskt *jéra (jfr Jahr i tyskan). Det angelsaxiska namnet var ger = gear, samma ord som det senare engelska year. Till samma stam hör det svenska ordet äring, 'årsväxt'. I norden var äringens gud framför andra sol- och ljusguden Frej, som i fornisländska texter nämnes argud. I en Eddadikt om Frej och jättemön Gerd omnämnes som gåva från guden »elva gyllene äpplen». I det för den oinvigde omotiverade talet 11 har man på sina håll velat se en språklig

förvanskning. Bägge de bästa textarterna ha emellertid här faktiskt räkneordet ellifu, och det är fullkomligt onödigt, att med en påhittig kommentator insätta ellilyfs och tolka uttrycket som »föryngringsmedlets äpplen» (vilka för övrigt tillhörde Idun och icke Frej). Den poetiska Eddan har över huvud en framträdande benägenhet för att ange tal, i regeln beror detta ytterst på räkneordens gamla talmystiska innebörd. I detta fall erbjuder sig också vid fasthållande av det bästa textunderlaget en förklaring i anslutning till utharkteorien. Äringsrunan är enligt denna den elfte. Såsom äringsgud bör därför Frej av runmagien ha förbundits just med talet 11: de elva gyllene äpplena äro en symbol för hans fruktbarhetsmakt. (Troligen ha i Frejs helgedom 11 äpplen funnits framlagda liksom 4 bröd i Tors.)

I mitt arbete »Senantik mysteriereligion och nordisk runmagi» har jag lämnat en del exempel på, att talet 11 även i ganska sen tid i norden hört samman med vissa fruktbarhetsriter. Här kan jag meddela ett nytt exempel. En sydskånsk folksaga berättar om en väldig »trollkarl» vid namn Gjelle, som för kyrkklockornas skull flytt från Gislöv. Denne fick »iÖsterlandet» besök av skånska sjömän. Med dem inlåter han sig i samtal om sin forna hembygd, särskilt förhör han sig om jordbrukets avkastning. Bättre var det förr, ansåg Gjelle: »i min tid fick jag mycket mera; ty jag plöjde aln djupt och sådde kvarters tjockt; då skolen I tro, växte säd på Gislövs marker», yttrar han och slutar med följande egendomliga uttalande: »Jag hade väl ock lagt där elva minnestecken efter mig, om jag hade längre fått bliva där kvar». (Nicolovius; räkneordet spärrat av mig vid citeringen.) Dessa »elva minnestecken» borde väl ha hänsyftat på hans arbete för äringens skull. Både fornisländsk dikt och sydskandinavisk folksaga ge sålunda antydning om, att talet 11 magiskt hört samman med äringen. Detta får sin tillfredsställande förklaring, om vi räkna med, att äringsrunans tal varit 11.

Härtill finna vi en slående motsvarighet i senantik bokstavsmystik: i det av mig funna bysantinska manuskriptet sammanställes den elfte grekiska bokstaven A(X) med »foderväxternas uppspirande» (botanön ekblastésis: Poravöv éu^Ådörrjöig). Talet 1 l:s samband med växtligheten kan även spåras på persiskt område. »Bundehesh» (kap. 10) omtalar, att efter urtidstjurens död växte det fram ur jorden femtiofem sädesslag, alltså 5 X 11. Sannolikt har en äldre tradition, som bevarats hos mithralsterna, haft taluppgiften 11. I den medeltida traditionen i Persien eller Indien har sedan talet mångfaldigats med 5 för att komma verkligheten närmare.

Den elfte strofen i »Odens trollsånger» syftar på en galder, som ger sångaren makt att skydda »vänner», så att de »oskadda färdas från fejd». Här är det enda fall, där i den nämnda Eddadikten säkert en påtaglig förvanskning av det ursprungliga torde föreligga. Frej var både vänskapens och äringens gud. I den förra egenskapen hörde han samman med den 7:e runan (ags. wynn), i den senare med äringsrunan och talet 11. Det är tämligen begripligt, om i norden i en period, då den 7:e runan icke längre var i bruk, talet 11 blivit Frejs tal även i hans egenskap av vänskaps- och kärleksgud.

12. Den tolfte runan är — om vi uppställa utharkfölj-den i anslutning till alfabetbrakteaternas runanordning — tecknet 1 . Detta har haft ett namn, som äldst hetat *lkwag och betytt 'idegran' (angelsax. éoh). Tidigare har jag, förlitande mig på den något ålderdomligare Kylverrunraden, antagit, att detta tecken varit det 13:e (/>-tecknet [^ står på Kylverstenen mellan j-runan (•) och tecknet Js). Alla andra runradstraditioner stämma emellertid i detta fall med Vadstena- och Grumpanbrakteatens bokstavsrad. Härtill kommer, att brak-teatinskriptionerna, som jag redan antytt, säkerligen ha förfärdigats med något ännu äldre runminnesmärke av samma typ som förebild. Man måste därför hålla för ytterst sannolikt, att den tydligen vårdslöst inhuggna Kylverrunraden kan bjuda på en eller annan av brådska eller okunnighet föranledd omkastning i tecknens ordningsföljd. Dylikt är ganska vanligt i latinska alfabetinskriptioner av samma magiska typ. (På gravplatser anträffade kärl med bokstavsrader visa nämligen ofta nog defekter i ordningsföljden.) Den, som graverat i en för avgjutning avsedd stämpel har, om han råkat begå ett fel, haft möjlighet att kassera ett i någon viktig detalj bristfälligt arbete. För utföraren av en stenristning med speciellt magiskt syfte torde en absolut korrekt ordningsföljd ha kunnat te sig som mindre väsentlig. Tecknen voro icke avsedda att ses och kritiseras av andra med runraden förtrogna: Kylverstenen har stått nere i en övertäckt grav.

Vi ha sålunda goda skäl att utgå från, att den runa, som kallats för 'idegran' (*ihwas > ags. éoh), varit den tolfte i

utharkföljden. Runan bär ett trädnamn och kan sålunda ursprungligen ha tillkommit såsom en representant för träden och den därmed förknippade magien. I det av mig funna bysantinska manuskriptet möter en otvetydig motsvarighet. Här sammanställes nämligen den tolfte grekiska bokstaven M (ju) med »fruktbärande träd»: xyla karpofora, (§vÅa uciqjzo-(pÖQa (se avb. 16, i(3 = 12 anger den 12:e bokstaven, alltså /u). Det faller sig ju synnerligen naturligt, att sädesväxter och träd komma i följd.

Söka vi så efter, vad talet 12 kan ha betytt inom runnia-gien, få vi en viss antydan i Eddadikten »Odens trollsånger». Om den tolfte galdern säges det (spärrning av mig):

»En tolfte kan jag:

om ett träd jag skådar

med ett lik som vändes för vind,

jag vet så rista,

så runorna färga,

att den döde går ned,

och att han maler med mig.»

Detta torde syfta på en galder (eller en trollformel), som använts samtidigt som runor inskuros i trädet och för bättre verkan därefter färgades (kanske med blod). Den tolfte runan torde därför ha hänfört sig till den magi, som stått i samband med träd, och blivit uppkallad efter ett representativt, religiöst betydelsefullt träd, idegranen. Då bokstavstecknet för t-judet behövts för den 16:e runan (fornisl. Tyr etc), har runradsbildaren icke kunnat göra bruk av sitt språks ord för träd i allmänhet, som begynt med t (jfr fornisl. tre, got. triu etc), utan nödgats tillämpa regeln pars pro toto, en ganska vanlig företeelse i magi (liksom poesi). Den gudom, som förbundits med denna trädruna, kan för den skandinaviska nordens vidkommande förmodas ha varit guden Ull, enär vi bl. a. veta, att hans boning, den första, som nämnes i dikten »Grimnismal», kallats Ydalir, d. v. s. 'idegransdalarna\ Hänföra sig dessa Eddans namn på gudaboningar till zodiakens »hus», såsom jag förmodat (se kap. 3 i »Senantik mysteriereligion»), kan även en annan anslutning finnas till den senantika föreställningsvärlden. Ett tolv-grenigt fruktträd var nämligen en av zodiakens symboler. Ett sådant träd avses i Uppenbarelsebokens 22:a kap., där det talas om ett »livets träd», som frambringar »tolv frukter, en varje månad». (Så står det i det grekiska originalet; vår senaste bibelöversättning talar däremot om »livsträd, som gåvo tolv skördar».) Denna föreställning om zodiaken såsom ett tolvgrenigt träd sammanhänger med det i många mytologier förekommande »världs-trädet». Det är möjligt, att mithraisterna tänkt sig detta som en cypress, persernas heliga träd. (Cypressen frambringar bärkottar.) Närmaste motsvarighet har då runradsbildaren funnit i idegranen. Enligt Fritz Läffler har det stora trädet vid Uppsala hedna tempel varit en idegran. Att talet 12 i mithraistisk talmystik haft med fruktträd att göra, är med hänsyn till den persiska religionen högst sannolikt. I »Bunde-hesh» (kap. 10) säges, att det efter tjurens dödande uppväxte femtiofem (=5X11) sädesslag (jfr ovan) och därtill »tolv hälsobringande växter». Sannolikt har härmed ursprungligen menats fruktalstrande träd och buskar. En antydan härom ligger däri, att det i det föregående (kap. 3) talas om en »läkekraftig frukt», som Ormuzd river sönder. Längre fram (i kap. 27) uppräknas bland »växter» även »träd». Både för forntidens perser och nordbor har kategorien fruktträd varit mera omfattande än i nutida svenskt språkbruk. »Fruktbärande träd» voro även ekar, granar, björkar o. s. v.

I lapparnas mytologi ha vi en tydlig motsvarighet till nordgermanernas Ull, nämligen »almannen» (Leibolmai). Denne tänkes liksom Ull bära båge. Hans heliga djur är björnen. Att Ull bl. a. varit en jaktgud, är betygat i fornisländsk litteratur: Snorre kallar honom veidi-ass ('jaktfångstens gud'). Att hos nordgermanerna björnen varit helgad åt jaktens skyddsgud, synes vara tämligen troligt, ehuruväl ingen fornnordisk text nämner Ull i samband med björnen (liksom Oden med vargen, Frej med galten o. s. v.). Tor, Ulls styvfar, nämnes dock sporadiskt Biörn, 'björn'. I nordisk folktro förbindes björnen med 12-talet, såtillvida, att det talas om, att han äger »tolvmannakraft» eller »tio mans styrka och tolv mans vett». Uteslutet är icke, att gammal talsymbolik kan ligga till grund för dessa i Sverige och Norge brukade uttryck.

1 magiska formler upptecknade i Skandinavien förekommer talet 12 icke så sällan. Som regel står det emellertid i relation till kristna föreställningar (12 apostlar, 12 änglar och dylikt). I en svensk svartkonstbok föreskrives för att släcka soteld, att taga 12 (3, 4 och 5 stycken) i små bitar sönderskurna vitlökar och strö dem över den kolnade veden (»Salo-moniska magiska konster»). Möjligen kan detta sammanhänga med 12 såsom det tal, som av runmagien förbands med träd och ved. En angelsaxisk trollformel, avsedd att brukas för att hindra bin att flyga till skogen (to rwudu), består av tvenne strofer med 12 ord i varje (en textutgivare har visserligen inskjutit ordet and i 2:a strofen, men detta är en fullkomligt godtycklig ändring). Att 12-talet i den nyss nämnda svenska trolldomsregeln uppdelas i 3, 4 och 5, kan möjligen bero därpå, att man ursprungligen fördelat talet som 7 + 5: talet 7 har nämligen, såsom jag ovan påpekat, betydelse vid ljus- och eldoperationer (jfr fördelningen 8 + 9 under 17).

13. Den trettonde runan i utharkföljden är, om vi följa brakteatrunraderna, tecknet [^ (så på Grumpanbrakteaten, Vadstenabrakteaten har däremot på samma plats en variant av 6-runan). Detta tecken har haft ett med p begynnande namn och har en gång i tiden brukats för att ange p-ljudet. Hos de skandinaviska folken kom det emellertid redan i den äldre runperioden ur praktiskt bruk och påträffas i norden endast i rent formelartade inskriptioner. Hur man bör ansätta detta teckens äldsta namnform, är en mycket omstridd fråga. Den gotiska bokstavstraditionen anger som namn på p-ljudets tecken ordet pertra. Den angelsaxiska runsången förbinder p-runan med peord, ett ord av osäkert (möjligen keltiskt) ursprung. En del (både äldre och yngre) av mig i engelska och tyska bibliotek påträffade uppteckningar av angelsaxiska runnamn (den äldsta från 800-talet) ha emellertid formerna pert, perc eller perd. I medeltida handstil är c en mycket vanlig felskrivning för t. Detsamma gäller d för t i ordslut, då det är fråga om en tysk upptecknare. Med hänsyn till, att en handskrift i British Museum uppvisar namnformen pert och att en av annan forskare funnen tysk handskrift anger bokstavsnamnet peta, bör ett ord av typen perta eller petra betraktas såsom den sannolikt äldsta formen. Samma grundform antydes av det gotiska bokstavsnamnet pertra, som kan vara en korrumperad form av perta eller petra. Ingendera ordformen synes emellertid kunna vara en reflex av ett germanskt arvord. De äldre germanspråken ha varit mycket fattiga på ord,

begynnande med p. Det är därför möjligt, för att icke säga troligt, att runradsbildaren som namn för p-tecknet valt ett icke germanskt ord, som vid tiden för runskriftens uppkomst var känt inom hans relativt lilla språkområde eller hans tillfälliga miljö. Att p-tecknet försvunnit såsom praktiskt brukad bokstav redan under nordens äldre runperiod, tyder på, att man blivit oviss om dess namn, kanske förväxlat det med ett likljudande ord, begynnande med b. Nu fanns hos både romare och greker, ett ord petra med betydelsen 'klippa, sten'. Av ett dylikt ord kunde i den gotiska bokstavstraditionen genom felsägning eller felmemorering ha uppstått formen perla vid sidan av petra, och genom kon-tamination av bägge formerna kan slutligen det i skrift upptecknade pertra ha uppstått.

Enligt den mithraistiska myten var Mithra född »ur klippan» (énjréryag). I de romerska härlägren och annorstädes ha påträffats många skulpturer, framställande denna gudafödelse. I enstaka fall äro zodiakens konstellationstecken avbildade i en det hela omslutande ring. Detta har ingivit en del forskare (bl. a. mig) tanken, att »stenen» egentligen avsett himlavalvet (jfr ovan under 8). I de allra flesta fallen framställes emellertid Mithras födelse utan denna zodiakring. Och där denna förekommer, utgör den endast en dekorativ ram, guden ses stiga upp icke omedelbart ur ringen utan ur ett bakom denna befintligt klippstycke (jfr avb. 18). Tvivelsutan bör dessutom en i Mithramysterierna blott ytligt orienterad främling ha fattat uttrycket »guden ur klippan» (o flsös éu Ttérgag) efter ordalydelsen och i honom ha sett ett ur jorden fött väsen.

Avb. 18. Mithras födelse.Nu finnes det en antydan om, att med mithraismen befryndad senantik bokstavsmystik förbundit det grekiska alfabetets 13:e tecken med en av jordens produkter, sannolikt uppfattad såsom en symbol för dess alstringskraft, jordens förmåga att föda. I den redan omtalade grekiska skriften »Alfabetets etymologi» säges, att n-ljudets tecken N (v), det 13:e i alfabetet, har sitt namn av nan, som betyder bröd, enär »perserna kalla brödet (ågrov) för nan (väv)». Ordet persai [jtégoat) är visserligen i den illa bevarade texten korrumperat (3:e bokstaven från slutet har bortfallit), men då perserna faktiskt ännu i dag kalla 'bröd' för nan, har en texträttelse

allt fog för sig. Detta fall visar — vid sidan av andra —, att den grekiska alfabetspekulationen varit påverkad från den främre orienten. Förmedlingen bör i detta fall ha skett genom mithraismen och den därmed förknippade bokstavsmystiken. Vi ha vidare att räkna med, att denna spekulation kombinerat den lire bokstaven med sädesslag (foderväxter m. m.), den 12re med träd (fruktträd) och den 13re med bröd (eller någon annan närstående symbol). Vi se här en naturligt sammanhängande följd av bokstavsmystiska föreställningar. Varje bokstav torde i alfabetmagien ha tillskrivits samband med en gudomlig eller demonisk makt. Den mottagande och födande kvinnliga urkraftens representant var i senantiken gudinnan Demeter, »sädesmodern». Bröd eller mjöl nämnes på grekiska bl. a. »Demeters säd» (JrjjLtrjTSQog äurri). Demeter var en motsvarighet till den persisk-babyloniska gudinnan AnähitaIshtar, den i främre orienten utvecklade Mithrakultens förnämsta fruktbarhetsgudom. I den romerska formen av denna ursprungligen persisk-babyloniska kult sammansmälte denna fruktbarhetsgudinna även med den från början frygiska Kybele, vanligen kallad Magna mater (den stora modern). Av ett visst intresse är, att som denna gudomlighet i Mindre Asien dyrkats en svart meteorsten, som år 204 f. Kr. fördes till Rom (»den stora modern från Ida»). Med hänsyn till den senantika mystikens och magiens uppfattning av Demeter-Kybele är det högst antagligt, att den 13re bokstaven kunde uppfattas såsom ägande betydelse för alstring och födelse. I anslutning tilldet inom mithraismen brukade uttrycket »födelsens sten (klippa)», petra geneseös (névga ysvéöews), kan runnämnet petra ha uppkommit.

Demeters och Magna maters motsvarighet i germansk mytologi har givetvis varit gudinnan Jord, på isländska även kallad Fiorgyn. Detta namn sammanhänger med det gotiska ordet fairguni, 'berg, klippa'. Då f-tecknet behövdes för den 24:e runan (jfr nedan), har runradsbildaren icke kunnat använda gudinnans speciellt germanska namn. Har han i stället vänt sig till latinskt eller grekiskt ordmaterial, bör petra, néxQa, 'klippa', ha legat närmast till hands.

I den efterföljande uppsatsen om lapparnas trolldom skall visas, att hos nordborna i magiskt syfte vid förlossning använts en viss s. k. sten (lausnarsteinn). Den figur, som på de lapska trolltrummorna av hednisk typ synes sannolikast motsvara det 13:e runtecknet, avser en födelsegudinna (Madderakka).

Den trettonde strofen i Eddadikten »Odens trollsånger» torde även hänsyfta på magi, sammanhörande med en födelseceremoni:

»En trettonde kan jag

med kraft att giva

åt pilt, som med vatten jag vigt,

att ej han skall stupa,

hur striden än hotar;

ej skall han segna för svärd.»

Det ligger nära till hands att anta, att det åsyftade är att genom en galder förmå födelsegudinnan att skänka ett tryggat levnadslopp åt ett nyfött, nyss vattenöst gossebarn. (Vattendop var ingen speciellt kristen ceremoni.)

Talet 13 är i vår tid som bekant allmänt betraktat som ett olyckstal. Studerar man forntida magi, finner man emellertid, att 13 ingalunda genomgående betraktats som ogynnsamt. I judisk magi och mystik var t. ex. 13 ett betydelsefullt, men ingalunda utpräglat olycksbringande tal. Av ett uttalande i 2:aMosebok (34, 6 f.) slöt den rabbinska exegesen till 13 egenskaper hos Gud, i templet funnos 13 bord och det heliga landet blev delat i 13 delar, den 13:e skulle enligt Talmud (Baba bathra 122) tillfalla Messias. Att 13 inom den kristna världen blivit ett olyckstal, beror tydligen främst därpå, att bland de 13 vid nattvardsbordet en var förrädare och en (Mes-sias-Jesus) blev förrådd och dödad. Den vidskepliga skräcken för tretton vid bordet härstammar tvivelsutan från denna omständighet.

Intet talar heller för, att talet 13 inom den äldre runmagien varit ett olyckstal. En undersökning av den bekanta

Avb. 19. Översta ringen av runguldhornet från Gallehus.

inskriften på guldhornet från Gallehus, visar, att denna, för den händelse den varit talvärderäknande — och därpå tyda bl. a. de komplicerade skiljemärkena —, anordnats för att framhäva talet 13. Rörande detaljer hänvisar jag till kap. 9 i min bok »Senantik mysteriereligion och nordisk runmagi». Tidigare har jag i talet 13 förmodat guden Ulls tal. Har emellertid idegransrunan varit det 12:e tecknet i utharkra-den, är det nämnda antagandet icke längre att räkna med. En i och för sig mera sannolik förklaring kan i sådant fall sökas i anslutning till den ovan anförda 13:e strofen i »Odens trollsånger»: hornet kan ha helgats åt gudarna, för att givaren icke skulle »segna för svärd». Dessutom har talet 13 justingått i den stormans namn, som låtit förfärdiga det. Run-mästaren har därför sett till, att även samtliga teckens talvärdesumma blivit en mångfald av talet 13 (390 = 30 X 13). Detta har han uppnått med hjälp av ett extra konstgrepp: användning av 4-dubbla skiljemärken (enkla eller dubbla hade under normala förhållanden varit nog). Dessa omständigheter förklara, att inskriften trots sin enkla ordalydelse — »Jag HlewagastiR från Holt gjorde hornet» (se avb. 19) — är förbunden med ganska invecklad gematri: 13 ingår i 3 olika teckengruppers talvärden och finnes dessutom i första rungrup-pens teckensumma (ekhlewagasttR = 13 runor). I senare run-period synes man ha övergått till att endast räkna tecknens antal, i äldre tid har man däremot efter mer eller mindre närliggande grekiskt föredöme vid magiska inskrifter främst beaktat tecknens talvärden (alu = 3 + 20+ 1 = 24 etc). Ett mycket instruktivt exempel är den magiska inskriften på Lindholmsamuletten, varom jag i det följande skall tala. Tvivelsutan finnas dock vissa inskrifter även från gammal runperiod, där tecknens antal varit det väsentliga eller talmystiskt enda betydelsefulla. Hos senantikens greker ha bägge metoderna använts, ibland samtidigt (så är för övrigt fallet på Lindholmsamuletten och även — såsom vi skola se — på guldhornet från Gallehus, jfr härom under 18).

I sentida magiska bruk i Skandinavien uppträder ännu talet 13 i vissa fall i samband med framkallandet av en födelseprocess. I Skåne lägges en ligghöna på 13 ägg och en tisdag (Eva Wigström). En svensk svartkonstbok (»Salomoniska magiska konster») föreskriver, att man, för att få en orm att föda en s. k. »ormsten», skall hårt knyta om den vid naveln med en snodd av svart silke, förfärdigad av 13 trådar.

14. Såsom det fjortonde tecknet i utharkraden ha vi i anslutning till samtliga runminnesmärken att räkna runan y, i norden brukad såsom beteckning för ett i ordslut förekommande r-ljud (vid transkription återgivet med i?). Vid första påseende kan det visserligen tyckas, som om på Grumpanbrakteaten (se avb. 3) tecknet ^ fått byta plats med Ingrunan, det 21:a utharktecknet (<^> på Vadstenabrakteaten). En-ligt min mening, till vilken andra forskare anslutit sig, ha vi emellertid även här att göra med en Ingruna: tecknet /S har satts på stav och så fått formen ^, men på brakteaten har övre delen av tecknets topp råkat bli dold under ramkanten. Samma öde har övergått den angränsande £>-runan, så att de båda tecknen te sig som fv i st. f. ^j> O. Det är att märka, att ^--tecknet y^ befinner sig på sin normala plats. Runan y är däremot helt utplånad. Hade icke häng-smycket blivit skadat på det ställe, där man har att vänta tecknen y^, skulle med all visshet här samma typer ha uppträtt som på Vadstenabrakteaten. Om ordningstalet för runan y kan därför intet tvivel råda: det är det 15:e i futharkuppställningen och sålunda det 14:e i utharkraden. Att bestämma runans ursprungliga namn är däremot svårt, enär tecknet i norden övertagit ihwag-run&ns namn (yr) och inom den gotiska bokstavsraden sannolikt fått ett nybildat namn med b inne i ordet. I den angelsaxiska runsången benämnes tecknet ^Y eolhx. Från att ha varit en beteckning för tonande 5 = (3) eller ett därmed besläktat ljud i slutet av ett ord har det i angelsaxiskan fått tjäna som tecken för ks (x). Enligt von Friesen har man till det ursprungliga namnet eolh, 'älg', (av västgerm. *elhaz) lagt det nya ljudvärdet. I en av mig i British Museum påträffad angelsaxisk runradsuppteckning anordnad i anslutning till det latinska alfabetets teckenföljd står efter u-tecknet, alltså som tecken för x, en runa med namnet xelach. Här har det nya ljudvärdet satts framför det ursprungliga namnet. I tyska bibliotek har jag påträffat namnformerna: helach = x (Heidelberg, ll:e årh., Bamberg, ll:e årh.), elx och elux (Munchen, ll:e årh.), elcd (Munchen 9:e årh., x-tecken, enär efter u). Med von Friesen antar jag, att den angelsaxiska runtraditionen omgestaltat ett namn, som betytt 'älg', i Skandinavien brukat som beteckning för det i ordslut förekommande r-ljudet (*algiR). Ar detta även runans ursprungliga benämning? Tidigare har jag förmodat, att detta namn med betydelsen 'älg' undanträngt ett snarliknande, med tiden obegripligt gudanamn *alhis: Alcis hos Tacitus, namn på

ett av forngermanerna dyrkat gudom-ligt brödrapar, av Tacitus jämfört med Castor och Pollux, de s. k. dioskurerna. Dessa voro stjärngudomligheter. Bl. a. bar en stjärnbild, Tvillingarna, namn efter dem. Som dios-kurernas emblem användes under antiken stjärnor, i regeln två sådana (ibland tvenne med var sin stjärna beprydda mössor). Vi veta även, att dioskurerna ivrigt dyrkats av de romerska mithraisterna.

Att den 14:e grekiska bokstaven haft ett visst samband med begreppet stjärna, framgår av den grekiska skriften »Alfabetets etymologi». Här sammanställes 5 (£), xi, alfabetets 14:e tecken, med ordet aster, 'stjärna', föregånget av ett adjektiv, som betecknar något svärdformat. Ett därmed sammanhörande substantiv (xifias: §t(plag) finnes omnämnt i den grekiska litteraturen såsom avseende en komet (en svärdliknande stjärna). Att den grekiska alfabetskriften gjort en sammanställning med ett så speciellt namn på en himlakropp, beror tydligen därpå, att man velat ha ett ord, begynnande med ljudförbindelsen ks (x), som ju återgavs med det 14:e bokstavstecknet (£). Vi ha därför grundad anledning att misstänka, att det 14:e tecknet ursprungligen magiskt sammanställts med stjärnorna. I det av mig funna bysantinska dokumentet förbindes den 13:e bokstaven med ett ord qxoörfj-Qeg (foster es), som i senantik grekiska (t. ex. i Nya testamentet) uppvisar betydelsen 'stjärnor'. Det i det bysantinska dokumentet skildrade alfabetmystiska systemet, som även i allt väsentligt finnes bevarat i den omnämnda koptiska redaktionen, utgår emellertid — sannolikt i anslutning till semitisk bokstavsmagi — från ett förenklat grekiskt alfabet, vari dubbelkonsonanternas tecken, § (ks) och \p (ps), utelämnats. Härigenom har man fått de önskade 22 tecknen (liksom i hebreiskans och andra semitiska språks alfabet). Man har alltså avlägsnat den 14:e och den 23:e bokstaven (§ och ip). Har i så fall i en förlaga, som räknat med ett fullständigt grekiskt alfabet, den 14:e bokstaven haft en särskilt viktig funktion, kan denna ha överflyttats på den 13:e bokstaven.

Det har här gällt att anpassa alfabetet efter olika moment i en skapelsehistoria. Denna skapelsehistoria överensstämmeremellertid, som redan nämnt, närmare med den iranska än med den judiska. Enligt »Bundehesh» (kap. 1) skapade Ahura Mazda först himlen, så vattnet, sedan jorden, därefter plantorna och djuren, sist människan. Utvecklingsgången är sålunda en parallell till den judiska skapelsehistorien i l:a Mosebok, men avviker redan i början därigenom, att Ahura Mazda skapar vattnet, sedan han skapat himlen och innan han skapat jorden. Härmed stämmer framställningen i den koptiska skriften, som är en översättning av en på grekiska avfattad variant till det av mig funna bysantinska manuskriptet. Som det första momentet i skapelsen nämnes »himlen», som det andra »avgrunden» (en Angra Mainyus, Ahrimans, skapelse), som det tredje »vattnet», som det fjärde »jorden». I l:a Mosebok står det: »I begynnelsen skapade Gud himmel och jord». Ännu tydligare avviker den koptisk-grekiska alfabetkombinationen från Genesis däri, att stjärnorna omnämnas såsom skapade före solen och månen, en ordningsföljd, som däremot återfinnes i Bundehesh (kap. 2), där det säges, att Ahura Mazda mellan himmel och jord skapade ljus, först fixstjärnor och planeter, sedan månen och sist solen (planeterna avföllo sedan och kommo i förbund med Angra Mainyu, kap. 3). I l:a Mosebok omnämnas först de stora ljusen (solen och månen), sedan stjärnorna. Även i fråga om ordningsföljden vid djurens skapelse avvika det bysantinska manuskriptet och dess parallell, den koptiska översättningen, från framställningen i l:a Mosebok (härom i det följande).

Vad som nu närmast intresserar oss, är den omständigheten, att stjärnorna förknippats med en bokstav, som stått före den, som förbundits med solen och månen (de stora ljusen). Så har det givetvis varit i förlagan, och att döma av den grekiska skriften »Alfabetets etymologi» (jfr ovan) har denna bokstav just varit den 14:e (<f). Denna bokstav har man borttagit för att få 22 tecken. Det, varmed den förbundits, spelade emellertid en så stor roll i skapelsehistorien, att detta moment icke kunde utelämnas. Därför har den 13:e bokstaven (v) kombinerats med det, som ursprungligen hört samman med den 14:e bokstaven (£). Den 15:e bokstaven (o) blirsedan genom att den 14:e (§) utgår i stället den 14:e och kombineras, som vi skola se, med solen och månen.

Av det hittills sagda är det klart, att stor sannolikhet talar för, att runradsbildaren som mönster i senantik bokstavsmystik haft en alfabetanordning, där den 14:e bokstaven (£) sammanställts med stjärnorna eller med dioskurerna, vilka som sitt emblem hade stjärnor. Välja vi det senare alternativet, fogar det sig väl till min hypotes om *alhi8 (= Akis) såsom det ursprungliga runnamnet. Uteslutet är emellertid ingalunda det första alternativet, men det kan endast upprätthållas under förutsättning, att runradsbildaren i stället för med stjärnor

över huvud låtit runan förknippas med en viss stjärnbild. Denna kan i så fall ha varit Tvillingarnas konstellation, som törhända kallats *alhig, men det kan lika väl ha varit någon annan för fixstjärnhimlen signifikativ stjärnbild, vilken i så fall torde ha kallats »Älgen». Vi skulle då i det angelsaxiska runnamnet ha en reflex av den ursprungliga benämningen (> urnord. *algiR). Tyvärr känner man ytterst litet om forngermaners och fornskandinavers namn på stjärnbilder. Att dylika med rent inhemska (typiskt germanskt hedniska) namn funnits, framgår dock av sparsamt bevarad svensk och isländsk tradition. Vidare ha lapparna lånat en hel del från Skandinaviens germaner i äldre tid. Åtskilliga av deras stjärnbildsnamn torde sålunda vara övertagna från benämningar, som brukats bland de germanska nordborna under hednisk tid. Det är därför av intresse, att lapparna faktiskt känna till en stor stjärnbild, som de kalla Sarv = »Älgen». Enligt ett lexikon från 1700-talet (Lindahl och Öhrling) skulle Sarv, 'älg', ha varit namn på Karlavagnen. Enligt den i modern tid levande lappmannen Johan Turi kallas den lapska astronomiens största stjärnbild »Älgen» och bildas av stjärnor i Cassiopeia, Perseus och Kusken (den sistnämnda konstellationen befinner sig omedelbart bredvid Tvillingarna, dioskurernas zodiaktecken). Älgen är intet särskilt typiskt lappländskt djur, dess egentliga förekomstområde ligger i mellersta Skandinavien. (De första århundradena av vår tideräkning har älgen funnits även i de av sydgermaner beboddaländerna, t. o. m. på Balkanhalvön.) På lapska trolltrummor uppträder en figur, som tydligt kan igenkännas såsom en älg och även av lappar angivits föreställa en sådan. Denna älg återfinnes i regeln helt nära solens tecken. I äldre tid var den placerad på solens uppåtgående stråle eller »väg» (se avb. 20). Detta kan bero därpå, att de båda runnamnen med betydelserna »älg» och »sob följt efter varandra i den skandinaviska runraden. Om *algiR, 'älg', varit det ursprungliga namnet på den 14:e utharkrunan, har run-

radsbildaren vid namnvalet förfarit enligt principen pars pro toto (liksom i ett föregående fall, då ett namn med betydelsen 'idegran' fått representera träden).

Emellertid har man, även om detta runtecken ursprungligen haft ett namn, som betytt 'älg', att räkna därmed, att tecknet

stått i samband med någon viss mytologisk föreställning. Att djur varit symboler för fornnordiska gudar, veta vi: hästen för Oden, galten för Frej, son för Freja o. s. v. Ovan har jag förmodat, att björnen varit jaktguden Ulls heliga djur. Kanske har det behornade högviltet, älgen och hjorten, varit helgade åt de germanska dioskurerna, det av Tacitus omtalade gudomliga brödraparet, som i den skandinaviska norden en gång torde

Avb. 20. Lapsk trolltrumma, n:r 4 hos Friis (11 = solens älg).ha kallats Balder och Höder. (Fiendskap och tävlan mellan tvenne tvillinggudar är en urgammal föreställning inom indoeuropeisk myt och även annorstädes.) I en visserligen kristen men med gammalt mystiskt bildspråk fylld fornisländsk dikt, »Solsången», talas om ett djur av tydlig astral karaktär:

»Solens hjort

från sunnan skred där;

två honom tyglade där.»

Omöjligt är icke, att i dikten på detta ställe en reminiscens dröjt sig kvar från hednisk mytvärld. »Solens hjort» (i äldre tid eventuellt »solens älg») har kanske tänkts omväxlande tyglad av tvenne gudomliga bröder: de forngermanska dioskurerna. I all indoeuropeisk myt uppträda dioskurerna i nära samband med solen. Att i norden Balder varit en års- och ljusgudomlighet, synes vara fullt klart. Enligt min förmodan har Höder varit hans motpart: den mörka dioskuren. (De antika dioskurerna tänktes såsom representanter den ena för den ljusa, den andra för den mörka delen av himlasfären.) Sannolikt har ursprungligen Balder tänkts härska under den ljusa delen av året, hans motpart, den »blinde» (egentligen »mörke») Höder, däremot under den mörka. I en studie över astrologi och isländsk poesi, har jag visat, att vissa rent astronomiska skäl tala för, att Balders i Eddan omtalade borg »Bredablick» varit stjärnbilden Tvillingarna, i vilken solen ingick, då högsommaren stod inför sin begynnelse. (Se härom kap. 3 i min bok »Senantik mysteriereligion och nordisk runmagi».)

I Eddan hänsyftar strofen om den fjortonde bland »Odens trollsånger» på kunskap om gudar och alfer. »Slikt

mången vis ej vet», slutar det nog så dunkla uttalandet. Enligt min mening föreligger ingen orimlighet i att här förmoda en anspelning på stjärnkunskap. I Gylfaginning omtalas, att gudar och ljusalfer bodde på olika ställen i himlen; ljusalferna i Alfhem, som i en Eddadikt omtalas såsom gudenFrejs himmelska boning. I samma stycke i Gylfaginning nämnes som Odens boplats »Valaskalv». Däri omtalas även »Bredablick» m. fl. ur den poetiska Eddan såsom gudaboningar kända platser. Om »Himmelberg», Heimdalls boplats, säges, att det ligger, där bron Bifrost »berör himlen».

Runinskrifter med tydligt framträdande bokstavsmagi knuten till talet 14 äro sällsynta. Möjligen föreligger ett fall av dylik runmagi i ett parti av Rökstenen, som av mig tolkats såsom avseende Balder (se »Rökstenens chiffergåtor och andra runologiska problem»).

15. Den femtonde runan ^, tecknet för s-ljudet, har ett namn, som i alla bevarade traditioner uppvisar betydelsen 'sol': fornisl. söl etc. Angelsaxiska källor ange i regeln sigel som benämning på s-runan (sigil i det av mig i British Museum funna manuskriptet). Betydelsen av detta ord framgår indirekt ur en rad adjektiv- och substantivbildningar (t. ex. ordet för 'heliotrop' = 'solvända' m. fl.). I runnamnsuppteckningar av angelsaxiskt ursprung, som jag påträffat i tyska bibliotek, finnas följande belägg: suhil (Heidelberg, 11:e årh., och Bamberg, 13:e årh.), sigo (Munchen, 11:e årh.), sol (variant i samma handskrift), sil (något otydligt, Munchen, 9:e årh.). Den runrad, vari sol står som namn på s-runan, visar en del andra runnamn av icke angelsaxisk typ: t. ex. naut (vid sidan av net). Då den 15:e dagen i den avestiska månadskalendern varit ägnad åt Ahura Mazda och den 16:e åt Mithra, kunde redan häri ett motiv ha förelegat för mithraistisk bokstavsmagi att förknippa det 15:e alfabettecknet med solen. I persertidens Babylonien förenades Shamash (solen) och Mithra till en tvillinggudomlighet.

Emellertid har uppenbarligen tillika den av mithraismen oberoende grekisk-semitiska alfabetmystiken spelat en avgörande roll. Den 15:e grekiska bokstaven var o-tecknet: O. Detta runda tecken erbjuder en bild av solskivans kontur. Det går i sin ordning tillbaka på ett i äldre tid runt format semitiskt tecken med namnet 'öga' (hebr. *ajin, vars ursprungliga form dock starkt ändrats). För en bokstavsmagiker gav sig sålunda alldeles av sig själv en sammanställning med so-len eller fullmånen. I det magiska språket står för övrigt sedan urgammal tid solen och månen i relation till människokroppens tvenne ögon. Hos egypterna uppfattades solen som guden Amon Res högra öga och månen som hans vänstra. I det av mig funna Parismanuskriptet, där som nämnt det normala alfabetets 14:e tecken £ borttagits ur alfabetraden, förbindes den 14:e bokstaven, alltså ö-tecknet, med »solen och månen» (fjÅiog nat ösAtjvt]). I en förlaga, som likt runraden haft 24 tecken, bör sålunda samma bokstav, men med ordningsnumret 15, ha förbundits med solen. Även från annat håll veta vi, att den 15:e bokstaven i det grekiska alfabetet betraktats som ett soltecken. I senantik alfabetmystik kunde denna bokstav (enligt vad ett verk av paleografen Kopp upplyser) utbytas mot solens astrologiska tecken: figuren <</ (variant /P). Att runradsbildaren vid valet av namnet på det 15:e tecknet i utharkföljden utgått från senantik förebild, ligger för den, som oförvillat bedömer fakta, i öppen dag. Det kan icke vara en tillfällighet, att ett tecken med ordningstalet 15 både i senantik bokstavsmystik och i runmagien förbundits med solen, när därtill en serie av andra motsvarigheter kan påvisas, däribland en så uppenbar parallell, som i fråga om den ll:e bokstaven (jfr ovan).

Att den persiska religionen, som även rönt inflytande västerifrån, sammanställt solens magiska inflytande med talet 15, framgår med en viss sannolikhet ur ett textställe i »Bundehesh». Kap. 15 i denna omtalar, att det första människoparet föddes ur urmänniskans säd, sedan denna renats av solen. Detta första människopar (man och kvinna) framkom ur en växt med 15 blad, och till utseendet voro dessa människor såsom 15-åringar. Sannolikt har den till grund för denna framställning liggande talsymboliken räknat med en 15-årig inverkan av solen.

Att talet 15 i nordisk magi stått i förbindelse med solen, synes mig vara antytt i den femtonde strofen av Eddadikten »Odens trollsånger»:»Jag en femtonde känner, som Tjodröre kvad mig, dvärgen vid Dellings dörr. Han kraft sjöng åt åsar, åt alvar lycka, riklig visdom åt Hropt.»

Uttrycket »vid Dellings dörr» syftar tvivelsutan på solen. Eddaforskare ha före mig tolkat det såsom liktydigt med >vid soluppgången». Delling var enligt den fornnordiska myten fader till Dag. Den med astrologisk

spekulation förtrogne ser även i strofens senare hälft en anspelning på solen och dess magiska kraft. Denna konungsliga planet har av astrologerna tillskrivits förmågan att ge kraft och makt. Vidare ansågs solen, visdomsguden Apollons planet, vara den himlamakt, som skänkte förståndets gåvor. En reflex av denna tro synes genom nordgermansk förmedling t. o. m. ha trängt in i lapparnas föreställningsvärld: enligt uppgifter från 1727 ha de offrat till solen särskilt för att bota sinnessjukdom (»mangell på förstånd», Sidenius, även Forbus).

Bland runinskrifter, bestående av 15 tecken, märkes runraden på den stora guldringen från Pietroassa: gutaniowihailag. Den rimligaste tolkningen av denna av allt att döma sakrala inskription torde vara: »den gotiska tempelskatten (är) okränk-bar». Genom ett mellanrum har den i halvcirkel gående runraden fördelats på tvenne grupper, en med 9 (gutaniowi) och en med 6 runor (hatlag). Härigenom har man måhända velat framhäva Anankes och offergåvans tal tillika med solens (9 + 6 = 15). Ett intimt samband mellan solen och guldet förefanns i en äldre tids spekulation (i alkemien t. ex. brukades solens astrologiska tecken för att beteckna guld). Hos många folk är även ringen en solsymbol och användes vid soloffer. Lapparna offrade t. ex. till solen en ring av mässing; renben lades vid soloffer i en ring o. s. v. (Leem, Reuterskiöld).

En dansk trollformel, avsedd att betvinga älvadrottningen (»Ellekonen»), lyder:»Ellekone! Ellekone! est du herinde, Saa skal du herud paa femten Egepinde!»

Sade man detta, visade sig »Ellekonen» (Thiele). Såsom blixtgudens träd har eken, ett i magien mycket betydelsefullt växtslag, haft anknytning till elden och solen. Tvivelsutan har solrunan tillhört de antidemoniska tecknen. Att det i formeln talas just om femton ekpinnar, kan ha sin orsak i en äldre tids ur runmagien framgångna talmystik. Talet kan emellertid även ha uppkommit såsom en förstärkning (3 x 5) av 5-talet, fackelrunans och eldens tal.

16. Den sextonde runan ^ tecknet för Mjudet, är guden Tyrs runa. Runnamnsuppgifter från skilda håll betyga detta (fornisl. Tyr etc). I den avestisk-persiska månadskalendern var den 16:e dagen helgad åt guden Mithra, liksom Tyr en segergud. I Eddadikten om Sigurd och valkyrian (Sigrdrifumäl) omtalas denna runa såsom »seger-runa»: man skall tvenne gånger nämna dess namn {Tyr) och rista på tre ställen på svärdet. Vid den magiska operationen tages på så vis hänsyn både till thursars och gudars tal. Att det skall ristas pä tre ställen, stämmer med 3:e strofen i »Odens trollsånger» (jfr ovan under 3). Att Tyr haft släktskap med thursar, antydes i Eddadikten om besöket hos jätten Hyme. Mithras egenskap av segergud framhäves särskilt i den romerska mithraismen. Han kallades vanligen »den obesegrade guden» (Dens Invictus) och var tydligen soldaternas främste skyddsgud. Att hans tal var 16, är icke blott betygat genom den avestisk-persiska kalendern, utan även genom åtskilliga till vår tid bevarade mithraistiska amuletter. På dylika förekommer en 16-uddig stjärna, och det finnes även exempel på, att denna figur uppträder tillsammans med Mithras namn: på en från senantik tid bevarad amulett står under den 16-uddiga stjärnan detta namn (MsidQac;, i-ljudet troligen tecknat med si av talmystisk anledning, jfr ovan s. 14). Att inom den helleniska världen en guds heliga tal var hans dags tal, är ett inom antiken ofta iakttaget förhållande. Apollons tal 7 uppgives vara lyckosamt, och denne gud säges vara född påden 7:e dagen i månaden. Hermes-Mercurius' veckodagstal var 4, därför hölls detta tal för hans o. s. v. Tvivelsutan har enligt samma princip Mithras tal varit 16. Den närmaste motsvarigheten till mithraismens »obesegrade gud» bör för runradsbildaren ha varit Tyr, germanernas dåvarande främste segergud. För övrigt veta vi, som redan nämnt, genom Eddan, att Tyrs runa var »segerrunan». Oden var vid tiden för runskriftens uppkomst av allt att döma huvudsakligen en trolldoms- och dödsgud. Karaktär av segergud har han sannolikt fått först hos vikingatidens krigarkonungar, vilkas främste offergud han var.

Då mithraismens heliga urkunder äro förkomna genom systematisk förföljelse. från de kristnas sida, finnas endast indirekta antydningar om, att Mithra i grekisk bokstavsmagi sammanställts med alfabetets 16:e tecken (ar). I det av mig funna Parismanuskriptet (liksom i den koptiska parallelltexten) sammanställes bokstaven jr, som genom strykning av tecknet £ blivit den 15:e, med »solens och månens sättande (déoig) på himlen». Detta tyder på, att man varit i bryderi för att fylla en lucka. All sannolikhet talar för, att en gång i tiden den rent mithraistiska alfabetmystiken förbundit den 16:e bokstaven (bland 24 tecken) med den med solen så intimt

sammanhörande Mithra.

Helt saknas emellertid icke belägg på, att den 16:e grekiska bokstaven (12) varit en symbol för Mithra. På ett mithraistiskt mynt från Tarsus (avb. 21) stå tvenne isolerade ZZ-tecken, måhända häntydande på Mithra, vars bild finnes på myntets andra sida. Större intresse erbjuder en i Maschtala i Främre Asien år 1899 påträffad grekisk inskrift från senantik tid. Inskriptionen i fråga är anbragt nedtill på en stor

Avb. 21. Mynt från Tarsus.stenplatta, varpå i relief Mithra avbildats stående på en tjur, som angripes av en tvåhövdad orm, det demoniskas symbol (se avb. 22). Inskriften lyder: »Den store guden Sill». Det grekiska alfabetets 24:e (co) och 16:e (ri) bokstav bilda sålunda en mystisk formel, antydande gudens namn. Då i senantikens magi Mithra och Abraxas-Aion sammanställts (jfr det föreg.), tror jag goda skäl föreligga för att här se en hänsyftning på denna dubbelgudomlighet. S2, som i sitt tal 24 anger samtliga bokstävers tal, torde ha uppfattats såsom en symbol för Abraxas, årets och alfabetets gudom, för vilken ormen och

Avb. 22. Maschtalastenen.

cirkeln, bägge påminnande om den 24:e grekiska bokstaven, särskilt i dess gestalt w, äro väl betygade emblem. Till Abraxas bokstavssymbol har fogats Mithras: med hänsyn till dennes tal 16 har man sammanställt honom med den 16:e bokstaven, d. v. s. II. Några forskare vilja visserligen i Maschtalaplattans gudagestalt se den mindreasiatiske guden Jupiter Dolichenus i stället för Mithra. Det finnes emellertid intet som helst exempel på, att Dolichenus offrat en tjur. Och i detta fall är det tvivelsutan fråga om ett tjuroffer. Tjurens bakdel har sjunkit mot jorden, och alldeles som på de romerska Mithramonumenten angripes offerdjurets kropp under-ifrån av ett kräldjur (en symbol för det onda). Att denna nyfunna asiatiska Mithraframställning är av en annan typ än de förut bekanta helleniskt-romerska Mithrabilderna, är begripligt nog. Dessa ha faktiskt åstadkommits med den tjur-dödande Nike som förebild. I Främre Asien bör en annan utveckling av bildmotivet vara att vänta. Dessutom har man i föreliggande fall att göra med en avart av Mithra, magiens och bokstavsmystikens Abraxas-Mithra.

På grund av uttalandet i Eddadikten Sigrdrifumål om innebörden av guden Tyrs tecken (segerrunan, jfr ovan) bör man vänta att finna bokstavsmagi med talet 16 på vapen, framför allt svärd:

»Kamprunor lär dig

— de krävas för seger —

på svärdets fäste dem sätt.»

(Strofen har i sin helhet beaktas ovan under 3, originalet har »segerrunor» för »kamprunor»). Det enda svärd med längre runinskription, som finnes bevarat, är ett i floden Thames funnet kortsvärd (avb. 6): här synes emellertid bokstavsmagi med talet 17 föreligga, beroende på, att ägarens namn börjat med b-runan (Beagnofi). Ett för några år sedan i Weserfloden funnet benstycke synes ha varit avsett som skaft till ett stickvapen. Samtliga teckens talvärde är enligt min uträkning 13 X 16. Gematri med Tyrs och Mithras tal kan därför här föreligga. Rörande detta fynds äkthet är emellertid ännu den vetenskapliga diskussionen ej avslutad. (Se närmare mitt arbete »Rökstenens chiffergåtor och andra runologiska problem».) I Skandinavien saknas runmärkta vapen med längre inskriptioner. Det lilla, som finnes, är dessutom osäkert läsbart och kan vara ofullständigt bevarat (t. ex Stabuspjutets inskrift). Några bokstavsformler, som meddelas i den av Nat. Lindqvist utgivna isländska svartkonstboken, kunna möjligen stå i samband med talet 16 såsom svärdsguden Tyrs tal. I den isländska skriften lämnas en bokstavsformel mot allsköns fara. Denna säges bl. a. verka, att »intet svärdkan skada» bäraren. Formeln består av 16 stavar, åtföljda av ett kristet kors av s. k. grekisk typ (avb. 23). I kristen bokstavsmystik tolkades bokstaven T såsom hänsyftande på korset. Jag håller det därför för troligt, att den ursprungliga formeln bestått av 16 stavar + t-runan, i vilket fall vi ha att räkna med en parallell till den under 7 omnämnda formeln (7 stavar + w-runan). Formelns 2 sista bokstavstecken torde återgå på h-runor: dessa bilda gemensamt talet 16 (8+8). En annan, i samma svartkonstbok meddelad formel består av 2 X 16 stavar och säges ge skydd mot fiender (skada från ovänners sida). Två norska formler för att »övervinna» och »förgöra» ovänner (hos Bang) bestå var och en av 16 tecken. I den Eddastrof, som angives syfta på Odens sextonde trollsång, finnes ingen

häntydan på strid och seger annat än

i erotisk mening: att vinna en kvinnas ynnest genom att »vända hennes håg». Då den efterföljande 17:e strofen är defekt och den 17:e runan, som vi nedan skola se, har haft betydelse för kvinnan, är det möjligt, att den i texten som den »sextonde» angivna trollsången ursprungligen varit den »sjuttonde» (allitterationen är i båda fallen densamma). Det är emellertid icke alldeles nödvändigt att anta en förväxling i fråga om ordningsnumret på denna strof. I senantika magiska formler av motsvarande erotiska innebörd förekomma häntydningar på stridsguden Ares-Mars, och i till sen tid bevarad svensk folktro synes tisdagen — Mars' och Tyrs dag — ha en viss betydelse för honkönet. Jag har ovan redan omnämnt ett dylikt fall, att hönan bör läggas på ägg en tisdag (jfr under 13).

17. Den sjuttonde runan [<;, tecknet för b-ljudet, förbindes i de germanska bokstavstraditionerna med ett namn, betydande 'björk' eller 'björkkvist' (fornisl. biarkan etc). I den avestisk-persiska månädskalendern var den 17:e dagen helgad åt Mithras broder Sraosha. Dennes emblem var ett knippe ris. Då sedan äldsta tid heliga kvistar spelat en stor roll i

Avb. 23. Isländsk trollformel mot lidande och fara.magien, särskilt vid fruktbarhetsriter, är det möjligt, att runradsbildaren i Sraoshas risknippe förmodat en symbol av samma innebörd som björkrisets i den urgamla germanska folkmagien. (I norden användes för övrigt björkris vid fruktbarhetsmagi än i dag.)

Emellertid kan omständigheten, att den 17:e runan fått ett namn, som är att fatta såsom en fruktsamhetssymbols, ha ett direkt samband med senantik bokstavsmagi. I det av mig funna Parismanuskriptet sammanställes den 17:e grekiska bokstaven q (där av redan nämnt skäl den 16:e) med »fiskarna» (ixtivec; = ichthyes). Åtskilligt talar för, att vi i detta fall kunna ha att göra med en rest av mycket gammal alfabettradition. I det semitiska alfabetet hade den 15:e bokstaven ett namn med betydelsen 'fisk' (hebr. sämcek). Då av magisk-optisk hänsyn det ursprungligen runda tecknet, som i det grekiska alfabetet blev det 15:e (o), kombinerades med solenögat och därtill i ett mithraistiskt system den 16:e bokstaven blev tilldelad Mithra, kan beroende på platshänsyn den 17:e ha förbundits med fiskarna. Intet hindrar, att såväl bokstaven o som q i fråga om sin mystiska innebörd haft förebild i det semitiska alfabetet, den förstnämnda i det tecken, som benämnes 'öga' (fajm)} den sistnämnda i det tecken, som kallas 'fisk' (sämcek). Av flera skäl, som jag i tidigare skrifter utförligt framlagt, var fisken i Främre Asien en symbol för fruktsamhet. Den var t. ex. gudinnan Atargatis' heliga djur. I senantikens allmänna mystiska spekulation var fisken en symbol för den livsskapande fuktigheten. Av särskilt intresse är, att »Bundehesh» (kap. 21) upplyser om, att den persiska religionens »heliga skrift» (d. v. s. Avesta i sin äldsta ostympade redaktion) omtalat sjutton olika slag av fuktighet (växternas, flodernas, regnvattnets m. m.). Alla dessa fuktighetsarter sägas samverka för att åstadkomma växtkraft (vegetativ och animalisk). Här föreligger samma magiska grundåskådning som i den nordiska björkmagien. De båda symbolerna 'fisk' och 'lövträdsgren' ('björkkvist') avse ett och detsamma. Möjligt är, att Sraosha fått ett risknippe i sin hand, emedan hans tal var 17, växtkraftens tal.Starka skäl tala i varje fall för, att av mithraismen påverkad magi förbundit talet 17 och dess tecken inom alfabetet med fruktsamhet.

Med en betydande grad av visshet kunna vi räkna med, att björkrunan, ö-tecknet, det 17:e i utharken, sammanställts med Frigg och till denna gudinna knuten fruktsamhetsmagi. Isländsk tradition, visserligen av relativt sent datum, betygar, att ö-runan haft särskild betydelse för kvinnokönet. Som redan nämnt, stämmer detta med den i norden ännu levande björkmagien. Kvinnans själ är »bunden» vid en björk och säges »bo» i denna enligt i Österbotten i Finland upptecknad folktro, för att blott nämna ett ganska talande exempel. Vidare är det genom en medeltida handskrift känt, att björken i hednisk tid varit Friggs heliga träd. Att talet 17 i isländsk trolldom, haft betydelse i samband med kvinnan, ha vi anledning att förmoda på grund av den hos Jon Ärnason omnämnda »trollstaven kvennagaldur»: denna angives bestå av 8 ass-runor och 9 naud-runor, alltså 8 + 9 = 17 tecken. Runorna bilda sålunda Friggs tal. Formeln angives vara avsedd för att »tvinga en kvinna att älska någon».

Friggs motsvarighet hos lapparna är Sarakka, åt vilken fredagen, Friggs dag, var helgad. På åtskilliga lapptrummor står invid den figur, som säges avse »Sarakkas tält», björkar avbildade. Till yttermera visso har björkkvisten förekommit vid en viktig Sarakkaceremoni: lapparnas hedniska barndop, varom utförligare i det

följande. Att björken på något vis i lapparnas magiska riter stått i förbindelse med talet 17, synes mig framgå av en år 1912 funnen och av professor Wiklund offentliggjord utförlig redogörelse för lapparnas björnfest i äldre tid (mitten av 1700-talet). Beskrivningen omtalar, att karlarna, sedan de övergivit björnkojan och genom den heliga dörren kommit in i kåtan, tvättat sig väl i vatten, blandat med aska av »nio björktundrar». Samtidigt anföras av en visa, som de sjungit, ord som betyda: »tvätta dig väl, björnkarl, i åtta och nio björk-tundrars vatten». Summan av 8 och 9 är 17, björkrunans tal i utharkraden. Då den på lapska meddelade visan givetvis bäst bör ha bevarat traditionen,ha vi enligt min mening att tolka saken så, att lappmännen brände björktundrar till det antal, som överensstämde med björkens heliga tal i nordisk magi, 17, och fördelade den magiska operationen i tvenne moment: först lades 8 björktundrar i vattnet, sedan ytterligare 9, det viktiga trolldomstalet 9 blev på så sätt framhävt. (Ett analogt fall föreligger i den ovan omtalade isländska trolldomsstaven kvennagaldur.) Sedermera har man nöjt sig med blott 9, då björkens samband med talet 17 fallit ur minnet (jfr ovan under 9). Tunder är en utväxt på björk, lämplig att tända med. Att lappmännen just skulle tvätta sig i vatten, blandat med aska av björktundrar, bör rimligtvis ha sin orsak däri, att det gällt att göra dem ofarliga för kvinno-könet (jfr exemplet från S. Drake, anfört ovan under 9). Björnen jämte vad till honom hörde var tabu för kvinnor. En parallell till denna hos lapparna påträffade fördelning av talet 17 i 8 + 9 finnes i den svenska folkmagien i Norrland. Där användas 8 slags vedpinnar som stomme, omlindade av 9 slags olika garn, för att förfärdiga en s. k. bjära. Det magiska redskapet består sålunda av 17 delar. Bjärans (eller mjölkharens) uppgift var att förtrolla ett väsen av honkön, en ko, och suga dess mjölk (Heurgren). Enligt lappmannen Jon Johansson skall bjäran för att träda i funktion piskas med en björkkvist.

Bland äldre runinskrifter finnas åtskilliga, där bokstavsmagi med talet 17, synes föreligga. Charnayspännet, som tvivelsutan burits av en kvinna, har en formelartad inskription, där enligt talvärderäkning i anslutning till utharkradens uppställning talet 17 i icke mindre än 5 skilda fall kan påvisas i teckenkombinationerna. (I kap. 9 av min bok »Senantik mysteriereligion och nordisk runmagi» lämnas en redogörelse härför.) Samma slag av gematri (talvärderäkning) föreligger i inskriften på ett annat kvinnosmycke (från Faxo i Danmark). Detta består av trenne sammanfogade brakteater, var och en försedd med runföljden nalsof (talvärde : 1+3 + 20+15 + 22 + 24 = 85, d. v. s. 5 X 17). I den av Nat. Lindqvist utgivna isländska svartkonstboken finnes en beskrivning på en magisk operation för att uppdaga en tjuv.Därvid skola bl. a. tre stavar användas, som av texten att döma hänföra sig till tre anropade fornnordiska gudar. Dessa sägas vara: Tor, Frigg och Belsebub-Oden (»tor frich Belsebub odin»). Tvenne av stavarna äro lönnrunor, erinrande om korschiffern på Rökstenen. Det tredje tecknet består av en stor rundel omgiven av trenne mindre (se avb. 24). I denna större rundel står en bokstav, som till formen överensstämmer med ett latinskt stort B men till ursprunget torde höra samman med ett runtecken av samma typ, Friggs runa. Det första av de båda korsformiga lönnrunorna har nio »kvistar»

(sidoutsprång): tecknet torde därför vara ett kryptogram för den med 9-talet förknippade nödrunan, ödets runa och magiskt tecken för Oden i dennes egenskap av trolldomsgud. Den andra korsformiga lönnrunan har tolv »kvistar», ursprungligen torde den därför ha varit ett kryptogram för den med 12-talet förknippade idegransrunan, Ulls tecken. Av en i sen tid levande magiutövare kan detta tecken, vari även 4-talet framträder (»kvistar» på 4 ställen), ha feltolkats såsom ett Tors-tecken.

I detta sammanhang vill jag nämna, att jag i arbetet »Rökstenens chiffergåtor och andra runologiska problem», sökt en lösning av Rökstenens korschiffer enligt här meddelad princip. Förekomsten av ett korschiffertecken med kvistar blott på trenne armar, talar för, att man icke med föregående forskare har att tyda ett dylikt kors med sidoutsprång såsom ett kryptogram innehållande hänvisning på tvenne runor (genom användning av 2 ättnummer jämte

Avb. 24. Isländska trolldomsstavar för att uppdaga en tjuv.2 teckennummer). Ett korsformigt runkryptogram kan endast avse en enda runa, varvid det ligger närmast till hands att förmoda talsymboler för runorna i den gamla av 24 tecken bestående runraden, om vilken en viss kunskap fortlevat ännu under vikingatiden (tiden efter år 800) och senare. Rökstensmagikern har emellertid likt upphovsmannen till Kylverinskriften omkastat ordningsföljden mellan den 12:e och 13:e utharkrunan. Dessa båda tecken förekommo aldrig i normalt bruk, mycket snart måste

därför en viss osäkerhet ha uppstått om deras talvärden och till följd därav även om deras plats i runraden.

Som jag i det föregående nämnt, är den Eddastrof, som syftar på Odens sjuttonde trollsång, defekt. Det bevarade hänför sig emellertid alldeles tydligt till en kvinna:

»En sjuttonde kan jag:

att sent hon mig glömmer,

den ungmö, som älskas av mig.»

Som en kuriositet utan egentlig beviskraft kan slutligen omnämnas, att en och annan formel för väckande av kvinnokärlek, upptecknad i Skandinavien, består av 17 bokstäver. T. ex. denna från Danmark: Sater Mater Elreger. Det sista trolldomsordet består dessutom av 7 bokstäver (jfr under 7); detsamma är fallet med det som kärleksformel brukade ordet Sadorsa. I de flesta av dessa formler klinga orden som förvrängt latin. Talet 17 hade emellertid i senantik magi samma innebörd som i nordisk. Genom olika källor är det bekant, att den 17:e grekiska bokstaven mystiskt sammanställts med vissa ord, som äro symboliska för kvinnans könsliv (janaa, 'port' m. fl.). Den intresserade hänvisas till min skrift »Die spätantike Alphabetmystik und die Runenreihe».

18. Den adertonde runan [^ tecknet för e-ljudet, kom ur praktiskt bruk i Skandinavien före vikingatidens ingång och ersattes av i-runan. I den angelsaxiska runtraditionen finnes dess namn bevarat såsom ek, ett ord med betydelse 'häst'(urbesläktat med lat. eqitus). Såsom forngermariernas hästgud ha vi att närmast tänka oss Oden, som i isländska sagor ofta benämnes med hästnamn. Vidare är det ett mycket rimligt antagande, att hästrunan tillkommit Oden i hans egenskap av dödsgud. Ännu i sentida svensk folktro är hästen ett med döden nära förbundet djur. Nicolovius berättar, att ännu vid början av 1800-talet sydskånska bönder hade ett dunkelt begrepp om »Hels häst», och att man vid undsluppen dödsfara brukade säga: »den gången gav jag döden en skäppa havre». Hyltén-Cavallius berättar, att man bland hans tids småländska allmoge i vissa fall ansåg nödigt att »offra» eller »giva till Odens hästar». Den i Eva Wigströms uppteckningar från Skåne och Sydsverige omtalade »Noens häst» är tvivelsutan Odens (jfr ovan under 10). I svensk folktro har Oden till sist blivit identisk med »den onde». Samma utveckling har ägt rum i andra nordiska länder. I en isländsk svartkonstbok från 1500-talet anropas Belsebub-Oden och talas om »Odenn Ille», d. v. s. »Oden Onde». Även lapparna tänka sig djävulen, hämtande en död, i hästgestalt (Pirak: »en tungt gående häst kom före dig»; om ett dödsvarsel för en lapp, som slutit förbund med djävulen). Som »den ondes djur» betraktades bl. a. flädermusen. Av alldeles särskilt intresse är, att denna på vissa håll, bl. a. i Skåne, kallats attanpackan (Eva Wigström). Detta stämmer med, att talet 18 (sv. dial. attan) enligt min uthark-teori är guden Odens tal. Ett annat exempel på bruk av 18 såsom den ondes (ursprungligen Odens) tal är bevarat i vissa svordomar. Rietz anför i sitt dialektlexikon från Götaland uttrycket: »Dä va attan, vad du kör». Själv har jag i min barndom i Värmland ofta nog hört vändningen: »Dä vore väl själve attan, om inte . . .» Enligt tysk folktro är flädermusen ett om döden varslande djur. J. Grimm omtalar ett fall av tyskt skrock, vari flädermusen och hästen ställas i samband med varandra. Om man på en husport skrev trolldomsord med blodet av en flädermus, skulle man, när man efter en tid vände tillbaka, framför porten få se en häst.

En rad ställen i germansk hednisk litteratur ge också omisskännliga antydningar om sambandet mellan talet 18 och Oden.De s. k. »Odens trollsånger» i Eddan äro 18 till antalet. Strofen, vari det häntydes på den 18:e och sista bland dessa, torde i sitt ursprungliga skick ha haft en lydelse, som i svensk vers kan återges med:

»En artonde kan jag,

som aldrig jag bortlär

till mö eller viv åt en man,

bäst är allting

som en blott känner,

så får sången sitt slut.»

(Jfr kap. 3 i mitt arbete »Runornas talmystik och dess antika förebild».) Om 18 är Odens speciella tal och dessutom hänsyftar på dödens mysterium, är det begripligt, att trolldomsguden iakttar tystnad om 18-talsmagiens närmare innebörd. En analogi härtill finner man i en annan Eddasång, där Oden riktar 18 frågor till en jätte, som till sist blir ställd svarslös inför den 18:e:

»Vad sade väl Oden

i sonens öra,

när Balder bars på sitt bål?»

Här framgår det tydligt, att det rör sig om ett med döden förknippat mysterium. (Av ett visst intresse är även, att en föregående fråga och just den 9:e häntyder på Oden såsom vindgud, jfr 9:e strofen i »Odens trollsånger».) Dubbla antalet frågor 36 (2 X 18) ställer Oden till konung Heidrek enligt Hervararsagans skildring av deras ordkamp. Eddan omtalar, att Odens borg, Valhall, har 540, alltså 30 X 18 portar.

I den andra Merseburggaldern framsäger Wodan (= Oden) en magisk formel för att bota fotvred hos en häst. Denna består i det till vår tid bevarade manuskriptet av 18 ord. (Att de sista 3 orden däri skulle vara en senare tillsats, är visserligen en tysk forskares åsikt, men kan icke bevisas.) I en angelsaxisk bok om trolldomskurer omtalas, hur Woden (= Oden) av 9 spådomspinnar och 9 bitar av en sönderhuggen orm åstadkom 18 magiskt verksamma ting.I den av Nat. Lindqvist utgivna isländska svartkonstboken omtalas ett sätt att med hjälp av en besvärjelse och ritande av trolldomsstavar »förhäxa en kvinna». Dessa trolldomstecken äro sex. Tvenne, som benämnas Molldfiurs- och Madrrunor, äro icke avbildade. De övriga fyra återgivas med besvärjelsen skriven nedanför. De kallas Blad, Naud, Komla och Gapalldr. Den sist nämnda förefaller (jfr avb. 25) att kunna vara en figur utvecklad ur den gamla hästrunan, Odens tecken, i dess variantform [ ] (så exempelvis i Kårstadsristningen i Norge, se avb. 26). Efter förbannelseorden: »Må du ingenstädes kunna sitta, må du ingenstädes kunna trivas, om

du icke älskar mig» säges: »Detta beder jag Oden . ..» Någon med Oden förbunden trolldomsstav bör sålunda ingå i formeln. Det ligger närmast till hands att gissa på det tecken, som skall ritas sist. Detta är som nämnt staven Gapalldr. Betrakta vi denna figur närmare, se vi, att den är försedd med aderton utsprång (6+ 6 upptill och 3 + 3 nedtill). Denna trolldomsstav omnämnes även av Jon Arnason, som meddelar, att staven »Gapaldur« skulle bäras »under högra fotens häl». Trolldomsstavarna i svartkonstbokens formel äro som sagt 6, men då de två första, vilka sannolikt bestått av vanliga runtecken (purs- och madr-runor), skola medtagas 3 gånger och stupas, har i formeln ingått 6 (= 3 X 2) + 4 tecken, alltså tio trolldomsstavar. Detta stämmer med formelns syfte att under en viss betingelse vara i hög grad skadebringande: »Drabbe dig ofärd, om du icke älskar mig. Om fötterna skall du frysa . . . ruttne ditt hår» m. m. Den hos isrunan och 10-talet inneboende skadekraften frambesvärjes.

Svensk svartkonst känner även talet 18, då det rör sig om

Avb. 25. Isländska trolldomsstavar för att förhäxa en kvinna.att bota hästar. För att kurera halta hos en häst föreskrives hopflätandet av 9 färgade ulltrådar, på vilka 9 knutar skulle knytas ansyls, varefter bandet skulle sitta kvar om djurets ben, tills det föll av (Heurgren). »Salomoniska magiska konster» upplyser, att man för att bota kvarka skall ta 9 hår »under hästens lägg» och 9 av »rumpan» och ge djuret att äta dessa 18 hår i havre, som han skall få vid ny och nedan. En av lappmannen Jon Johansson i Norrland upptecknad formel mot skada från människor och de underjordiska begynner: »Har du N. N. rakt ut för sanningar och vetterbett från ett till aderton?» Talet 18:s karaktär av något farligt, framgår av, att det nämnes i dylikt sammanhang. I svenskt dagligt tal uppträder numera räkneordet sjutton i samma funktion, t. ex. »full i sjutton» = 'full i fan' o. s. v. All sannolikhet talar för, att vi här ha att göra med en eufemistisk omskrivning: man har hejdat sig inför det som djävulskt betraktade talet 18 och tagit det närmast lägre i stället (jfr s. 74).

På lapska spådomstrummor förekommer framför det område, som betecknar dödsriket, i regeln bilden av en häst. Denna kallas Stuorek. Då samma ord på lapska även betyder 'jätte' (första stavelsen sammanhänger med det inlånade adjektivet Stuor = 'stor'), föres tanken osökt till vad Hyltén-Cavallius meddelat från Småland, att

allmogen där med uttrycket »den stora hästen» häntytt på Odens häst.

Söka vi efter förbindelse mellan detta i norden så väl betygade fall av talmystik och förhållanden inom senantiken, finna vi, att med hänsyn till den avestisk-persiska månadskalendern talet 18 bland mithraisterna bör ha varit det heliga talet för en Oden närstående gudomlighet, Mithras broder Rashnu, underjordens herre och domare. Har skaparen av den grekiska mithraistiska bokstavsmagien, runradsbildarens närmaste förebild, sammanställt Mithra med det 16:e tecknet i alfabetet och måhända även Sraosha med det 17:e, ligger det nära till hands att förmoda, att Rashnu förbundits med den 18:e bokstaven. I det normala grekiska alfabetet var tecknet för 5 (a, sigma) det 18:e. I Parismanuskriptets framställning, där § saknas, står detta tecken däremot som det17:e. Det förbindes här med »fåglarna». Guden Hermes, Odens motsvarighet inom grekisk mytologi, betecknas såsom 'bevingad'. Det i Parismanuskriptet brukade ordet för 'fåglar' peteina (jterstvd) är egentligen en plural till det grekiska adjektivet peteinos (nsrsivög), 'bevingad'. Ingenting står därför i vägen för, att Parisfragmentet och dess parallell, den koptiska översättningen, även i detta fall visa tillbaka till mithraistisk alfabetmystik. För en grekisk bokstavsmagiker kan dessutom den omständigheten ha spelat en medverkande roll, att Hermes-Mercurius' hos grekerna allmännast brukade astrologiska namn Stilbön (ZriÅficov) begynte med alfabetets 18:e bostav, s-tecknet.

Såsom samhörigt med trolldomsguden Oden bör talet 18 återfinnas i åtskilliga runinskrifter av magisk innebörd. Jag vill här nämna några fall, där så är förhållandet och därtill förbindelse med Odensmagi är särskilt sannolik. Det runristade guldhornet från Gallehus, nu tyvärr förlorat, hade på dominant plats — i centrum av sitt översta rikt figurutsirade fält (se avb. 19) — bilden av en spjutbärande gud. Forskare, som försökt att tolka hornets uppenbarligen mytologiska bilder, ha i denna figur så gott som enhälligt velat se Oden med sitt spjut i ena handen och sin magiska ring Draupnir i den andra. Spjutet ha vi att fatta såsom en symbol för Oden såsom dödsgud — den som offrades till honom skulle genomstingas med spjut —, och ringen, som var 9:e natt födde 8 nya ringar och sålunda blev niofaldig, torde häntyda på Odens egenskap av trolldomens gud. Odens tal äro 3, 9 och främst 18. Det sistnämnda talet har enbart tillkommit honom, de båda andra delade han med övriga asar (3) eller med nornorna (9). Beakta vi nu den runt hornets övre rand löpande runinskriften, finna vi, att den består av 36, d. v. s. 2 X 18 tecken (32 runor och 4 skiljemärken). Jag har i det föregående (jfr ovan under 13) påpekat, att talvärdena i inskriften tyda på gematri med talet 13. Dessa talvärden ligga emellertid redan i namnen på den i runinskriften omnämnde storman, som säges ha »gjort», d. v. s. låtit förfärdiga, hornet. Det i och för sig något invecklade gematriska förhållan-det kan därför icke ha vållat runristaren något extra huvudbry: av sig själv erbjöd sig kombination med 13 tvenne gånger, och en tredje uppnåddes lätt genom att utöka punkternas antal i skiljemärkena. Vi kunna därför tänka oss, att runmästaren genom tecknens antal främst velat framhäva run- och dödsguden Oden (36 = 4 X 9 och 2 X 18), genom de i tecknen dolda talvärdesummorna däremot offergivaren och vad denne magiskt åstundat (se härom ovan under 13). Denna min talmystiska tolkning av inskriftens innebörd stämmer bättre med fornnordisk religion och bildernas plats på hornet än ett tidigare av mig gjort försök att ur

Avb. 26. Kårstadsristningen.

inskriften främst utläsa en hyllning till guden Ull. Denne förekommer nämligen på mera underordnade platser: först i den andra och i den femte kretsen av figurserier ses en gestalt, en bågskytt, vari man har att förmoda en framställning av jaktguden Ull. Att hela inskriftens gematriska tal blir 390 och sålunda även innehåller dödens tal 10 (390 — 39 X 10), kan anses stämma med huvudsyftet. Det föreligger ett visst slag av dödsmagi, att lösköpa sig från bråddöd (jfr under 10 om Aun den gamle). Guldhornet kan vara en votivgåva till gudarna, därpå tyda fyndomständigheterna.

Ett annat exempel, där talet 18, ingående i en runinskrifts teckensumma, kan stå i samband med Odensmagi, ger den för några år sedan i Norge upptäckta Kårstadsristningen (seavb. 26). Innebörden i den tvivelsutan magiska runristningen ekaljamarkiR baijtR är: »Jag AljamarkiR är magiker». Två runor i denna inskrift äro visserligen otydliga men kunna med betydande sannolikhet restaureras. Att tecknens antal är 18, är emellertid ett oomtvistligt faktum. Föreligger även gematri (talvärderäkning), ha vi att i anslutning till utharken fastställa

talvärdesumman 180, alltså en tiofald av runguden Odens tal. Att runristaren i en inskrift, där han omtalar sig

själv såsom 'magiker' — så bör ordet baijtR tolkas, vilken mening man för övrigt kan ha i fråga om dess etymologi — framhävt det tal, som framför andra var Odens, är ju vad man har att vänta. (Det har även använts en runa mer, än strängt taget varit behövligt, en omständighet, som tyder på avsikt att nå ett visst tal.) 18 tecken i följd förekomma även i en av rungrupperna på Sigtunaamuletten — det ställe, där det talas om »nio nödtvång» (jfr härom under 9). På spännet från Vi i Danmark (avb. 27) står en inskrift av formelartad beskaffenhet, som består av tvenne runrader: laasauwija och aadagasu. Då den ena innehåller 10, den andra 8 runor, ha vi här en inskrift, av vars teckens antal Odenstalet 18 bildas. Att inskriften är av magisk karaktär, är med hänsyn till det formelartade i orden och de praktiskt onödiga dubbelbeteckningarna (aa) ett ofrånkomligt antagande. Av ännu tydligare framträdande magisk karaktär är slutligen inskriften på den i Gjersvik i Norge funna s. k. köttkniven, troligen ett gammalt offerredskap, som innehåller 18 runor, de 10 sista samtliga l-runor (härom ovan under 10). Några avteck-

Avb. 27. Spänne från Vi.nen äro skadade, men att 18 runor ursprungligen stått ristade på redskapet, är fullt säkert.

Slutligen föreligger i den relativt sent upptecknade isländska Bósasagan en av trollkvinnan Busla använd runformel, som hon ber en konung tolka för att visa sin insikt. Den består av 2 X 18 runor, anordnade i 6 grupper. Sannolikt spelar 6-talet den dominerande rollen, men att detta medtagits så många gånger, att det hela blir en mångfald av thursens och Odens tal (2 och 18), torde ha sin betydelse. (Om denna runformel se kap. 3 i mitt arbete »Runornas talmystik och dess antika förebild».)

19. Den nittonde runan ᛗ, tecknet för m-ljudet, har ett av skilda runtraditioner väl bestyrkt namn med betydelsen 'man, människa' (angelsax. *man*, fornisl. *maðr* etc.). Som jag i föregående arbeten utförligt motiverat, ha vi att just i talet 19 se en i senantik tid från Främre Asien övertagen talsymbol för människan. Enligt urgammal från Babylonien härstammande astralmystisk åskådning stod människans kropp i samband med zodiakens 12 stjärnbilder, medan hennes själ behärskades av de 7 planeterna. Med den senare omständigheten sammanhänger bl. a. den kristna religionens indelning av lasterna i »sju dödssynder», ursprungligen en art av synd förknippad med varje planetsfär. Med hänsyn till den nämnda babyloniska föreställningen har man all anledning att förmoda, att hos den kaldeiska stjärnmystikens arvtagare mithraisterna, som bevisligen just i Babylonien upptagit det väsentliga av sin läras astrologiska element, talet 19 varit ett för människan symboliskt tal. Människan betraktades hos dem såsom en avbild av kosmos (en mikrokosmos). Detta framgår bl. a. därav, att man bland resterna av mithraistiska monument funnit många skulpturer, föreställande människokroppar med de 12 stjärnbildernas tecken anbragta på olika delar. Vidare är man genom vissa uttalanden hos kyrkofäder m. fl. berättigad att anta, att mithraisterna likt senantikens gnostiker hyllat en teori, enligt vilken själen, då den steg upp till den åttonde himlen, inför de 7 planeterna, vilkas sfärer i tur och ordning passerades, frigjorde sig från 7 olika själsegenskaper:

till Saturnus överlämnades de lättjetulla böjelserna, till Venus de erotiska drifterna, till Jupiter ärelystnaden, till Mercurius det snikna begäret, till Mars krigisk lust, till Månen den vitala energien och till Solen de intellektuella gåvorna. (De mithraistiska planetsfärerna började nedifrån räknat med Saturnus' och slutade med Solens: ordningsföljden var den omvända i förhållande till veckodagsgudomligheternas: den förnämsta befann sig överst.) I huvudsak liknande föreställningar hyste den i Egypten utbildade mystiska religionsform, som gick under guden Hermes Trismegistos' namn. Även här sammanställdes människans kropp med zodiakens stjärnbilder och förbands med talet 12, själen däremot sattes i samband med talet 10, som kallades det »själaskapande» talet. Orsaken till utbytet av talet 7 mot 10 ligger tvivelsutan däri, att den hermetiska spekulationen även räknade med, att »det trefaldigt gudomliga» (»ljus», »livskraft» och »det goda») behärskade sina särskilda områden i människans själ. Denna har därför uppfattats såsom ägande 10 regioner, 7 stående under planeternas beroende och 3 behärskade av den gudomliga trefalden. Inom den hermetiska mystiken bör sålunda människans tal ha varit 10 + 12 = 22.

Det bokstavsmystiska fragment, jag funnit i Paris, förbinder också den 22:a grekiska bokstaven med människan (ho anthröpos: o åvdQtoJtog, se avb. 16). Indirekt visar alltså detta dokument (liksom dess i koptisk översättning iöreliggande parallell), att min förklaring av den 19:e runans talmystiska innebörd har fullt fog för sig. Längre fram skall jag dessutom visa, att goda skäl tala för, att det i de båda angivna källorna framställda bokstavsmystiska systemet förutsätter en äldre förlaga, där människan förbundits med den 19:e bokstaven.

I »Bundehesh» finnes ett textställe, vari lämnas en egendomlig taluppgift, som möjligen kan sammanhänga med, att talet 19 i den persiska religionen förbundits med människan. I kap. 31 säges, att samtliga människor skola uppväckas från de döda under loppet av 57 år och detta i tre olika perioder. Talet 57 innehåller talet 19 trenne gånger. Detta talhar emellertid även en viss astral betydelse: efter 19 år bli månfaserna desamma i förhållande till solåret (den s. k. metonska cykeln).

Då »Odens trollsånger» i anslutning till gudens tal endast äro 18, ger oss tyvärr denna Eddadikt ingen antydan om innebörden hos talet 19 i fornnordisk magi. I den äldre skandinaviska sagolitteraturen finnes emellertid på ett enstaka ställe en uppgift, som kan vara en reflex av uppfattningen, att mellan talet 19 och människan förefanns ett mystiskt samband. Om Gånge-Rolf berättas det, att han på jakt råkade vilse och djupt inne i skogen mötte en av de underjordiska, ett kvinnligt troll, som bad honom följa sig till sin dotter, som »nitton dagar» legat i barnsnöd och blott kunde förlösas genom »en människas» hjälp.

I skandinaviska trolldomsböcker finnas även vissa uppgifter, som tyda på, att talet 19 varit ett tal med betydelse för människan eller snarast mannen (jfr betydelsen hos runnamnet madr). I »Salomoniska magiska konster» omtalas ett medel att förstärka manbarheten (»confortativum ad membrum virile»). Detta medel består av icke mindre än 18 ingredienser, till vilka ytterligare kommer antingen vatten eller brännvin: alltså består medlet av 19 olika slag. Samma trolldomsbok föreskriver på ett annat ställe för att utröna mannens (eventuellt även kvinnans) potens aktgivande på 5 vetekorn, 7 rågkorn och 7 bönor, lagda i urin från den, som skall prövas. Provet är beroende av, hur dessa 19 föremål komma att förhålla sig efter 7 dygn.

Runinskrifter, vari talet 19 framträder, äro relativt få. Jag vet intet exempel, där man med någon högre grad av sannolikhet kan anta, att magi med människans eller mannens tal föreligger. På Einangstenen i Norge stå 19 runor: dagar par (enligt senare läsning piR) runo faihido = »DagaR ristade dessa (eller sannolikare »dig*) runor». Det är möjligt, att runristaren, som eventuellt kan ha övat ett visst våld på språket (runo för runoR), avsiktligt eftersträvat 19 tecken. Ristningen skulle i så fall kunna ha erotisk innebörd i anslutning-till betydelsen 'man' hos det 19:e runnamnet. Läses ftii^ kundedetta ord i så fall syfta på en kvinna. En ristning, där möjligen gematri med talet 19 kan tänkas avsiktligt åstadkommen, är inskriften på det ovan (s. 80) omtalade spännet från Vi: bägge runradernas talvärdesummor innehålla nämligen talet 19 (ena raden = 76 = 4 X 19, andra raden = 57 = 3 X 19).

20. Den tjugonde runan [\ tecknet för l-ljudet, har ett av runtraditionen väl bestyrkt namn med betydelsen 'vatten': angelsax. lagu, fornisl. logr etc. (ordet är identiskt med -lag i sv. socker-lag). Att vattnet på något sätt (liksom elden, jfr ovan under 5) bör ha förekommit i mithraistisk bokstavsmystik, är att vänta: vattnet åtnjöt näst elden största dyrkan bland elementen. Vattnet användes i flera riter. Bl. a. bestod enligt Nonnus, en munk på 500-talet, ett av mithraisternas prov i att bada 20 dagar i snö. Den naive munkens uppgifter om mithraismen äro säkerligen i åtskilligt en förvrängning av det verkliga förhållandet. Bakom denna taluppgift kan dock ligga något faktiskt: måhända ha denna religions adepter 20 dagar i rad företagit reningar i kallt vatten. Enligt »Bundehesh» (kap. 7) lät Ahura Mazda tvenne strömmar omflyta jorden, och från samma urkälla kommo sedan aderton strömmar och förenade sig med de två första. Denna taluppgift kan möjligen stå i förbindelse med talet 20 såsom symboliskt för det flytande vattnet. I mithraistisk mystik kan sedan 20 ha blivit en talsymbol för vattnet över huvud, kanske under påverkan av den platonska filosofien. Platon, som fortsatte pythagoreisk talspekulation och sannolikt även varit påverkad av främreasiatiskt tankeliv, har nämligen spekulativt förbundit vattnet med talet 20 på så vis, att han antog detta element stereometriskt ha gestalten av en ikosaeder, d. v. s. en 20-hörning. Via nyplatonismen och andra tankeriktningar ha platonska idéer kunnat förenas med senantik mysteriereligion och hellenistiskt trolldomsväsen. Var talet 20 såsom ett med vattnet förknippat tal ursprungligen hör hemma, är omöjligt att säkert

avgöra. Av vikt är emellertid, att åtskilligt tyder på, att mithraistisk talmystik betraktat talet 20 såsom ett med vattnet förknippat tal, vartill kommer, att rentav ett textbelägg föreligger, vari den grekiska bokstaven v, alfabetetstjugonde tecken, förbindes med vattnet. Stället i fråga linnes i den på grekiska avfattade skriften »Alfabetets etymologi». Ett ord, som med all sannolikhet betytt 'vattnigt', har visserligen genom bokstavsbortfall blivit starkt korrumperat, men en textkritisk rekonstruktion kan företagas med så gott som full visshet, enär omedelbart därpå följer ett ord, som sammanhänger med det grekiska ordet för 'regnmoln', och därefter uttrycket 'fullt av vatten': hydatos pléres (vdaroc: TtÅfjQes).

Det är även möjligt, att Parismanuskriptet och dess variant i koptisk översättning närmast gå tillbaka på en förlaga, där den tjugonde bokstaven förbundits med de stora vattendjuren. I Parismanuskriptet och dess koptiska variant förbindes den 18:e bokstaven med ett uttryck, som är att tolka såsom avseende »de stora vattendjuren», på grekiska kété (uyjti]). Då det emellertid rör sig om ett bokstavsmystiskt system av 22 bokstäver (tecknen § och \p ha som nämnt utelämnats), menas med den 18:e bokstaven tecknet r, d. v. s. det 19:e i det vanliga grekiska alfabetet. Men, som jag i det föregående (jfr under 19) påpekat, måste man vidare räkna med, att det, som en gång förbundits med den 19:e bokstaven, flyttats till den 22:a platsen, enär talet 22 i hermetisk spekulation gällde som talet för människan, vars babylonisk-mithraistiska tal av allt att döma bör ha varit 19 (12 + 7, men enligt hermetisk uppfattning 12 + 10, jfr s. 82). Har en förflyttning skett — och allt talar för, att en sådan bör ha ägt rum —, har upphovsmannen till det system, som föreligger i Parismanuskriptet och den koptiska versionen, eller kanske en dennes föregångare, haft en lucka att utfylla. Det närmast till hands liggande har varit att för bokstaven r använda kombination med det, som ursprungligen hört samman med nästa tecken (v): vattnet har på så vis kombinerats med r i st. f. med v. Sedan har man, då det gällt att få fram en skapelsehistoria, låtit det ersättas av »de stora vattendjuren».

Vända vi oss så till skandinavisk folktro, finna vi icke så få fall, som tala för, att nordisk trolldom förknippat vattnet med talet 20. Lappmannen Jon Johansson omnämner ett magiskt medel mot utväxter, knölar och struma, en operation,som skall utföras »antingen i vatten eller med pekfingret omkring växten». Nio gånger föres fingret kring växten och man räknar från tjugo till ett nio gånger. Att talet 20 valts just med hänsyn till vattnet, som säkerligen ursprungligen städse (och icke alternativt) kommit till användning, är ett antagande, som stödes av åtskilliga andra exempel. För att stanna blodflöde lägges hos estlandssvenskarna en hus- eller kyrknyckel på såret, medan man räknar baklänges från tjugo (Russwurm). Blodet tillhör givetvis vattnets element enligt gammal magisk och filosofisk åskådning. Samma sätt att räkna användes även, då ett djur blivit »skämt» (förtrollat) och är »modstulet», så att det icke vill äta och dricka: man räknar baklänges från 20 till 1 och pekar för varje siffra på det sjuka djuret (Hofberg, från Närke). »Liksom vattnet försvinner, går skämningen bort» (enligt uttalande, troligen från Södermanland, återgivet hos Heurgren). Meningen med denna formel är uppenbarligen, att åskådliggöra ett försvinnande. Det sjuka, som består i något vattenartat eller med vatten förknippat, skall bort. Räkneformler av samma typ, vanligen börjande med 9 eller 7 och slutande med 1 eller intet, äro ganska vanliga i nordisk trolldom. Att man börjar med ett så högt och i magien så föga dominant tal som 20, måste emellertid bero på någon särskild omständighet. En fullt antaglig förklaring vinnes, om man utgår från, att 20 såsom det med vattnet förknippade talet — mer eller mindre latent — levat kvar i den folkliga magien sedan hednisk tid. Ett annat exempel på magiskt bruk av talet 20 i folklig medicin är följande sätt att bota »floget» hos en häst. »Floget» eller »flåget» är detsamma som kolik, alltså en sjukdom, som yttrar sig i vattnig flytning. Ett medel däremot är, att lintyget av en kvinna tvättas, varefter vattnet, som därvid använts, hälles i hästen. Ett annat medel består i att läsa en formel om S:te Per och sedan rita 4 stycken femmor på hästens högra framhov: vid den första skall man säga »fem» o. s. v., vid den fjärde »tjugo». Så räknas än en gång på samma sätt till tjugo, varefter man säger: »nu är du av med ditt flåg». (Heurgren). Sannolikt har man ursprungligen tänkt sig denbotande kraften ligga däri, att talet tjugo uppdelades i det med vattnets tal fientliga eldtalet 5 (fackelrunans tal).

Runinskrifter, som på ett tydligt sätt hänföra sig till vattnet, äro sällsynta. Mig veterligt finnes det blott en inskrift, som kan misstänkas vara magisk och uppenbart bör ha haft med vatten att göra. Den befinner sig på en brynsten, fun, nen i Str0m i Norge. På stenens ena sida står: »må hornet väta denna sten» (wate kali hino korna).

Då i ristningen ingå tvenne binderunor, är tecknens antal 15. Uträknas emellertid dessa runors samlade talvärde, enligt utharkuppställningen, erhålles talet 180 = 9 X 20, alltså nödtvångets tal, kombinerat med vattnets. Givetvis kan ett fall av så föga invecklad gematri även lätt ha uppkommit genom en slump. Ett vida viktigare stöd ger oss den i norden på flera håll bevarade folktraditionen om talet 20 såsom ett i vattenmagi använt tal, för vilken ovan redogjorts.

21. Den tjugoförsta runan <^>, tecknet för /^-ljudet eller snarast ^ + g, en bokstav, som föga tagits i bruk, kallas i den angelsaxiska rundikten Ing. Tecknet synes i likhet med t-runan ha direkt uppkallats efter en gudomlighet. Ing har varit en med fruktbarhet och manlig alstringskraft förknippad gud, ursprungligen kanske en stamheros. I norra Skandinavien har ett med angelsax. Ing sammanhängande namn förenats med Frejs: den i Uppsala dyrkade fruktbarhetsguden Yngve-Frö kallas på fornisländska Ingunar-Freyr. Högst möjligt är, att runans namn ursprungligen betytt 'fallos', en betydelse, som flera etymologer ansatt för namnet Ings grundform. I så fall kan en intressant överensstämmelse påvisas med ganska säkert betygad senantik bokstavsmagi.

I vissa kryptografiska eller snarast halvkryptografiska system, varav reflexer bevarats till vår tid (bl. a. i astrologiska handskrifter), kan den 21:a grekiska bokstaven cp ersättas med en figur av omisskännlig fallosliknande form. I en latinsk skämtvers tolkas en det grekiska 99 till typen närstående figur (j) såsom avseende »testiculi et mentala». Redan i det semitiska alfabetet hade för övrigt den 21:a bokstaven ett namn, som kunde tolkas såsom betydande 'fallos' (eg. 'spö') och an-slutas till en hel serie föregående bokstavsnamn, som tydligt beteckna kroppsdelar ('öga', 'mun', 'ansikte', 'buk', 'huvud' såsom benämningar på tecknen 16—20). Det är därför tänkbart, att vi ha att göra med en reflex från den semitiska alfabetperioden, som hållit sig kvar, bl. a. tack vare det grekiska tecknets form.

Att mithraistisk bokstavsmagi haft någon snarlik föreställning förknippad med det 21:a tecknet, är ytterst sannolikt, helst den 21:a dagen i den avestisk-persiska månadskalendern var helgad åt en manlig fruktbarhetsgudomlighet Rama Hvastra (på persiska Ram). Bokstavssystemet i Parismanuskriptet och dess i koptisk översättning föreliggande variant förbinda tecknet q) (här betraktat som det 20:e) med reptilerna. I senantik magi var ormen en av symbolerna för 'fallos'.

I den skandinaviska norden finnes knappast någon tradition bevarad, med stöd av vilken man kunde yttra sig om den föreställning, som sannolikt knutits till talet 21. Om det speciellt svenska bruket att vid en kunglig persons födelse skjuta 21 skott kan dock här erinras. Mig veterligt är orsaken till detta bruk icke utredd. Tvenne angelsaxiska besvärjelser för havande kvinnor bestå var och en av 21 ord. (Jfr kap. 3 i mitt arbete »Runornas talmystik och dess antika förebild».) Om reflex av gammal runmagi kan föreligga, är dock osäkert. Ordens antal kan vara beroende på en slump. I detta sammanhang kan även erinras om, att enligt Talmud en judisk barnsängskvinna först den 21:a dagen efter födelsen ansågs fri för faror från födelsedemonerna.

Nordiska runinskrifter med påvisbart talmystiskt samband med talet 21 finnas mig veterligen icke. Vore de redan omnämnda Weser-runorna (jfr under 16) erkända som med full säkerhet äkta, kunde ett suggestivt gematriskt exempel allvarligt beaktas. Åtskilliga runologer stå inför det s. k. Weserfyndet tveksamma, så t. ex. en framstående norsk fackman, med vilken jag talat. De skäl, han för mig framfört, förefalla mig dock i och för sig icke vara avgörande. Att samtliga fynd bestå av samma material (djurben), bevisar icke, att enförfalskning företagits. Det är i föreliggande fall fråga om ett flodfynd. Vid ett dylikt har man att räkna med, att allt, som varit av tyngre material (metall etc), stannat på annat håll. Sådant har knappast kunnat undgå att med tiden sjunka djupt ned i strömdragets botten, och vid muddringsarbetena i Weser, som sägas ha bragt de nya fynden i dagen, kan blott ett övre skikt av flodbottnen ha kommit i rörelse. (I mitt arbete »Rökstenens chiffergåtor och andra runologiska problem» har jag gjort ett försök att tolka dessa runinskrip-tioner, som uppvisa åtskilliga förbryllande egendomligheter.)

Vi komma nu till tvenne runor, vilkas inbördes ordningsföljd är omtvistad. På Kylverstenen och i de flesta angelsaxiska runradsuppteckningarna står d-runan ^ före o-runan O. På samtliga runbrakteater (de båda varianterna av Vadstenatypen och den därmed i stort sett stämmande Grumpan-typen) står däremot — i likhet

med vad fallet är i åtminstone en av de angelsaxiska runraderna — o-runan före d-runan. Professor von Friesen, som i det huvudsakliga anslutit sig till min utharkteori, anser, att just denna talar för, att runan med det namn, som betytt'odal'(fast egendom), stått omedelbart framför runan med betydelsen ffä, rikedom' och att sålunda utharkraden avslutats med teckenföljden [XJOf> enär runnamnen med betydelserna 'odal' och 'rikedom' ursprungligen hört samman. Men om så varit förhållandet, uppstår frågan: av vad orsak har då runornas ordningsföljd i vissa fall råkat bli omkastad på detta ställe, om man haft en så god regel till stöd för minnet — och varför skulle en dylik omkastning just ha skett, på brakteater, för vilka tillverkaren bör ha haft ett äldre original som förebild, varvid ett eventuellt begånget misstag har kunnat rättas genom att förfärdiga en ny stamp? Som jag redan framhävt, synes det mig betydligt sannolikare att förutsätta, att brakteaternas runrader representera det konservativa, medan den hastigt och för spe-Avb. 28. Kylverstenen.ciellt ändamål tillkomna Kylverristningen kan förmodas innehålla tvenne mer eller mindre ofrivilliga omkastningar. Den första omkastningen kan bero därpå, att de icke nödvändigt behövliga tecknen h och [^ redan på 400-talet kommit ur praktiskt bruk, varför endast mycket säkra runkunnige ännu hade kännedom om deras talvärden. Den andra omkastningen |X| O för O |X| kan förklaras därav, att det 24:e tecknets namn attraherat det till betydelsen nära besläktade namnet på det 22:a. Samma lätt uppkomna minnesfel kan även vara orsaken till avvikelserna i de angelsaxiska runraderna, men här tillkommer ytterligare den omständigheten, att man i England tillfogat nybildade runor, som voro vokaltecken och därför bättre passade samman med vokaltecknet <> än med konsonanttecknet [X] (jfr s. 9).

Vad Kylverstenen beträffar, visar den även andra avvikelser från det normala än i fråga om tecknens ordningsföljd. Så äro t. ex. a-runan och 6-runan, tecknen f* och ^, vända (4 och <jj på avb. 28). Dessa omständigheter tyda på, att runristaren antingen varit föga bevandrad i runtekniken eller haft ett magiskt syfte för ögonen. Från senantik tid finnas icke så få alfabetrader bevarade, vari teckenomkastningar och mindre korrekta bokstavsformer uppträda. Vad som kunde hända en oskolad senantik bokstavsmagiker kan även ha hänt en tillfällig utövare av nordisk runmagi. Upphovsmannen till Kylverristningen kan dessutom av någon anledning haft brått att fullborda inskriptionen och därför råkat begå vissa misstag. Högst sannolikt är, att ristaren utfört sitt verk, då solen icke lyst (jfr inledningsorden i Eggjumstenens inskrift: »icke är [stenen] träffad av sol»). Uteslutet är emellertid icke, att vissa avvikelser gjorts i runornas ställning med hänsyn till deras avsedda magiska verkan i detta speciella fall. Det synes mig synnerligen troligt, att Kylverristningen tillkommit i nekromantiskt syfte. Härför talar bl. a. den erfarenhet, man har av senantika bokstavsinskriptioner av samma typ. Just på kärl och andra föremål nedgrävda på begravningsplatser förefinnas mer eller mindre abnorma latinska eller grekiska alfabetrader. Kylverstenen har stått inne i en grav.Vi ha därför att förmoda, att runmannens avsikt med ristningen varit att genom skriftens trollmakt binda en död vid hans viloläger och skaffa skydd mot demoner. Ovanför runraden står på stenen (jfr avb. 28) ett ord av magisk formeltyp sueus. Att vi ha att läsa denna del av inskriften så och icke, såsom tidigare skett, sulius, alltså ^flf^f^, icke ^flflf)^, anse numera flera forskare. Det troliga är, att e-tecknet (f^) blivit delvis svagt ristat, så att numera dess andra tvärlinie icke är fullt synlig. En omständighet, som enligt min mening ger gott stöd åt denna nya läsart, är, att sueus bildar en s. k. palindrom, d. v. s. en teckenkombination, som kan läsas lika både framlänges och baklänges. I senantikens bokstavsmagi ansågs en dylik anordning (liksom även omvändning av bokstäver) vara ett verksamt medel i kampen mot demoner, som då icke kunde omintetgöra besvärjelsen genom att läsa den baklänges. Palindromen sueus består dessutom av 5 tecken. Som jag i det föregående framhävt, är talet 5 förknippat med fackelrunan och såsom eldsymbol av utpräglat antidemonisk karaktär. Den undre inskriften består av 25 tecken (det sista ett kryptogram). Vi ha sålunda även här 5-talet dolt (25 = 5 X 5). vSammanräknas inskriftens alla tecken, bilda de talet 30, vari isrunans och dödens tal ligger inneslutet: 30 = 3 X 10. Bokstavsmystiskt kan sålunda runristningen tolkas såsom åsyftande dödsmagi och antidemoniskt skydd. Läsa vi första runan i den undre raden sådan den faktiskt ter sig, begynner denna rungrupp med en is-runa, tecknet L, åtföljt av de 24 utharktecknen, det sista, f-tecknet, representerat av ett kryptogram. Detta skulle ytterligare tyda på dödsmagi. Professor von Friesen, som vid en på sin tid företagen noggrann undersökning av Kylverstenen (i förening med en arkeolog) konstaterat, att intet spår av bistavar finnes invid begynnelserunan, håller dock i ett nyligen gjort uttalande i verket »Runorna» gentemot mig före, att man har att räkna med, att här en gång i tiden en f-runa, tecknet ^', stått inristat. Då i runinskrifter på sten städse

begynnelsen av det, som ristats, brukar vara särskilt kraftigt utförd, förefaller det mig högst egendomligt, att eventuella bistavar, trots att på stället i fråga intet brott kan iakt-tagas, så helt och hållet skulle ha försvunnit. Emedan första tecknets huvudstav är något lutad i förhållande till de följande huvudstavarna, antar von Friesen, att en f-runa ristats med bakåtlutad huvudstav för att »bereda plats åt bistavarna». Om det rörde sig om ett tecken en bit inne i raden, skulle enligt min mening en dylik förmodan ha åtskilligt för sig. Vi ha emellertid i föreliggande fall att göra med ett tecken, som uppenbarligen, om allt gått normalt till, först av alla tecken i gruppen skulle ha blivit inhugget, och på stenen finns det så god plats, att begynnelserunorna ingalunda behövt trängas med varandra. Jag anser därför sannolikt, att runristaren först inhuggit utharkraden med begagnande av ett kryptogram för det 24:e tecknet och därefter inhuggit antingen i-runan eller f-runan framför det hela. I så fall har han haft anledning att av platshänsyn luta huvudstaven, om det gällt tecknet V. Har han inristat runtecknet j, kan lutningen bero på ett brådskande utförande, som vållat, att han icke noga aktgivit på de förut ristade huvudstavarnas ställning. Bägge förklaringsalternativen ha dock att räkna med, att utharkraden utförts i ett sammanhang.

Att det 25:e tecknet i den undre rungruppen på stenen är ett kryptogram för den 24:e runan (enligt min teori f-tecknet), är ett antagande, som i detalj kan motiveras. Kryptogrammet består av 6 »grenar» på den vänstra och 8 på den högra av en gemensam »stam». I anslutning till andra fornnordiska chiffersystem ha vi anledning att anta, att de 8 »grenarna» till höger ange en runa, som är n:r 8 i sin grupp. De 6 »grenarna» till vänster böra då på något vis tjäna som angivare av gruppens nummer. Enär endast 3 grupper äro tänkbara vid en jämn fördelning av 24 tecken (8 + 8 + 8), få vi här räkna med, att ett extra kryptografiskt trick använts: gruppens nummer har angivits medelst dubbla streck, medan ordningsföljden inom densamma betecknats med enkla. Om ett dylikt medel icke använts, hade det vid första ögonkastet varit möjligt att se, vilken sida, som avsåg grupp (»ätt»), och vilken, som avsåg nummer inom denna, då det rört sig om en runa med ett av de högre numren inom gruppen (4—8).I senare för 16 tecken avsedd runkryptografi är det även ledes vanligt att på något sätt försvåra chiffertydningen. Detta sker i regeln genom att maskerat ange »ätten»: grupperna betecknas i omvänd ordning (3 märken gälla för l:a gruppen,

2 för den 2:a och 1 för den 3:e). Vid ett kryptografiskt system, som var avsett för 24 olika tecken och där sålunda talet för ett tecken inom en grupp kunde bli mycket högt, försvårades tydningen på ett fullt motsvarande sätt, om man dubbelmar-kerade grupperna: 6 fick ange 3, 4 häntydde på 2 och 2 på 1. Med hänsyn till »grenarnas» stora antal kan chiffer-systemet på Kylverstenen endast tolkas enligt en dylik princip. Räkna vi med, att systemet bygger på utharken och icke på futharken, ha vi att tolka kryptogrammet vid undre runradens slut såsom avseende det åttonde tecknet i utharkens tredje grupp. Detta är f-runan (se uppställningen av runorna på s. 15). Att runristaren satt o-tecknet, odal-runan, vid sidan av detta kryptogram för f-tecknet, rikedomsrunan, kan, i betraktande av att det rör sig om en magisk inskrift, förmodas bero på avsiktlighet: genom att låta de båda egendomsrunorna följas åt har magikern törhända velat framhäva något, som särskilt intresserat honom: arvet efter den döde. Tänkbart är emellertid, att ristaren varit en person med mindre säker minneskunskap. I hans föreställning ha de båda tecknen med snarlik betydelse attraherat varandra.

Det föreligger sålunda intet som helst tvingande skäl att gentemot runbrakteaternas vittnesbörd i anslutning till Kylverstenen anta, att d-runan ursprungligen kommit före o-runan. Om de angelsaxiska runraderna har jag redan talat i det föregående. Nedan skall jag visa, att förhållanden inom den senantika bokstavsmystiken ge stöd för min sedan länge hysta åsikt, att ö-tecknet av runradsbildaren ställts före d-tecknet och sålunda bör betraktas såsom det 22:a i utharkföljden.

22. Den tjugoandra runan O, tecknet för o-ljudet, har haft ett namn, som ursprungligen betytt 'arvegods, odal'. Genom språklig utveckling har begynnelseljudet i dess namn, som varit ett långt o, i angelsaxiskan blivit ett långt e. Det angelsaxiska runnamnet är épel, 'fast egendom, jordagods'. Motdetta svarar bland de fonetiskt onöjaktigt upptecknade gotiska bokstavsnamnen utal. Om runnamnet hade bevarats i Skandinavien, där det tillika med tecknet kom ur bruk före vikingatiden, skulle det på fornisländska ha hetat odal, ett ord med betydelsen 'arvegods, odal'.

Den 22:a bokstaven i det grekiska alfabetet är % (tecknet för ch, ursprungligen ett aspirerat k). Det vanligaste grekiska ordet för 'egendom' chrémata (/Qr/juara) begynner med denna bokstav och kunde redan på denna grund förmodas ha sammanställts med det 22:a bokstavstecknet. Att så faktiskt varit förhållandet, synes framgå av en till vår tid bevarad trolldomstext. I den på grekiska avfattade judekristna skriften »Salomos testamente» finnes ett uttalande, som knappast kan tolkas på annat sätt, än att det hänsyftar på, att bokstaven %, det 22:a alfabettecknet, uppfattats såsom en symbol för 'egendom'. Salomo utbrister efter att ha talat om allt, vad han förvärvat (kungadöme, sångare och sångerskor): »Fåfänglighetens fåfänglighet! % härskar över alla bokstäver». Uppfattas bokstaven % såsom en symbol för egendom och lust efter att äga, får den citerade satsen ett fullt begripligt sammanhang. Den säger detsamma som ett grekiskt ordstäv, som på svenska kan återges med: »ägodelar (/grj/jtara) äro allt för människor (ipv%rj flgorolöi, egentl. 'de dödliges själ')».

I det hebreiska alfabetet har den sista (22:a) bokstaven som namn täw, ett i bibeln sällsynt ord av icke fullt klar betydelse. Detta ord måste emellertid betytt något slags märke, i första hand erbjuder sig tolkningen 'egendomsmärke' (jfr Hesekiel 9: 6, »tecknet» = 'Guds egendomstecken'). Som jag redan i det föregående nämnt, finnes en tradition, som antyder, att den 22:a hebreiska bokstaven förbundits med jorden (liksom den l:a med himlen). Det av mig i Paris funna handskriftsfragmentet sammanställer (i likhet med sin parallell den koptiska översättningen) den 22:a bokstaven med »människans skapelse» (här är det visserligen fråga om co, som betraktas såsom den 22:a, enär dubbeltecknen § och yj icke ingå i det förenklade alfabet, som användes). Den första människan var emellertid Adam, som skapades av jord. Parishandskriftens alfabet-magi visar, som vi ha sett, många persiska (d. v. s. snarast mithraistiska) drag. Omändringen till 22 bokstäver från 24 och förflyttningen av människan från den 19:e bokstaven till den 22:a, måste emellertid ha företagits av någon anhängare av ett annat religiöst system, sannolikt under inverkan av den egyptiska hermetismens spekulation. Judisk åskådning har för övrigt mer eller mindre genomsyrat all senantik magi och hemlig vetenskap. I en senantik alkemistisk skrift finnes t. ex. en utredning om, hur Adam (vars namn bildas av 4 bokstäver) bestått av 4 olika sorters jord. Vare sig vi utgå från, att den mithraistiska alfabetnrystiken förbundit den 22:a

Avh. 29 a. Lindholmsamuletten. (Sidan med bokstavsformeln.)

Avb. 29 b. Lindholmsamuletten. (Sidan med runristarens namn.)

grekiska bokstaven (%) med 'egendom' eller med 'jord' (och detta i så fall sannolikt efter semitisk förebild), erbjuder sig en förklaring till runnamnet *oftala, vars äldsta betydelse är att uppfatta såsom 'fast egendom' = 'den ärvda jordlotten'.

I senare tids nordiska magi är talet 22 ett sällan förekommande tal. Såsom symboliskt för egendom har det undanträngts av talet 24, som ursprungligen i likhet med färunan hänfört sig till lösegendom, men med tiden kunnat fungera som talsymbol för egendom över huvud. Härtill kommer, att det i magien mest rört sig om lösegendom (tillrättaskaffande av stulet gods och dylikt). En äldre runinskrift, där gematri byggd på o-runans tal torde förekomma, är enligt min mening ristningen på ena sidan av hyveln från Vi i Danmark. In-skriftens första ord är talio, vilket tolkats såsom betydande 'hyvel'. Därefter står runföljden gisaioj. Här har man sannolikt att uppfatta de två sista tecknen såsom angivande tvenne runors namn: *ofiala och *Jara. Runkombinationen kan då tolkas såsom »åt Gis arvegods och äring». Sammanlagda talvärdet av de 12 runtecknen på denna sida av föremålet är, uträknat i anslutning till utharken, 220, alltså 10 X 22, som är o dalrunans tal. Samtidigt innehåller talet ävenledes äringsrunans tal 11:220=11 X 20.

23. Den tjugotredje runan är tecknet för d-ljudet [X], om vi ansätta utharkraden i enlighet med brakteatrunraderna, vilkas ordningsföljd som sagt även återfinnes i åtminstone en angelsaxisk uppteckning. I Skandinavien kom tecknet M ur praktiskt bruk före vikingatiden, men uppträder ännu i en lönnskrift på Rökstenen. På angelsaxiska kallades tecknet dceg, 'dag'. I den åtskilligt korrumperade uppteckningen av de gotiska bokstavsnamnen påträffas ordet daag, säkerligen en förvrängning av ett äldre dags. På urnordiska bör runan ha hetat dagciR, ett ord, på vilket de svenska orden dag och dager återgå. Sannolikt har motsvarande ord i runradsbildarens språk betytt både 'dag' och 'dagsljus (dager)'. I den avestisk-persiska månadskalendern var den

23:e dagen helgad åt ljusguden Ahura Mazda, i »Bundehesh» (kap. 1) kallad »evigt ljus». Av inskrifter på de romerska mithraisternas monument vet man, att dessa dyrkat en gudomlighet, som på latin nämnes Lux, d. v. s. 'ljus'. Vidare är det bekant, att den mithraistiske ljus- och himmelsguden Caelus varit en sammansmältning av Ahura Mazda och Jupiter. Han kallas Zeus-Oromazdes eller Jupiter-Caelus. Ett studium av senantik bokstavsmystik visar även, att just det grekiska alfabetets 23:e bokstav förbundits med Zeus (Jupiter). I en bysantinsk codex finnes nämligen ett kryptografiskt grekiskt alfabet bevarat, i vilket såsom en ersättare för bokstaven \p (ps) det välkända astrologiska Jupiter-tecknet fy fått platsen n:r 23. Man har även funnit ett mynt, på vilket finnes avbildat ett kultföremål, en s. k. baitylos, tillhörande den kretensiskaZeus-kulten. På detta kultföremål är det grekiska alfabetets 23:e bokstav (y>) anbragt.

Talet 23 synes sällan ha kommit till användning i nordisk magi. Dagrunan och dess tal böra emellertid ha tillhört de antidemoniska symbolerna. Funktionen måste i huvudsak ha varit ungefär densamma som hos fackelrunan och talet 5 och solrunan och talet 15. De nämnda talen ha uppenbarligen varit åtskilligt bekvämare att använda vid magiska operationer, och denna omständighet kan till fullo förklara frånvaron av talet 23 i det ganska stora material av en senare tids skandinaviska trolldomsdokument, som jag undersökt.

Exempel på användning av talet 23 i runinskrifter äro få och osäkra. På en sten anträffad i Nordhuglen (»Huglen») i Norge finnes en ristning från tiden omkring 400. Inskriptionen i fråga är defekt, men kan med en betydande grad av sannolikhet rekonstrueras. I översättning lyder den: »Jag den för skadetrolldom (gand) oemottaglige prästen i Hugl». Runorna böra ursprungligen ha varit 23: ek gudija ungandtR i hugulu. Av det sista ordet finnes endast begynnelsebokstaven (h) kvar. Men då ordet bör ha varit ett ortnamn, är av topografiska skäl rekonstruktionen hugulu i högsta grad sannolik. Då inskriften anger sin upphovsman vara mäktig i s. k. mottrolldom (»Gegenzauber»), bör ristningen ha varit utförd med hänsyn till någon regel i runmagien. Man kan här förmoda, att dagrunan och dess tal 23 ansågos skydda mot troll och svart magi.

24. Den tjugofjärde runan V, tecknet för f-ljudet, uppvisar i samtliga traditioner ett namn, som betyder 'rikedom, lösegendom': fornisl. fe, 'boskap, rikedom', angelsax. feoh, 'gods, lösöre' etc. (fe i den gotiska bokstavsraden har tvivelsutan haft samma innebörd). Begreppet rikedom står för tanken associerat med ett stort tal: den rike äger mycket. Redan i denna omständighet låg ett motiv att förbinda den bokstav, som angav det högsta talet, just med rikedom. Att ett runtecken med dylikt namn skulle ha hört samman med det lägsta av alla tal, 1, är en ren orimlighet, om vi tänkaoss, att runnamnen haft magisk innebörd. I det semitiska alfabetet har det sista tecknet (det 22:a), såsom jag i det föregående påpekat, haft ett namn, som kunnat tolkas som en egendomssymbol (taw, 'ägaremärke'). Tvivelsutan har den mithraistiska alfabetmystiken övertagit åtskilliga ursprungligen semitiska element. Mithraismen utbildades ju i en folkmiljö med arameiskt språk (det persiska Babylonien, jfr det föregående). Från semitiskt håll torde mithraisterna ha fått själva ramen för sin bokstavsmystik, som med tiden anpassats för grekiskan med dess 24 skrivtecken. Det semitiska alfabetet börjar med en bokstav, vars namn ('aleph etc.) betyder 'tjur, oxe, nötkreatur', och slutar med ett tecken, vars namn (taw etc.) torde ha häntytt på egendom (jfr ovan). Detsamma gör den enligt min mening från mithraistisk bokstavsmystik härstammande runraden. Tanken ligger därför nära till hands, att den 22:a och den 24:e runan ytterst gå tillbaka på samma förebild. Vid överflyttning av bokstavsmagi från ett alfabet med 22 tecken till ett alfabet med 24 torde i senantik tid en uppdelning av den sista semitiska bokstavens magiska funktion ha företagits: den 22:a grekiska bokstaven (%) har troligen förknippats med 'förmögenhet' (xgrjjuara, jfr ovan under 22), den 24:e däremot med 'enskilda ägodelar' (Kr^/btara). Runradsbildaren har sedan låtit det ord, som betytt 'förmögenhet', motsvaras av ett bokstavsnamn med betydelsen 'odal, arvegods' (fast egendom) och det ord, som betytt 'enskilda ägodelar', av ett runnamn med innebörden 'rikedom, fä' (lös egendom).

Att mithraistisk bokstavsmystik förbundit grekiska alfabetets 24:e bokstav med rikedom, kan möjligen delvis även bero därpå, att talet 24 var symboliskt för underjordens och rikedomens gud Pluto. Denne identifierades i den svarta magien med den persiske Angra Mainyu (Ahriman). Enligt Plutarchos, som styrkes även av iransk tradition, begynte denne ljusets fiende sin onda skapelse genom att ur sig framalstra 24 demonfurstar. Persiska mager, i detta fall tvivelsutan svartkonstnärer, ha enligt Plutarchos ivrigt offrat åt Ahriman. I det av mithraism

påverkade hellenistiska trolldomsväsendetbör Ahriman-Pluto ha spelat en viktig roll. Hos detta trolldomsväsende — icke hos den egentliga Mithrareligionen — ha vi av allt att döma att söka runmagiens närmaste ursprung.

Genom uttalande av Zosimos, en senantik alkemist, är det bekant, att på sina håll den 24:e grekiska bokstaven (fi,

Det är dock ovisst, om mithraistisk bokstavsmagi sammanställt den 24:e grekiska bokstaven med Okeanos, en gudomlighet, som man dock vet ha tillhört mithraismens panteon. Det av mig i Paris funna alfabetmystiska fragmentet sammanställer i likhet med sin koptiska parallell den näst sista bokstaven med unqvr) (kténé)y 'husdjur, boskap'. Har, såsom jag antar (och goda skäl tala därför), den 19:e bokstavens ursprungliga magiska korrespondens, ordet åvdgcojtos (anthrö-pos), 'människa', flyttats ned på sista platsen, kan man i den kombination, som påträffas vid den näst sista bokstaven, ana en reflex av vad som ursprungligen hört samman med bokstaven &>, den 24:e i det normala grekiska alfabetet. Av det grekiska ordet urrjvrj är fornisl. fe etc. en nästan direkt översättning.

I Parismanuskriptets framställning har jag i det föregående påpekat en rad överensstämmelser med den persiska skapelsemyten. Mot slutet finnes emellertid däri en avvikelse såtillvida, att däggdjuren (»husdjuren») angivas såsom skapade omedelbart före människan. Enligt »Bundehesh» (kap. 14) skapades ur urtidstjuren först växter och sedan djur och blanddjuren först en tjur och en ko, sedan diverse andra däggdjur, därefter fåglar o. s. v. Parismanuskriptets ordningsföljd stämmer i slutpartiet något närmare med den judiska skapelsehistorien, men ingalunda fullständigt. Enligt Första Mosebok (kap. 1) skapades av djur: 1) de stora havsdjuren, 2) andra vattendjur, 3) fåglar, 4) vilda djur, 5) boskap, 6) kräldjur. Parisfragmentet och dess koptiska parallell ange ordningsföljden: 1) fiskar, 2) fåglar, 3) de stora havsdjuren, 4) vilda djur, 5) kräldjur, 6) husdjur (boskap). Då det senantika bokstavsmystiska systemet, som vi se, ingalunda slaviskt följer G enesis' framställning, kan denna urkund knappast ha varit den omedelbara förebilden. Sannolikt förhåller det sig så, att den mithraistiska formen av den persiska religionen varit starkare påverkad av semitisk myt än den hos parserna i Indien bevarade persiska traditionen. Hur semitisk och persisk skapelsemyt genetiskt förhålla sig till varandra, är ännu icke fullt utrett. I de stora huvuddragen föreligger en frappant överensstämmelse. Liksom Gud enligt Första Mosebok skapade världen på 6 dagar omtalar »Bundehesh» (kap. 1), att skapelsen skett i 6 perioder: Ahura Mazda skapade 1) himlen, 2) vattnet, 3) jorden, 4) växterna, 5) djuren, 6) människan. Enligt persisk myt har emellertid icke allt skapats av Ahura Mazda: avgrunden och det onda i världen (giftiga djur och växter) är ett verk av Angra Mainyu. För övrigt har man att utgå från, att den ursprungliga bokstavsmystiken icke från början varit ansluten till ett schema med olika skapelsemoment: man har anknutit till vissa bokstävers namn eller tal och med anledning därav gjort magiska spekulationer; först relativt sent — något århundrade före medeltidens inträdande — har man sökt i alfabetet få en bild av hela kosmos' tillkomst, från himlen till den av jord skapade människan. Runraden återgår på en äldre form av mithraistisk bokstavsmystik, där ännu icke i detalj hänsyn tagits till kosmologisk spekulation.

Att talet 24 (liksom dess multipler, främst 72) spelat en viktig roll i den nordiska magien, är bestyrkt både av runinskrifter och tradition om magiska bruk. Ytterst talrika ärogamla runinskriptioner på föremål av amulett-typ, som bestå av eller innehålla trolldomsordet aln. Dettas sammanlagda talvärde enligt utharken är 24 (3 + 20+ 1). Att det i främsta rummet rör sig om en bokstavsmagisk kombination, framgår därav, att de tre bokstäverna anträffas på brakteater även i annan ordningsföljd: lua, lau, ual. Gång på gång möter man emellertid kombinationer just av dessa 3 bokstäver. Lindholmsamuletten (avb. 29 a och b), vars syfte bör ha varit att

Ayb. 30. Blyertsteckning av Gummarpstenen.

skänka sin trollkunnige bärare materiell framgång i livet, består förutom av rungruppen alu av en hel rad andra teckenföljder, som just liksom denna innehålla talet 24 eller någon av dess multipler: 8 a-runor = 24 (3 X 8), 3 t-runor = 2 X 24 (3 X 16); talet 216, som 9-faldigt innehåller talet 24, är talvärdet hos hela den bokstavsmystiska raden, vilken dessutom består av 24 runtecken. Vad bäraren främst velat vinna med hjälp av sin amulett bör med hänsyn till dessa talförhållanden ha varit rikedom. Härpå tyder det ideligen återkommande talet 24, rikedomsrunans tal.En annan magisk inskrift, där den 24:e runan f (/) måste vara det centrala i den

bokstavsmystiska anordningen, är Gummarpstenens ristning (känd numera blott genom en äldre avbildning, se avb. 30). Inskriftens text lyder hApuwolAfA[R] sAte stAÖA pria, den består sålunda av 24 tecken. Ett av dessa (det här inom klammer satta r) har visserligen undgått den med runskrift icke fullt förfarne tecknarens uppmärksamhet, med stöd av språkliga skäl kan det emellertid rekonstrueras (stenen själv är nu förlorad). Till dessa 24 runor har ristaren, såsom vi se på bilden, tillfogat såsom en för sig isolerad grupp VVV (trenne /-runor). Med anledning härav tyder jag syftet med runristningen i fråga såsom bestående däri, att Hatuwolf (senare namnform Half) med hjälp av runmagi velat skaffa sig och nejden rikedom.

Isländningen Jon Årnason omtalar en med första partiet på Lindholmsamuletten nära överensstämmande trollformel, bestående av 8 trolldomsrunor, tecken för 6 asar och 2 asynjor. Denna formel torde med all säkerhet vara en reflex av en äldre tids av 8 ass-runor bestående magiska teckenkombination (= 24). Det märkliga är, att formeln enligt vad Arnason anger skall användas för att få en person, som stulit annans egendom, att röja sig: ad lata pjof skita aptur stolnit fe. Tankegången har väl varit den, att samma tal, som kunde hjälpa till förvärv av egendom, även kunde frammana straff åt den, som kränkte äganderätten, och på så sätt återskaffa det bortkomna.

I ett par norska trollformler mot tjuvar nämnes talet 24 på så vis, att man frambesvärjer oro hos illgärningsmannen under 24 timmar i sträck (Bang). En i Danmark upptecknad runformel med samma syfte består av 19 runor, troligen delvis återgivande en äldre formel, som sannolikt bestått av 24 tecken: den första av runorna är tecknet f (Ohrt). En annan dansk formel anger med latinska bokstäver en teckenrad, som skall få en tjuv att röja sig. Denna består av 24 bokstäver: leppel Iauischer gaar gaait (Ohrt). Mot ett såsom tjuv uppträdande skadedjur, gladan, finnes i Sverige talrika besvärjelser. Hos Nicolovius lyder den:»Gla — gla — glänte Vänte! Ska ja' dej hänje I fir å tjyve stränje Mä löver å långe A alle dine lövenges ange; Din gässlingetjyv.»

I en uppteckning från Småland (Hyltén-Cavallius) kallas gladan »lummetjuv» (ficktjuv) och hotas ävenledes med döden på 24 strängar.

Även i lapparnas magiska praxis synes talet 24 ha spelat en roll. Det största offer, man vet, att lappar förrättat, bestod av 24 på en gång slaktade renar. Syftet med offret var sannolikt renlycka. Uppgiften om ett dylikt stort offer finnes emellertid mig veterligt blott från östlapskt område, där inflytandet från nordgermansk magi är mindre påtagligt.

I.

Sannolikt ha lapska trollmän — en sådan kallas *nåide* — sedan urminnes tid brukat trummor, musikinstrument av primitivt slag, för att försätta sig i exalterat tillstånd. Så är förhållandet med Sibiriens schamaner, som använda trummor av mycket enkel konstruktion, likt de lapska försedda med bilder. En sibirisk trumma har i regeln blott ett fåtal figurer och i varje fall endast ett fåtal bildtyper. På vissa trummor uppträder ett virrvarr av bilder, men detta uppstår vanligen genom att en och samma bildtyp upprepas (se avb. 31). Lapparnas trolltrummor, sådana vi känna dem från tiden efter mitten av 1600-talet, göra ett annat intryck: de bland dem, som varit beprövade spådomsredskap, visa ett antal av några och tjugo bilder eller mera, och dessa bilder äro i stort sett från varandra tydligt skilda till karaktären.

Det äldsta meddelandet vi ha om en lapptrumma finnes i »Chronicon Norvegiæ» från 1200-talet. I denna på latin författade skrift skildras det, hur några norska köpmän fingo bevittna en lapsk trolldomsutövning. Deras lapska värdinna hade plötsligt insjuknat och dött. En trollman med trumma, som var närvarande, försatte sig i extas. Mitt under dans och sång föll han ned och var efter en stund död. En ny trollman tillkallades då, och denne utövade sin konst så framgångsrikt, att den som död ansedda lappkvinnan återvände till livet. Denna berättade då, att den förste trollmannens själ hade färdats i valfiskgestalt och i vattnet stött på en vass påle, som genomborrat djurets buk. På trollmannens trumma voro, berättas det, målade: en val, en ren med släde och en med åror försedd båt. Dessa föreställde de medel, trollkarlens själ använde, då den löst från kroppen begav sig ut påefterforskningar. Troligen har trolltrumman även haft andra bilder, ehuru dessa icke omnämnas. I detta fall rör

det sig emellertid om en trolldomshandling, där den bildförsedda trumman icke spelat huvudrollen.

Avb. 31. Sibirisk schamantrumma.

Annorlunda är förhållandet med de ovan nämnda spådomsredskapen från 1600-talet och något senare. Vid användningen av dem var det i regeln trumman och icke den i extas försatte trollmannen, som var det väsentliga. På trummans skinn ses ett flertal, mer eller mindre symmetriskt grupperade figurer, vanligen anbragta i tvenne eller flera regioner. Dessa figurer rådfrågades på så sätt, att en sak, en mässingsring, även ett knippe av mindre ringar — i äldre tid enligt uppgift ett föremål, föreställande en hoppande groda — placerades mitt på trumman, vanligen på solens centralt belägna tecken. Detta föremål försattes sedan i rörelse genom att den spående slog med en liten av renhorn förfärdigad hammare på det över en oval ram spända skinnet. Stannade visaren och blev kvarliggande vid något tecken, som t. ex. var bilden av en gud, betydde det, att denne krävde offer. Av visarens läge i förhållande till andra tecken, såsom de figurer, som föreställde en björn eller ett vatten, slöt man sig till utsikterna för jakt och fiske.

Så komplicerat som detta spådomssystem är, kan det omöjligen vara ett arv från urlapparnas primitiva liv. Det måste antingen under århundradenas lopp ha utbildats av skandinaviska lappar, eller av dessa ha övertagits från den nordgermanska folkstammen, då denna ännu befann sig på ett hedniskt eller halvt om halvt hedniskt stadium. Trolldom med rötter i hedniska föreställningar har för övrigt förekommit bland norrmän och svenskar långt in i kristen tid, därpå ha

exempel anförts i det föregående. Vi äga visserligen intet nordgermanskt spådomsredskap från hednisk tid, men ett enklare sätt att spå med hjälp av ett föremål, som något påminner om en lapsk trolltrumma, har nästan in i vår tid praktiserats hos norsk och svensk allmoge: man har lagt en sax i ett såll och iakttagit dennas rörelse. I äldre tid kan en liknande apparat, en med tecken försedd oval skinntrumma eller annat föremål lämpligt att bringa i skakning, ha varit i bruk. Hos ett stort antal lapptrummor — särskilt de mera märkliga spådomsredskapen — förefinnes ett sållformigt utseende.

De tecken, som en äldre tids nordgermaner sannolikt använt på sina spådomsapparater, böra förmodas ha varit runor eller ombildningar av dylika. Det är högst sannolikt, att man i den hedna norden ägt en motsvarighet till senantikens bokstavsorakel eller bildförsedda apparater av det pergamenska spådomsredskapets typ (härom i kap. 6 av »Senantik mysteriereligion och nordisk runmagi»).

Att en del arktiska folk i Ryssland av vissa meddelanden att döma redan i äldre tid vid spådom synas ha förfarit på ett sätt, som erinrar om det lapska, bevisar ingalunda, såsom några forskare hålla före, att den vid de lapska trolltrummornas rådfrågande använda metoden behöver anses vara ett lån österifrån. I det bysantinska riket bevarades senantikens kunskap om bruk av teckenförseddä spådomsapparater. Ryssarna ha redan på 800-talet stått i livlig förbindelse med både skandinaver och bysantiner, och genom rysk förmedling kan den nämnda spådomstekniken ha spritt sig även till mera primitiva folkstammar i norr. Den främreasiatisk-europeiska magiens historia visar, att denna haft stor förmåga att sprida sig från folk till folk utan att hejdas av etnografiska gränser. Skulle det även, vilket jag dock håller för föga troligt, förhållit sig så, att lapparna redan före sitt sammanträffande med nordgermanerna haft en i någon mån metodiskt utvecklad spådomsteknik, föreligger dock den högst sannolika möjligheten, att en dylik teknik ytterligare utbildats i anslutning till den stora mängd av religiösa föreställningar, som dettanomadfolk faktiskt övertagit från sina bofasta germanska grannar under den hedna tiden.

En rad framstående forskare, bland vilka särskilt J. Fritzner, K. Krohn, A. Olrik och J. Qvigstad böra framhållas, ha nämligen uppvisat, att den lapska religionen, sådan vi i huvudsak känna den från tiden efter 1600-talets mitt, är en ovärderlig källa för ökad kunskap om våra förfäders hedniska tro. Att lapparna fått det väsentliga i sin religiösa föreställningsvärld — i varje fall sådan denna tedde sig för nomadfolkets trollmän (nåidarna) — från nordgermansk hedendom, kan icke betvivlas. Likheterna mellan lapsk religion och fornnordisk hedendom äro både många och slående. Jag har i den föregående uppsatsen bl. a. visat, att ävenledes frappanta överensstämmelser förefinnas mellan talens magiska bruk hos lappar och nordgermaner. I det följande skall jag i

anslutning till några bland de äldre lapska spådomsredskapen söka utreda, i vad mån de på dessa trolltrummor uppträdande figurerna och tecknen kunna vara påverkade av fornnordiska förebilder.

Jag begynner min undersökning med den intressantaste av alla lapptrummor, den i det utförliga s. k. Naeromanuskriptet beskrivna. Denna trolltrumma påträffades på 1720-talet av den nitiske norske lappmissionären lektor Thomas von Westen. Det av sogneprästen, magister Johan Randulf år 1723 författade manuskriptet torde till största delen vara ett verk, byggande på uppgifter, insamlade av den energiske von Westen. Denne förstod som ingen annan att noga utfråga kristnade ångerfulla lapska trollkarlar om, vad de visste beträffande innebörden i spådomsredskapens tecken och därtill knutna religiösa föreställningar. Den i Naeromanuskriptet beskrivna trolltrumman representerar en ålderdomlig typ. Den kan även, då den påträffades, ha varit ganska gammal. Sannolikt har den på 1720-talet icke varit nyförfärdigad. Som ett spådomsinstrument av högt anseende torde den då varit med i åtskilliga generationer. Ju äldre en trolltrumma var, desto verksammare ansågs den. Ett dylikt magiskt redskap skattades högt och gick i arv från nåide till nåide.

II.

Den i Nærø-manuskriptet skildrade och avbildade lapptrumman är försedd med 24 figurer. Vad som på avb. 32 betecknas med 9, tvenne parallella vågräta linjer, är endast att betrakta såsom en gräns, som skiljer den högre världen, himlagudarnas rike, från den lägre världen, det som befinner sig under stjärnhimlen. Däremot ha vi att såsom en särskild figur medräkna den framför den mellersta gudagestalten befintliga bilden av en buktande stam eller stängel, varifrån flera utsprång, av Randulf kallade »taggar», utgå. Trolltrummans övre region har sålunda 9 tecken och dess undre 15. Redan dessa talförhållanden erbjuda intresse såsom tydande på, att ett visst talmystiskt syfte eftersträvats. Jag har i det föregående visat, att lapparnas uppfattning av olika tals magiska betydelse i det väsentliga överensstämmer med runmagiens. I den himmelska regionen på denna spåtrumma stå 3 huvudgudar avbildade, och samtliga figurer inom detta område äro dessutom 3 X 3 = 9. Talet 9 känna vi dessutom både från germansk och lapsk trolldomstradition såsom det särskilt magiska talet, ödets, nödtvångets tal. Trolltrummans nedre region uppvisar 15 tecken: i centrum solbilden (13 på avb. 32), kring denna grupperade de 14 övriga. Erinra vi oss, att solrunans tal i utharkföljden är 15, finna vi även här ett talmystiskt betydelsefullt förhållande, det har varit av en viss lämplighet att just dela 24 tecken i en grupp på 9 och en grupp på 15. Att solen har sin plats i den undre regionen, förklaras därav, att i lapparnas kosmiska föresfällning solen om natten troddes färdas under jorden och om dagen röra sig fram nedanför himlavalvet, en åskådning, som återfinnes hos forntidens egypter och andra folk under den gamla tiden.

Då tecknen på denna lapptrumma, som av allt att döma måste betraktas såsom den till typen mest hedniska av alla kända, just äro 24 och därtill fördelade på ett sätt, som synes väl motsvara runmagiens regler, inställer sig frågan: kunna icke dessa 24 figurer stå i genetiskt samband med de 24Avb. 32. Nærømanuskriptets trolltrumma.runtecknen? Ännu på 800-talet har den gamla, av 24 tecken bestående runraden varit känd i Sverige, och det troliga är, att denna teckenserie, i varje fall dess 24 namn, bevarats inom trolldomstraditionen i Skandinavien ända till den hedniska periodens slut. Föregående forskning har i ett flertal fall kunnat påvisa ett samband mellan lapptrummornas gudabilder och den fornskandinaviska mytologien, särskilt gäller detta de tre huvudgudarna, motsvarigheter till Frej, Tor och Oden (alternativt Njord). Enligt min tolkning av runmagien ha dessa gudar och även en del andra jämte vissa makter av gudomlig eller demonisk natur varit representerade i runraden: Tyr har haft en runa (n:r 16), benämnd med gudens eget namn, Oden har främst varit förbunden med hästrunan (n:r 18), men även med gudarunan (n:r 3) och trolldomsrunan (n:r 9), Tors tecken har varit vagnrunan (n:r 4) o. s. v. En viss del av lapptrummans figurer — gudagestalterna — kan därför förbindas med runtecken i anslutning till runornas magiska innebörd. En annan, redan vid första påseendet icke ringa del kan direkt anknytas till runnamnen.

Redan en första blick på den mycket symmetriskt anordnade bildserien på Nærømanuskriptets här återgivna framställning av trolltrumman (avb. 32) visar oss en nog så slående överensstämmelse mellan detta instruments

24 figurer och åtskilliga namn på runor i den gamla av 24 tecken bestående runraden. Liksom runraden har ett namn med betydelsen 'sol' (n:r 15) och ett med betydelsen 'vatten' (n:r 20), har lapptrumman en bild, som föreställer solen (13 på avb.), och en, som föreställer vatten (21 på avb.). En runa har haft ett namn, som ursprungligen betytt 'idegran', men i norden sannolikt sedan äldsta tid även (och kanske främst) betytt 'båge' (n:r 12), och en annan runa har kallats 'häst' (n:r 18): på trolltrumman uppträda bilden av en man med båge (23 på avb.) och bilden av en häst (15 på avb.). Dessa omedelbart i ögonen fallande motsvarigheter ha uppkallat mig till att undersöka, om icke även i andra fall ett samband med runtecknen kunde tänkas. Visar sig detta vara förhållandet, är det ingen tillfällighet, att i åtskilliga fall lapptrummans figurer bestå avbilder, vilka te sig som rena illustrationer till vissa runnamn. I sitt språk och i sin mytologi ha, som nämnt, lapparna lånat oerhört mycket från sina germanska grannar och bevarat det övertagna med seg konservatism. Intet orimligt ligger därför i förmodandet, att även deras trolldomsväsen tagit starka intryck från den hedna tidens nordgermaner, de sista utövarna av runmagiens konst. En detaljgranskning av lapptrummor av hednisk typ kan därför komma att avslöja ett visst — kanske ganska nära — samband mellan lapsk spådomskonst och fornnordisk runmagi. Jag begynner med det av Randulf i Naeromanuskriptet beskrivna och förklarade spådomsinstrumentet. Som jag redan nämnt, är detta tvivelsutan att betrakta såsom den lapptrumma, som i sina bilder bäst bibehållit reflexer av en övervägande hednisk föreställningsvärld.

1. Överst (något till vänster) inom mittfältet av trolltrummans övre region ses bilden av en ren (7 på avb.). På teckningen tyckes denna lik en renko (hornen äro mindre kraftigt utbildade). På en annan avbildning av samma trolltrumma ter sig emellertid samma figur som bilden av en rentjur (hornen äro höga och greniga på en av von Westen utförd mera schematisk teckning, se avb. 33). Randulf nämner denna figur med ett lapskt ord, som betyder hanren (sarva = 'icke valackad ren'), men översätter med »Hun-Reinsdiur». På andra trolltrummor uppträder på ungefär samma ställe en ren av tydlig hantyp. Översättningen 'honren' är sålunda ett misstag av Randulf. Om detta tecken upplyser han, att det anger offer till någondera av de 3 huvudgudarna. Genom olika källor är det bekant, att både till Tor (Horagalles) och till Frej (Veraiden olmai) offrades rerrtjurar. Helt säkert har figuren sålunda ursprungligen varit bilden av en rentjur. Sökes samband med någon av de 24 utharkrunorna, erbjuder sig ett sådant naturligast med begynnelserunan, u-tecknet #, vars namn varit 'uroxe', kanske även 'tjur (över huvud)'. Som jag redan i det föregående påpekat, torde i den äldsta från mithraismen utgångna runmagien tjurrunan ha varit förknippad med makten av ett livsförnyande storoffer: tjuren var i den persiska religionen en symbol för livet. Av särskiltintresse är, att i en berättelse, som Randulf inflickat i sin utredning om dödsrikets tecken, omtalas, att vid spådom med just denna trolltrumma en fader för att rädda sin dödssjuke son till livet utfäst sig att som ett kraftigare offer än en renko ytterligare slakta en rentjur. Randulf nämner, att lapparna kallat tecknet på trolltrumman »Saerva Waero». Det senare ordet har ursprungligen betytt 'skatt', varav en betydelse 'offer (stort offer)' utbildat sig. Det förra ordet betyder 'rentjur' (se ovan).

2. Överst längst till höger i den nedom himlen befintliga regionen ses en figur (16 på avb.), vilken omtalas med ett lapskt uttryck, som betyder 'underjordsmannens trollkarl' (nåide, tioaide). Denna figur befinner sig ett stycke från underjordens område, dödsriket (jfr nedan under 10), och säges ha till uppgift att utöva en trollkarls åligganden för dem, som där regera. Jag förmodar här en motsvarighet till runan n:r 2 i uthark-raden, tecknet [>, vars namn betyder 'thurs, troll'. På grund av sin demoniska innebörd har denna figur icke kunnat stå bredvid storoffrets tecken i himmelsregionen. Dess plats är givetvis i den undre regionen. Att denna figur placerats relativt högt upp, torde bero på en viss strävan efter symmetri: »underjordens trollman» korresponderar med »himlens trollman» (jfr under 9).

3. Den högra av de trenne gestalter, som föreställa huvudgudarna (3 på avb.), säges vara »vindens man», Biekagalles. Några forskare ha i denna lapska gudomlighet velat se en motsvarighet till Njord, som, ehuru en ursprunglig fruktbarhetsgud, i norsk-isländsk tradition även haft med havet och vinden att göra. Närmare till hands ligger dock att med andra forskare tänka på samband med Oden, vilkens egenskap av stormgud är väl betygad. 1 Snorres »Gylfaginning» kallas Oden Vidrir (Väderhärskaren'), och i sentida skandinavisk folktro är Oden den gud, som förbindes med storm och oväder (»Odens jakt» m. m.). I den fornisländska mytologiska

litteraturen bär Oden även ett binamn, som betyder 'den tredje'. Genom åtskilliga källors samstämmiga vittnesbörd vet man även, att lapska trolldomsutövare för att skaffa vindknöto trenne knutar, som vid behov upplöstes för att få väder av olika styrka. Samband med utkarkradens 3:e tecken, ass-runan, som tillkom Oden såsom den främste av asar, synes mig här ligga närmast till hands att förmoda.

4. Gudagestalten till vänster med tvenne hammare (1 på avb.) anges vara tordönets gud Horagalles, en otvivelaktig motsvarighet till Tor. I anslutning till mina tidigare undersökningar om betydelsen av vagnrunan, utharkradens 4:e tecken, sammanställer jag denna figur på trolltrumman med nämnda runa och den därmed förknippade magien.

5. Längst uppe till höger i den övre regionen ses ett tecken (5 på avb.), som närmast liknar toppen av en gran eller tall med uppåtriktade grenar. Vid sin tolkning av detta tecken torde Randulf ha råkat ut för ett missförstånd. Han säger, att det hänsyftar på Rutu, en döds- och sjukdomsdemon. Dennes boning är emellertid enligt alla andra källors vittnesbörd att söka i underjorden. Därför kan icke gärna en honom åsyftande symbol ha blivit placerad i den himmelska regionen. Att författaren är mycket oviss om, vad som avses med detta tecken, framgår därav, att han säger sig icke kunnat få någon tillfredsställande upplysning om denne Rutus väsen. Det sannolika är, att här en förväxling av tvenne snarlika ord ägt rum. Det finnes ett lapskt ord ruotko med betydelsen 'torr gran' (Lindahl och Öhrlings lexikon). Härmed stämmer den trädtoppliknande figuren, som givetvis snarast återger konturerna av ett barrträds topp. Jag har i det föregående framhållit, att det öre tecknet i utharkraden ursprungligen bör ha haft ett namn, som betytt 'fackla' och 'furuved' (angelsax. cén, 'fackla'). Den lapska trolltrummans himmelska figurer tolkas givetvis bäst, om tecknet i fråga hänföres till denna runa, som varit symbolisk för elden, det mest antidemoniska elementet. Då i nordgermanernas språk runnamnet haft en dubbel betydelse, 'fackla' och 'furuved', är det lätt begripligt, om lapparna tolkat det i den mera ordagranna betydelsen 'furuved' (jfr det tyska Kien) och som en åskådlig figur härför avtecknat en furugren eller furutopp.

6. Strax nedom den nyss behandlade trädliknande figurenses bilden av en tupp (6 på avb.). Randulf förklarar, att detta tecken hänsyftar på ett offer. Givetvis bör det ursprungligen ha varit fråga om ett mindre sådant, som bestod av fjäderfä och smärre djur. Enligt min runradsförklaring har den 6:e runan, vars namn betytt 'gåva' (ags. gifu), ursprungligen fått sitt namn i anslutning till persernas darun (eg. 'gåva'), brukat i betydelsen 'offergåva' och rituellt bundet vid talet 6 (alternativt 4). Som jag i det föregående påpekat, ha hos åtskilliga folk, bl. a. germanerna i norden, det verb, som egentligen betyder fgiva', även brukats i betydelsen 'offra'. Lapska trolldomstexter tala även om att »giva något» i betydelsen 'offra något': »giva något till kyrkogården» är t. ex. liktydigt med att 'offra till de döda' (J. och P. Turi). Att anta ett genetiskt samband mellan trolltrummans offersymbol (tuppen) och den omedelbart efter fackelrunan följande gåvorunan, uthar-kens 6:e tecken, ligger med hänsyn till de angivna förhållandena nära till hands.

7. Gudagestalten i mitten (2 på avb.) säges avse Veraiden olmai, lapparnas motsvarighet till Frej. Veraiden olmai torde egentligen betyda 'världens man'. I »Heimskringla» omtalas, att svearna kallade Frej veraldar gud, d. v. s. 'världens gud'. Lapparna kalla i regeln sina gudar för »män» eller »karlar» {olmai = 'man', galles = 'karl'). Framför gudagestalten, som håller en hacka (alltså ett jordbruksredskap) i handen, ses den redan omtalade stam- eller stängelliknande figuren (på avb. utan nummer). Den skall enligt Randulf beteckna »fruktbarhet», och vi skola syssla därmed i det följande (jfr under 11). Frej var emellertid icke uteslutande en åkerbruksgud. I det forntida norden var han kanske främst en vänskapens och fredens gud, till honom offrades icke blott för ett gott år (til ars), utan även för fred (til fridar). I det föregående har jag framlagt skäl, som tala för, att denne gud i sin egenskap av vänskapens och fredens värn förbundits med utharkradens 7:e runa, vars namn ursprungligen torde ha betytt 'fröjd' (ags. wynn). Ett ytterligare stöd för, att Frej varit förbunden med det 7:e runtecknet p (w), lämnar en lapsk trolltrumma, som jag i det följande skall behandla: den gud, som motsvararNaeromanuskriptets Veraiden olmai, har här vid sin sida en stav av just denna runas form.

8. Till vänster om renen se vi en björn (8 på avb.). Vid första påseendet möter här stor svårighet att finna en motsvarighet till något bland runteckensnamnen. Beakta vi emellertid, att ifrågavarande björnfigur befinner sig i

himlens region och anges bära namnet »himlens björn», förstå vi, att tillräckliga skäl tala för, att vi ha att göra med en astral föreställning och icke med en vanlig jordisk björn. Vad som avses torde vara en stjärnbild, och denna kan enligt principen pars pro toto stå såsom en symbol för himlavalvet i dess helhet. Enligt vad jag i det föregående utvecklat har hagelrunan, utharkens 8:e tecken, magiskt häntytt på fixstjärnhimlen, den orubbliga åttonde sfären, som troddes bestå av kristall (hagel egentligen 'kristallisk sten'). Att lapparna haft en stjärnbild, som kallats »björnen», är av flera skäl ytterst troligt. En forskare har för öfrigt redan identifierat den i Nseromanuskriptet omtalade »himlens björn» med Stora björnen (eller Karlavagnen), som på andra håll hos lapparna kallas »Bågarna» eller »Favtnas båge» (J. Turi). Intet hindrar, att denna konstellation eller kanske snarare den vid norra himlapolen belägna Lilla björnen kallats för »himlens björn». I det av tabutvång påverkade lapska jägarspråket kallas en björns öga för »stjärna» (naste), bakom detta kan ligga en astral föreställning, »himlens» av stjärnor bestående »björn». En detalj, som även tyder på något astralt, är, att vid björnens

Avb. 33. v. Westens teckning av Naerömanuskriptets trolltrumma,nos befinner sig en samling prickar, med vilka stjärnor kunna vara antydda. På den av trolltrummans anträffare lektor von Westen gjorda schematiska teckningen äro dessa prickar 8, just det tal, som är hagelrunans i utharkraden (se avb. 33). I det följande skola vi aven finna, att på en annan trolltrumma »himlens björn» ersatts av 8 stjärntecken (jfr under VII).

9. Figuren längst till höger i himlaregionen (4 på avb.) kallas »himlens runman (d. v. s. trollman)». Här synes mig antagandet av ett samband med utharkens 9:e tecken, nödrunan, ligga nära till hands. Denna runa kan betraktas som den magiska runan framför andra, den är, som namnet anger, nödtvångets, ödesmaktens bokstavssymbol. I magien övervinna 3-talet och dess förstärkning 9-talet det demoniska 2-talet. Såsom ovan nämnts, står såsom pendang till »himlens trollman» (jfr ovan under 2) »underjordens trollman», av mig sammanställd med thursrunan, åt vars motsvarighet plats icke kan ha tilldelats inom den himmelska regionen, där eljest utharkens alla begynnelsetecken fått sina reflexer anbragta. Den övre trollmansgestalten, »himlens trollman», håller i sin vänstra hand en stor spåtrumma (»Runebomme»), den undre, »underjordens trollman», en till omfånget något mindre. Bägge ha i sin högra hand en hammare, varmed tydligen den renhornshammare avses, som begagnades, då man slog på en spåtrumma. Randulf säger om »himlens trollman», att han är de trenne översta stora gudarnas »profet och runman», sedan denne utfört sin spådomsgärning, meddelas bönhörelse eller avslag på jorden. (Jfr under VII om motsvarande nio tecken.)

10. Den 10:e runan i utharkraden har ett namn, som betyder 'is'. Denna runa har, såsom jag i det föregående utvecklat, hos de hedna nordgermanerna magiskt förbundits med döden och med Hel, de dödas härskarinna. Då dödsriket enligt den lapska mytologiens uppfattning (i överensstämmelse med den fornnordiskas) befinner sig under jorden, kan en motsvarighet till isrunan endast vara att söka inom denna trolltrummas undre region. Nere vid högra kanten påträffa vi också ett område (17 på avb.), som angivits vara »de dödas rike». Randulf omtalar, att när vid spådomsutövning mas-singsringen gick hän mot detta område och kom in på vad som kallades »de dödas väg», hölls detta för ett tecken på, att den sjuke hotades av döden. Utlovades då ett offer eller verkställdes ett sådant och rådfrågades därefter trumman på nytt, slöt man till, att offret eller offerlöftet godtagits, om ringen nu gick över till vänstra sidan, där lapparnas hemvist finnes angivet (22 på avb.). Den sjuke troddes då få behålla livet och an en tid stanna kvar hos de sina.

11. Vi komma nu till det 9:e och sista tecknet inom den himmelska regionen. Då tvenne runors (thursrunans och isrunans) motsvarigheter med lokal nödvändighet äro att söka inom den undre regionen, ha vi nu närmast att vänta en motsvarighet till utharkens 11:e tecken, ar-runan, symbolen för växternas fruktbarhetskraft. I fornnordisk magi bör guden Frej, såsom redan omtalats, i egenskap av växtlighetsgud ha varit nära förknippad med den nämnda runan, han kallades ju bl. a. drgnd, 'äringsgud'. Framför Frejs lapska motsvarighet, Veraiden olmai, ses på trolltrumman en egendomlig stam eller stängel försedd med utsprång eller taggar. Jag har redan omnämnt detta tecken, enär det på avbildningen icke försetts med särskilt nummer. Randulf omtalar det emellertid nog så omständligt och förklarar det även: det skall beteckna »fruktbarhet, såväl av jorden och havet som av boskap». Vi ha alltså att göra med ett tecken, som mycket nära svarar till den funktion, man har att räkna med för ar-runan inom runmagien. Att lapparna i fruktbarhetsguden Frej ävenledes sågo en renavelns

befrämjare, är naturligt nog. Fruktbarhetstecknets form tyder dock på något vegetativt; det föreställer en stam med grenar. Att Frej i fornnordisk magi bör ha varit förknippad med tvenne runor, har jag redan diskuterat. Att en gud, som haft olika funktioner, tänkts stå i samband med två eller flera runor, är ingen orimlighet. Oden har tvivelsutan stått i nära relation till icke mindre än tre runor (utharkens 3:e, 9:e och 18:e tecken, jfr i det föreg.).Vi ha nu funnit motsvarigheter till 9 gudomliga och 2 demoniska runor. De gudomligas motsvarigheter ha påträffats i den övre regionen på trolltrumman och intressant nog ungefär i samma ordning som i utharken. Då figurerna icke äro grupperade den ena efter den andra i rader, är en i detalj strängt överensstämmande anordning givetvis icke påvisbar. På en trolltrumma av annan typ, som visar en indelning i fem regioner, kan motsvarigheternas ordningsföljd bättre konstateras. Vi skola se, att ehuru denna trolltrumma — Vadsorelationens — visar en yngre, i mycket av kristendomen påverkad föreställningsvärld, dock avvikelserna från utharkraden äro relativt få inom den figurserie, som svarar mot den i Naeromanuskriptet beskrivna trolltrummans himlaregion. Betrakta vi nu detta spådomsredskaps undre region, finna vi, att tecknen placerats i en viss rätt tydligt skönjbar symmetrisk anordning. Solens tecken står i mitten. De levandes område är en pendang till de dödas, det förra befinner sig inom en halvkrets till vänster, det senare inom en halvkrets till höger. Längst nere stå trenne gudinnegestalter. Dessa föreställa, som vi skola se, under lappkåtan och jordytan levande kvinnliga, gudomligheter. Ovanför solen och i bredd med denna stå trenne manliga övernaturliga väsen. Dessas änglanatur antydes därigenom, att armarna äro ersatta av vingar. Till höger om solkorsets nedre strimma se vi bondens hemvist och hans boskap, till vänster lappens fiskevatten. Underjordens trollman överst till höger — som ä andra sidan korresponderar med himlens trollman — motsvaras till vänster av en man med båge. Och hästen till höger, det demoniska djuret mellan underjordens trollman och de dödas rike, motsvaras till vänster av den som helig betraktade björnen, »guds hund», som å andra sidan korresponderar med himlens björn. Vid en sådan anordning är det givet, att figurerna icke i rummet kunna komma den ena efter den andra i så god överensstämmelse med utharkföljdens tecken, som om de anordnats i rader. De 13 ännu icke behandlade figurerna inom detta stora område motsvara emellertid, som av det följande skall framgå, runtecknen n:r 12—24.12. Börja vi nu längst till vänster uppe vid gränsen mellan himmel och jord — enligt Randulf ligger luften mellan de tvenne linjerna — se vi på bilden en man med en båge i sin framsträckta hand (23 på avb.). På variantteckningar ser bågen snarare ut som en stav. Lapparnas bågar ha emellertid varit av en konstruktion, som låtit bågträet räta ut sig, då vapnet icke längre var spänt. Att vi ha att göra med en båggud, framgår för övrigt otvetydigt av tolkningen. Gestalten med vapen i hand föreställer jaktguden Leibolmai, björnens gudomlige skyddsherre. (På bilden har han, som vi se, en björn invid sig.) Leibolmai betyder egentligen »almannen». Som jaktgud med båge väcker han osökt hos oss tanken på idegrans- och bågguden Ull, med vilken enligt mitt förmenande utharkens 12:e tecken, idegransrunan, varit magiskt förbundet. Mot »idegransmannen» svarar sålunda »almannen», bägge gudomliga representanter för jakt och skytte. Åt Leibolmai offrades enligt vad källskrifter från 1700-talet upplysa pilar och bågar. Som jag i det föregående påpekat, har idegransrunan haft ett namn, som i den skandinaviska norden med tiden snarast fattats såsom betydande båge (*thwa£>yr). Parallellen med runmagien är i detta fall slående.

13. Svårare är att finna en motsvarighet till />-runan, det 13:e tecknet i utharken, om Kylverristningen får anses i sin runrads mittparti representera en isolerad, tillfällig omkastning. Som jag i det föregående framhävt, låter sig det ursprungliga namnet på prunan endast med svårighet fastställa. Ansluta vi oss till. min i det föregående givna utredning, torde denna runa ursprungligen ha hetat petra och magiskt stått i förhållande till jorden: dess gudoms senantika motsvarighet har varit Demeter, alias Magna mäter. Räkna vi med ett runtecken förbundet med en kvinnlig jordgudomlighet, ha vi att söka den därmed sammanhörande figuren på trolltrumman i någon av de tre gudinnegestalterna i periferien nedanför solkorset. Dessa föreställa gudinnorna Juksakka, Sarakka och Madderakka, kvinnokönet hjälpande heliga »jordmödrar». Den sistnämnda, som på bilden står längst till höger (20 på avb.), har ett namn, som enligt vissa forskares mening betyder 'stam-modern' (egentl. 'rotmodern'), enligt professor Setäläs mening-snarare 'jordmodern, (till det finska ordet mantere, 'jord'). Hon är sålunda en motsvarighet till Demeter och Magna mäter, och Naeromanuskriptets författare jämför henne också uttryckligen med den sistnämda. Är min tolkning av p-runansnamn riktig, föreligger sålunda en slående överensstämmelse mellan ett visst runteckens av mig antagna innebörd och den nämnda figuren på lapptrumman. I det följande

skall jag visa, att även skäl tala för, att lapparna känt till p-runan under formen U-l, och kombinerat den med Madderakka eller en variant av samma gudinna (den s. k. »ryggmodern»).

14. Den 14:e runan i utharken, tecknet y, har haft ett namn, vars ursprungliga betydelse icke låter sig med full säkerhet fastställa. Jag har i det föregående visat, att i grekisk bokstavsmystik den 14:e bokstaven sannolikt förbundits med stjärnorna (liksom den 15:e med solen och månen). Inom den mithraistiska alfabetmystiken torde samma bokstav ha

varit helgad åt dioskurerna, för vilka bl. a. tvenne stjärnor voro ett bland emblemen. Dioskurerna ha varit med solen nära förbundna gudomligheter. De såsom deras symbol brukade tvenne stjärnorna hänsyfta sannolikt på morgon- och aftonstjärnan, som bebådade solens upp- och nedgång. Alternativt har man emellertid att tänka på de båda stjärnorna Castor och Pollux i zodiakkonstellationen Tvillingarna. Vilket än den 14:e utharkrunans ursprungliga namn kan ha varit, är det att förmoda, att dess motsvarighet på en lapptrumma är att söka i närheten av solen. På åtskilliga lapptrummor uppträder också i solens omedelbara närhet bilden

Avb. 34. Lapptrumma, beskriven av Schefferus och Rudbeck.av en älg, vanligen på den övre därifrån utgående »vägen» (jfr avb. 20; likaledes på en i Nationalmuseum i Stockholm förvarad spåtrumma). Såsom jag i det föregående framhållit, har runans namn, även om det icke ursprungligen betytt 'älg'. dock haft så stor likhet med detta ord, att det på sina håll, t. ex. hos angelsaxarna och troligen även tidigare i skandinavisk miljö, utbytts mot ordet för 'älg'. Naerömanuskriptets trolltrumma har emellertid ingen älg invid solen utan, som nämnt, trenne egendomliga bevingade människogestalter, som uppgivits föreställa de tre »helgdagsmännen». Här föreligger givetvis en omgestaltning av vissa hedniska figurer i anslutning till föreställningar, inkomna med den katolska kristendomen. Figuren till vänster (11) säges vara »lördagsmannen» och figuren till höger (12) »fredagsmannen», mellan dem står (ovan-

Avb. 35. I trä utskuren ring-, genom vilken lapparna läto solen lysa.

för solen) »söndagsmannen». I en av dessa figurer ha vi att söka en reflex av runan "f. Då ett tecken av alldeles samma form med tiden brukades som manruna och schematiskt erbjuder bilden av en man med uppsträckta armar, är det begripligt nog, om slutligen föreställningen om en »man» knutit sig till tecknet. Reflexerna av de gamla tecknen f^ och y kunna med tiden sålunda bägge ha uppfattats såsom tecken för »män». Hur dessa »män» sedermera utvecklats till helgdagsgudomligheter och den ena blivit betraktad såsom »lördagsmannen», den andra såsom »fredagsmannen», skall jag närmare utveckla vid diskussionen om motsvarigheten till den 23:e utharkrunan. Ett gott stöd för min åsikt är, att en trolltrumma från slutet av 1600-talet, Vadsorelationens, bredvid helgdagsmännens gestalter har runliknande stavar: "V (motsvarande den 14:e) och -f- (ett yngre tecken för m-ljudet, genetiskt motsvarande den gamla 19:e utharkrunan). Av allt att döma har man att räkna med, att de lapska trolltrummornas tecken ursprungligen varit imitationer av runor. Ur de därtill knutna namnen ochföreställningarna ha med tiden människo- och djurfigurer (i enstaka fall växtfigurer) utvecklat sig.

15. Det 15:e uthartecknet är sol-runan. Överensstämmelsen med trolltrummans centralfigur (13 på avb.), som uttryckligen säges beteckna »Paive», solen, är så påtaglig, att ingen omständlig argumentering är behövlig. Den egendomliga kantiga formen hos soltecknet kan gå tillbaka på en variant av s-runan, känd från Island: 1 i en isländsk svartkonstbok från 1500-talet; £ hos Jon Årnason kallad »runstaven sol med streck över». Denna runtyp är en modifikation av det mera kända västnordiska s-tecknet ^ På en av Schefferus' reproduktioner av lapptrummor från 1600-talet (se avb. 34) har soltecknet en med denna mera solliknande runtyp överensstämmande form. Vi se på denna avbildning ett långt streck gående uppifrån ned till solrundeln och ävenledes ett långt streck fortsättande nedåt, sidostrecken äro däremot endast helt korta. Sannolikt har soltecknet på en lapptrumma ursprungligen sett ut som runtypen i, d. v. s. blott haft ett streck kombinerat med rundeln. Detta utseende har bevarats hos den magiska metallring, genom vilken lapparna sågo på solen (se avb. 35). Därvid höllo de sannolikt den handtagsliknande delen nedåt. Omvändning av runtecken är emellertid mycket vanlig hos lapparna (liksom omkastning av höger och vänster, jfr härom i det följande). På en av Rudbecks reproduktioner har soltecknet kantig form och är försett med endast ett streck upptill (h på avb. 36). Här är

likheten med runtypen

Avb. 36. Av Rudbeck beskriven lapptrumma.1 slående. Både i fråga om soltecknets form och betydelse möta vi sålunda tydliga paralleller inom den i Skandinavien utvecklade runraden.

16. Bredvid bilden av den bågbärande jaktguden Leibolmai, talmannen», uppträder, såsom redan nämnt, en björn. Björnen, skogens väldigaste villebråd, stod särskilt under Leibolmais skydd. De båda bilderna höra uppenbarligen intimt samman, och det är därför möjligt, att bägge figurerna ha ersatt ett och samma runtecken: idegransrunan. I så fall måste ett av de 24 runtecknen ha råkat bli utan ersättare. Det är emellertid möjligt, att björnbilden står som ersättare för ett eget därtill svarande runtecken. Den enda runa, som enligt min mening i så fall är att tänka på, är t-runan, guden Tyrs tecken. I äldre tid kan ett med denna runa sammanhängande tecken ha förutsagt lycka (seger) vid björnjakt. Tyrs runa kallades av de nordgermanska runmännen för segerrunan. För en lappman var segern över skogens väldigaste villebråd sannolikt vad som närmast kunde sättas i förbindelse med ett segertecken på en spådomsapparat. Den lapska björnvisan, för vilken åtskilliga redogörelser finnas, har just begynt med ord, som tala om seger: »Du skogens dyre övervunne» o. s. v. För att markera sin »seger» över björnen sparkade lapparna, berättas det, med sina skidor på den fallnes kropp. En likhet mellan Tyr och björnen förefinnes även såtillvida, att bägge fattats såsom symboler för kroppslig styrka. När en spådomstrumma rådfrågades före björnjakt, har sannolikt ringens vandring hän till björnen uttytts såsom framgång (seger) i det tillämnade företaget. Stannade visaren däremot hos Leibolmai, har detta uttolkats såsom krav från denne gud på offer. Något direkt påpekande härav finnes tyvärr icke, men vissa analogier och allmänna uttalanden ge oss ledning i vår gissning.

17. Det 17:e utharktecknet, björkrunan, har av mig tolkats såsom en särskilt för kvinnans fruktsamhet betydelsefull bokstav, förknippad med gudinnan Frigg, vars heliga träd björken var. Den lapska gudomlighet, som närmast motsvarar Frigg, är barnbördsgudinnan Sarakka. På Naeromanuskrip-tets trolltrumma står denna gudinna avbildad till vänster om Madderakka. Sarakka är den mellersta av de nedtill stående barnbördsgudinnorna (19 på avb.). Hennes namn sammanhänger antagligen med det lapska verbet saret, som betyder 'klyva eller fläka sönder senor'. Detta namn erhöll hon tvivelsutan med hänsyn till sin funktion som hjälperska vid förlossning. Sannolikt betyder namnet ursprungligen 'hon som fläker sönder eller klipper av navelsträngen'. Sarakka var lapparnas käraste gudinna, hemmets främsta skyddsande. Den norske lappmissionären Jessen omtalar, hur det lapska hedna dopet förrättades. Denna ceremoni utfördes till gudinnan Sarakkas ära. Man slog därvid uppvärmt vatten i ett tråg, vari lades tvenne björkkvistar (den ena sådan den var vuxen, den andra böjd samman till en ring). Därefter sade dopmodern till barnet: >Du skall bli så fruktbar, sund och stark som den björk, denna kvist är tagen av». (Jessen hos Leem.) Genom denna ceremoni ansågs barnet ha kommit i förbund med Sarakka. Hela denna dophandling för tanken till den vid björkrunan knutna fruktbarhetsmagien. En annan ceremoni, lappmännens rening i vatten, vari lagts aska från 17 (8 + 9) björktundrar, har jag utförligt skildrat i det föregående. Sarakkas samband med Frigg framgår även därav, att ännu vid början av 1700-talet de flesta lappar, som tillfrågats om veckodagarnas förbindelse med gudomligheter, förklarat, att fredagen, alltså Friggs dag, var helgad åt Sarakka (Forbus hos Reuterskiöld). Detta bestyrker min förmodan, att den s. k. »fredagsmannen» (jfr under 14, 19 och 23) är en relativt sent uppkommen gudomlighet, som först i analogi med »solmannen» (jfr under 23) förbundits med en veckodag. Sarakka troddes bo under kåtans golvmark. Hon var liksom de andra akkorna en ktonisk (underjordisk) gudomlighet. Dylika ha tvivelsutan dyrkats av lapparna redan på ett primitivt utvecklingsstadium, då de ännu icke stiftat bekantskap med nordgermansk religion. Från Frigg har den troligen från urgammal nomadreligion stammande jordmodern Sarakka övertagit en hel del drag, enär man vid bekantskapen med nordgermansk tro identifierat henne med skandinavernas främstamodergudinna: givit henne dennas heliga träd, dag och tal (17) o. s. v. Ibland byggdes en särskild liten hydda, avsedd för dvrkan av Sarakka. Denna finnes avbildad på en del trolltrummor och har i regeln bredvid sig en björk (alternativt tvenne).

18. Det 18:e utharktecknet, häst-runan, har, såsom jag redan nämnt, en evident motsvarighet på Naeromanuskriptets trolltrumma. Mellan »underjordens trollman» och »dödsriket» ses en häst (15 på avb.).

Denna figur kallas »Sturich», otymplig skrivning för Stuorek, ett namn, som jag i det föregående (s. 77) sammanställt med det svenska ordet stor under erinran om, att Odens häst på sina håll i Sverige kallats »den stora hästen». Om denne »Sturich» upplyser Randulf, att det är en »offerhäst», som utlovas när någon är dödssjuk, för att de döda skola låta honom leva ännu någon tid. Därför står denna häst »på vägen till de dödas rike», säger manuskriptets författare. Liksom hos nordgermanerna har hästen hos lapparna varit ett med döden och dödsriket nära förbundet väsen. Underjordsguden Rota (Rutu), som bragte sjukdom och död, tänktes också komma ridande på en häst. 1 vissa källor uppfattas Rota som ett kvinnligt väsen (J. Fellman och andra), i de flesta emellertid som ett manligt. Mycket har skrivits för att etymologiskt tolka namnet på denna lapska dödsgudomlighet. Namnet har tvenne huvudvarianter, en med o och en med u i stamstavelsen. Den mindre vanliga namntypen Rutu, Ruto etc. sammanhänger sannolikt med det finska ordet rutto, som betyder 'pest, farsot'. Det finska ordet kan emellertid vara lånat från det lapska, som antagits i sin tur vara ett lån från ett germanskt ord ('spetälska' heter på gotiska pruts-fill, och ett motsvarande ord för 'pest, svår sjukdom' torde ha funnits i det forntida Skandinavien, fornisländskan har t. ex. adjektivet pnitenn, 'svullen'). Emellertid synes det mig troligt, att Rota varit dödsdemonens egentliga namn. Härför talar bl. a. den omständigheten, att dess hemvist nästan alltid kallas »Rotaland» eller «Rotaimo» (i de svenska källskrifterna har jag mött 10 Rotaland eller Rotaimo mot 1 Rutaimo). Jag har ovan nämnt, att Rota ivissa källor framställes som ett kvinnligt väsen. Denna omständighet för tanken till Snorres »Gylfaginning», där en dödsvalkyria bär ett identiskt namn. Tre bland de i Odens tjänst varande valkyriorna sägas »ständigt rida ut för att utvälja dem, som skola falla», och nämnas av Snorre: »Gunn, Rota och Skuld». Det är emellertid endast några få källor, som omtala lapparnas Rota såsom kvinnlig. Man har trott, att denna uppfattning berott på, att namnet slutar på -a. Med hänsyn till, att Rota i fornnordisk mytologi varit namn på en dödsvalkyria, är det emellertid att överväga, om icke föreställningen om Rota som man hos lapparna kan vara sekundär och ha uppkommit på den grund, att det i allmänhet är män, som färdas till häst. Givetvis bör även föreställningen om Oden som ryttare ha spelat en roll. Även om lapparna ursprungligen och huvudsakligen tänkt sig Rota som ett manligt väsen, kan upphovet till själva namnet vara att söka i den av Snorre omtalade dödsvalkyrians namn. Av ett visst intresse är, att i en svensk trollformel mot en hästsjukdom (»floget») omnämnes ett demoniskt väsen, vars namn påminner om det lapska Rutu (Rota):

»Rut spänner sin båge emot sin fot, hon skjuter allt som är honom emot.»

(»Salomoniska magiska konster», antingen »hon» eller »honom» bör vara avskrivningsfel.) Besvärjelsen torde till ursprunget sammanhöra med en i Småland upptecknad formel, som begynner: »Onden stod på berget med spänd båge» (Söderbäck). Med »Onden» menas Oden (jfr under 18 i föreg, uppsats). Skrivningen Rut kan ha ersatt ett äldre Rot (som rimmat på fot). Tänkbart är, att det av Snorre omnämnda namnet Rota i senare skandinavisk folktradition kan ha blivit ett namn på Oden såsom sjukdomsdemon eller levat kvar såsom namn på en med Oden och döden förknippad kvinnlig demon, som slutligen delvis förväxlats med guden själv.

19. Det 19:e utharktecknet, man-runan, har jag redan ovan (under 14) omtalat under förmodan av sammanhang med en avde s. k. helgdagsmännen. Om tecknet i fråga hör samman med »lördagsmannen» (11) eller »fredagsmannen» (12), är svårt att avgöra. Frågan är för övrigt av underordnad betydelse. Ett till Madderakka svarande manligt väsen är Madderattje. Denne säges ha sin boning »nära solen». På en trolltrumma (Leem-

Avb. 37. Jessens lapptrumma enligt Friis' rekonstruktion.

J essens) ses denne som en med armar och huvud försedd figur (3 på avb. 37). Tecknet har en viss likhet med tvenne sena former av m-runan: ^ och ?. Vi kunna alltså här förmoda en rest av den runa, vars namn betytt 'man'. På trolltrumman i fråga finnas även tre korsliknande tecken för de tre helgdagsmännen. Intet hindrar emellertid, att ett ur-sprungligt tecken till sist reflekterats av två former. Ett från en viss variant av manrunan härstammande tecken kan ha hållit sig kvar, fast man med andra trolltrummors figurer som mönster infört tre helgdagsmän, betecknade med kors, vari en reflex av en annan variant av m-runan torde föreligga: -j- = m i den svensk-norska runraden. Att en motsvarighet till manrunan bör vara att söka i närheten av soltecknet, är i varje fall, vad man har att vänta.

20. Det 20:e utharktecknet, l-runan, vars namn betyder Vatten', har sin frappanta motsvarighet i den figur på trolltrumman, som angivits föreställa »fiskevatten» (21 på avb.). Att i lapsk magi vattnet främst haft betydelse såsom fiskevatten, är fullt begripligt: av vattnet väntade sig lappen i första hand ett gott fiske. Randulf omtalar, att om ringen (visaren) gick till vattnets tecken och stannade inom det, förutsade detta ett gott fiske, stannade ringen däremot invid kanten av figuren utan att komma in i den, betydde det, att vattenguden, »Tonsie Gud», krävde offer för att fisket skulle lyckas. Blev ringen stående helt utanför, lönade intet offer. Ett dylikt säges i regeln ha bestått i en död hund. Vattengudens namn har av den norske lappkännaren Qvigstad tolkats såsom ursprungligen betydande »Tunnsjoguden» och hänsyftande på en seite vid Tunnsjoen i Namdalen. Lapparna ha haft olika vattengudar i olika trakter. Vanligen kallas vattnets gudom för Tjasolmai, d. v. s. »vattenmannen», en motsvarighet till ryssarnas Vodjanoj och vår Näcken. Såsom jag i det föregående påpekat (jfr första uppsatsen under 2), betraktades »vattenmannen» som ett demoniskt väsen.

21. Det 21:a utharktecknet är Ingrunan. Denna bör av namnet att döma ha haft med fruktsamhet att göra (jfr föregående uppsats under 21). Liksom Tyrrunan hängt samman med guden Tyr, har Ingrunan magiskt förbundits med Ing, en bland nordgermanernas gudomligheter, enligt traditionen ursprungligen en stamheros, som lokalt blivit dyrkad som en manlig fruktsamhetsgud. Till skillnad från björkrunan, Friggs tecken, kan Ingrunan vid spådom ha haft såsom funktion att förutsäga manlig avkomma. I den lapska mytologien upp-träder ett kvinnligt väsen, juksakka, vars huvudsakliga uppgift är att skaffa gossebarn till världen. Denna födelsegudinna har ett namn, som egentligen borde skrivas Juoksakka, då det av allt att döma sammanhänger med ordet jnoks, 'båge'. Att hon bär en dylik benämning, förklaras därav, att det berodde på henne, om barnet blev av det kön, som använde båge. Om tillräckligt kraftig trolldom utövades av henne, troddes t. o. m. ett kvinnligt foster i moderlivet kunna förändras till ett manligt. Därför har hon en trolltrumma i sin högra hand, upplyser Randulf. I den andra håller hon en stav (se 18 på avb.). Hennes gestalt vänder sig på trolltrumman åt det håll, där bågguden Leibolmai befinner sig. Någon direkt mytologisk fortsättning av guden Ing kan i detta fall icke förefinnas. Tvivelsutan ha lapparna, som jag redan påpekat, långt före sitt sammanträffande med nordgermanerna dyrkat vissa gudomligheter av kvinnligt kön, härdens och hemmets beskyddarinnor. Liksom Sarakka ansågs Juksakka bo nere i marken under kåtan, närmare bestämt vid dörren, där männens bågar brukade ställas. Sannolikt avser namnet Uksakka samma gudomlighet. Det betyder 'dörrgumma' (uks på lapska 'dörr'). Ett dylikt väsen förekommer även i den nordsvenska befolkningens föreställningsvärld, »Dörrkäringen» (i Västerbotten). Namnet Juksakka är sannolikt en kontamination av Juoksakka och Uksakka (en och samma figur kallas av Jessen för »Uks- eller Juksakka»). Utgå vi från, att lapparnas omedelbara mönster för trolldomsfigurerna varit ett nordgermanskt spådomsredskap med runtecken, möter ingen svårighet att sammanställa Juksakkas gestalt med Ingrunan: det väsentliga har för den hedna tidens lapska nåidar varit tecknens funktion, icke direkt runornas namn. Att Ingrunan på ett nordgermanskt spådomsredskap använts såsom tecken för ett gossebarns födelse, är intet alltför djärvt antagande (jfr s. 87).

22. Det 22:a utharktecknet, odalrunan, har ett namn, som hänsyftar på fast egendom (odal, arvegods). I runmagien bör detta tecken ha förbundits med begreppet 'bostad, hemvist'. På den av Randulf beskrivna trolltrumman finnes till vänster (som pendang till dödsrikets område å motsatta sidan) en halv-cirkelformig plats (22 på avb.), där lapska kåtor och jordkulor finnas avbildade. Om betydelsen av denna figur meddelas, att det av ringens rörelse från detta område eller dess kvarstannande inom detsamma avgjordes, om lappen skulle stanna där han var eller hade utsikt att få det bättre annorstädes. Vi veta även, att om ringen gick från dödsrikets område till detta bostadsområde, var det ett gott tecken: den sjuke skulle få stanna kvar hos de sina. Hålla vi oss till det, som närmast kan förmodas ha varit odalrunans roll vid spådom, ha vi här en god överensstämmelse mellan det lapska hemvisttecknet och innebörden hos utharkens 22:a tecken: vad som varit den bofastes hemvist har blivit lappens hemvist. Runans namn har i detta fall icke varit det väsentliga utan dess magiska funktion.

23. Det 23:e utharktecknet, dagrunan, har haft ett namn, som betytt 'dag' och sannolikt även 'dager, dagsljus'. På lapska brukas emellertid samma ord beive (peive) både för 'sol' och 'dag'. Om reflexerna av den 15:e och den 23:e runan (solrunan och dagrunan) hållits isär, böra de lapska tecken, som gå tillbaka på de nämnda runorna,

befinna sig i varandras omedelbara grannskap. Med hänsyn härtill förmodar jag, att den s. k. »söndagsmannen», anbragt omedelbart över soltecknet (10 på avb.), är en reflex av dagrunan. För att skilja detta tecken från solens har man sannolikt till en början kallat det »solmannen». Redan i fornnordisk myt torde för övrigt dagrunan ha förbundits med en såsom ett manligt väsen uppfattad ljusgudomlighet: Dag, Dellings son. Då söndagen var solens dag, har av dagmannen-solmannen slutligen blivit »söndagsmannen», varefter de båda på sidorna om soltecknet placerade mansfigurerna, reflexer av m- och r-runorna, ävenledes uppfattats såsom veckodagsgudomligheter. Möjligen har först söndagsmannen (solmannen) försetts med vingar, kanske i anslutning till äldre nordgermansk myt. Sedan ha även de båda andra figurerna fått vingar i stället för armar.

24. Det återstår nu endast att finna motsvarigheten till utharkens sista (med talet 24 förknippade) runa. Dess namn på fornnordiska, *fehu, har på en gång betytt 'boskap' och'rikedom', ett kollektivt begrepp, som väl svarar till bokstavstecknets höga talvärde enligt utharkteorien. Det enda tecknet på trolltrumman, med vilket vi hittills icke sysslat, kallas »de kristnas väg». Detta tecken (14 på avb.) hänsyftar på den besuttna grannbefolkningen och dess bohag, de kristna bönderna och deras ägodelar. Vid sidan av en kyrka och tvenne lägre byggnader (gård och visthusbod) ses boskap (en bock och en ko). Randulf omtalar, att man genom detta tecken fick veta, när lappen skulle ha »handel» med bönder, präster och andra, som icke voro lappar. I lapparnas, från fornnordisk religion övertagna offerväsen ingingo krav på anskaffning av åtskilliga djur och livsmedel, som de själva icke uppfödde eller producerade. Häst för offret till dödsriket, tupp för vissa mindre offer m. m. kunde endast erhållas genom köp från den bofasta bondebefolkningen. Av intresse är att i detta sammanhang omnämna, att lapskan har ett ord för 'rikedom' *båndavuot* (eller *båndotak),* vilket är en avledning till det inlånade ordet *bånda,* 'husbonde', som tydligen ursprungligen betecknat 'självägande bonde'. Såväl enskildheter hos bilden — figurer, som föreställa husdjur — som vad vi veta om tecknets funktion — rådgivning i fråga om handel — tala för ett samband med *f*-runan. Med denna och dess tal 24 ha, såsom vi i det föregående sett, i nordgermansk magi handlingar, som stått i samband med förvärv och återvinnande av egendom, varit förknippade.

Av särskilt intresse för min utharkteori är den omständigheten, att motsvarigheterna till uroxrunan och rikedomsrunan — rentjurens tecken och tecknet för bondens hem och boskap — befinna sig på så stort avstånd från varandra. Det förstnämnda tecknet befinner sig högst uppe på trolltrumman bland idel figurer, som visat sig vara reflexer av runor inom utharkens första hälft, det senare tecknet, som är omgivet av reflexer av runor inom utharkens andra hälft, når nästan lika långt ned som dödsrikets tecken och har blott bilden av den under jorden boende Madderakka nedanför sig. (På v. Westens teckning, avb. 33, når det ända ned.) Undersökningen av nästa trolltrumma skall ännu tydligare visa, att rentjurens tecken är n:r 1.

III.

Från slutet av 1600-talet är en lapsk trolltrumma bekant, som tillhört en nära hundraårig lappgubbe, Anders Poulsen. Denne blev anklagad för utövande av trolldom och förhördes år 1691 inför domstol i Vadsø i norska Finnmarken. Därvid meddelade den anklagade en detaljerad förklaring rörande spådomsredskapets bruk och de på trumman avbildade figurernas innebörd. Den gamle lappmannen sade sig vara född i Torne lappmark i Sverige och påstod sig ha lärt spådomskonsten av sin moder. Trolltrumman, som var mycket sliten av flitig användning, säges den anklagade en gång ha förklarat sig själv ha gjort, men inför rätten förnekade han detta. Ehuru det redskap, Anders Poulsen använt, påträffats några decennier tidigare än den av von Westen funna och av Randulf tolkade trolltrumma, med vilken vi ovan sysselsatt oss, hör det dock mytologiskt till ett senare utvecklingsskede. Det visar nämligen till skillnad från den i början av 1720-talet påträffade spåtrumman, som dock troligen förfärdigats långt tidigare, ett starkt inslag av kristna element. Orsaken till denna olikhet inses lätt, om man betänker, att de båda trolltrummorna ehuru ungefär tillhörande samma tidsperiod hänföra sig till skilda geografiska områden. Härtill kommer ytterligare den omständigheten, att Vadsørelationens trolltrumma eller dess förebild varit brukad av en kvinna, den för trolldom anklagade lappmannens moder. I regeln fick en kvinna icke syssla med en lapsk trolltrumma, möjligen dock vid hög ålder. Åtskilligt i spådomsfigurernas anordning

(frånvaron av motsvarigheter till de båda björnarna m. m.) får emellertid en förklaring, om man räknar med, att i undantagsfall även en lappkvinna (i så fall en till hög ålder kommen) utövat spådomskonsten i anslutning till ett efter hennes behov lämpat redskap.

Vid första påseendet synas de båda trolltrummorna vara varandra mycket olika. En närmare undersökning skall emellertid visa, att av den i Nærømanuskriptet beskrivnaspådomsapparatens 24 figurer icke mindre än 22 ha motsvarigheter på Vads0relationens trolldomsredskap. Att på den sistnämnda trumman trots bortfall av tvenne tecken dock uppträda 25 figurer, beror på, att vissa tecken fått dubbel reflex. Flera av figurerna på Vadsøtrumman äro dessutom försedda med »stavar», magiska tecken av runliknande karaktär. Sannolikt föreligger här en rest av något mycket ålderdomligt. I äldre tid synes det att döma av skriftliga vittnesbörd ha funnits trolltrummor utan bildfigurer, vilkas tecken bestått av vad man kallat »streck» eller »karaktärer» (sannolikt runliknande märken). Det omtalas t. ex., att en finnmarkslapp haft en trumma försedd med »nio streck, vart med sin särskilda betydelse» (Leem). Uppgiften att tecknen i detta fall varit blott 9, torde bero på ett partiellt missförstånd. Det troliga är, att trumman i fråga i likhet med den av Randulf beskrivna haft 24 tecken, av vilka 9, de till himmelsregionen hörande, blivit föremål för särskilt omtalande. Ytterligare vittnesmål lämna på trolltrummor anbragta avbildningar av trolltrummor. En sådan avbildning (n:r 7 på trolltrumman n:r 8 hos Friis) visar samma huvudindelning som på Nærømanuskriptets bild: en tvärlinje ett stycke ovan mitten, på denna stå vertikala streck och i det undre fältet likaledes vertikala streck i något större antal. Det sannolika är, att den figurförsedda typen vuxit fram ur streck- eller stavtypen. Vadsørelationens trolltrumma torde visa ett övergångsstadium: bredvid stavarna (strecken) ha ställts figurer och i vissa fall ha stavarna bortfallit och blott bilder blivit kvar såsom på Nærømanuskriptets framställning. Ett ännu äldre stadium har representerats av spåtrummor, som blott haft s. k. »streck» eller »stavar», vilka sannolikt en gång i tiden varit ganska lika de av nordgermanerna brukade runorna. Den lapska trolltrummans norska namn, *runebomme,* ger en viss hänvisning i dylik riktning, ehuruväl det icke är att förglömma, att det nynorska verbet *runa* har betydelsen 'spå'. En detaljgranskning av Vadsørelationens trolltrumma skall också, såsom vi i det följande skola se, ge vid handen, att dess s, k. stavar till en betydande del kunna återföras pårunor, ja några äro rentav identiska med runtecken, i tvenne fall t. o. m. av gammal typ (se avb. 38).

Avb. 38. Vadsorelationens trolltrumma.

Vadsørelationens trolltrumma, vars förebild, som nämnt, hört hemma i Tornetrakten i 1600-talets Sverige, har röda med albark målade tecken och är genom fyra horisontalt gåendelinjer delad i fem avdelningar. Figurerna inom dessa har man vid förhöret låtit den lapske trollkarlen förklara i tur och ordning. I anslutning till den latinska skriftens riktning och det vanliga europeiska bruket att låta bilder följa varandra från vänster till höger har lappmannens svar upptecknats i sådan ordningsföljd. Att spåmannen själv tänkt sig denna ordning, är därmed ingalunda avgjort: en vanlig magisk operation är just att låta en rörelse ske »motsols» (från väster-höger till öster-vänster). En för frågan enligt mitt förmenande avgörande omständighet är, att endast om man räknar med en anordning från höger till vänster, de intimt sammanhörande tre helgdagsmännen och solen komma i svit. Räknar man däremot från vänster till höger, skulle icke mindre än sex figurer stå mellan solen (det runda tecknet längst till vänster i 2:a raden) och de tre helgdagsmännen (i 3:e raden, den sista längst till höger). Denna omständighet är av stor betydelse. Anslutning till Naeromanuskriptets bildframställning och till runraden framträder även i andra avseenden vid en orientering höger-vänster. Den av mig valda orienteringen stödes även genom ett av trollkarlen själv givet — indirekt betydelsefullt — meddelande, som nedan (s. 150) skall diskuteras. Jag övergår nu till en detaljgranskning av spådomsredskapets figurer och tecken.

Vi begynna med översta regionen, där figurerna 1, 2 och 3 på avbildningen äro att gruppera i motsatt ordning.

Såsom n:r 1 ha vi i så fall att betrakta rentjurens bild (3 på avb.). Att det skall vara en rentjur, synes tydligt på de kraftiga, blott för ett handjur karakteristiska hornen. Här föreligger en överensstämmelse med utharkens tjurruna (angelsax. *úr)* och Nærømanuskriptets på lapska lämnade upplysning om trolltrummans översta centrala tecken: att det föreställer en *sarva,* en hanren.

Såsom n:r 2 i samma rad står en gestalt (2 på avb.), som säges föreställa åskan (i protokollet kallad »Torden»). Vid sin högra sida har denna gestalt en stav, vari utan svårighet en reflex av det lapska hammartecknet igenkännes: vad som motsvarar hammaren på Nærømanuskriptets trummahar förtunnats och ser ut som handtaget till en stav. Såsom n:r 2 i utharken står thursrunan, dess reflex kan emellertid icke vara att söka bland »himmelska» tecken. Liksom på Nserotrumman är den, såsom vi i det följande få se, nedflyttad (jfr vad jag nedan meddelar om den understa, femte regionen). Figuren n:r 2 motsvarar emellertid icke utharkens 3:e tecken utan dess 4:e, vagnrunan, Tors tecken. En obetydlig omflyttning har sålunda ägt rum, troligen beroende på platshänsyn: åskguden har tänkts högre än vindguden och därför avbildats, där den välvda regionen når högst.

Såsom n:r 3 står längst till vänster vid åskgudens sida en gestalt (1 på avb.), föreställande ett väsen, som säges råda över »storm och oväder», alltså en motsvarighet till »vindens man» i Naeromanuskriptet, av mig sammanställd med Oden och det 3:e utharktecknet, ass-runan. Till vänster ses en »stav», troligen återgående på ett runtecken. Brist på plats torde ha förorsakat, att tecknet stympats, varför dess ursprungliga form gått förlorad.

I den andra regionen avses med figuren längst till höger (8 på avb.) enligt vad protokollet upplyser en »ängel», vari man förmodat en motsvarighet till den helige ande. Trollmannen har tydligen försökt att så långt möjligt tolka allt enligt kristen uppfattning. Han har därför t. ex. undvikit att använda uttrycket »gud» om åskguden och vindguden utan brukat ordet »et Menniskes Lignelse». Ursprungligen torde denna figur ha varit ett himmelsgudarnas sändebud. Det 5:e tecknet på Nseromanuskriptets trolltrumma säges vara en av de trenne storgudarnas »underregenter», med hjälp av vilken de uträtta allt vad de vilja »i himmel och på jord». Denne är alltså ett sändebud, en motsvarighet till vad lappen Poulsen kallat en »ängel». På Linnés trolltrumma finnes ett tecken, som till formen överensstämmer med Nseromanuskriptets »furutopp», och i tolkningen anges avse »änglar». Jag förmodar samband med utharkens 5:e tecken, fackelrunan. Sannolikt har denna i runmagien förbundits med någon annan gud än Oden, Tor och Frej. Såsom en vaksamhetens symbol kan den ha varit Heimdalls runa. Denne bragte budskap till deövriga gudarna. Den vid gestalten stående staven visar nedtill en krök. En viss likhet med runtecknet <, det 5:e i utharken, förefinnes. Skulle detta omformas, så att det liknade en vandringsstav, var det oundgängligt att starkt mildra böjningen. Resultatet har blivit en käpp, vars nedre del är något böjd åt höger.

Vid sidan av mannen med den krökta staven står bilden av en kyrka (7). Om denna säges, att »vill någon ha god lycka, då skall han giva den vaxljus, vildvaror eller pengar». Jag förmodar därför sammanhang med gåvorunan, det 6:e tecknet i utharken, och figuren »offertupp» på Naeromanuskriptets trumma. Tecknets funktion har varit att ge anvisning om ändamålsenligheten i att bringa ett offer. Den avbildade kyrkan är försedd med tre kors, det ena har en ganska stor och något på sned gående tvärarm. Av den gamla g-runan v torde ett lapskt offertecken ha bildats (ett dylikt tecken finnes faktiskt, jfr i det följande). Ur tecknet v kan sedan lätt ett kors ha uppstått, som med tiden kombinerats med en kyrka, vari lappen väl främst såg ett offerställe, ägnat de kristnas gud, hos vilken ibland även en hednisk lapp sökte hjälp genom gåvor till präst och tempel.

Till vänster om kyrkbilden se vi en mansfigur (6 på avb.), som i protokollet angives avse »Gud fader». Vi ha här att förmoda den lapska mytologiens centrala gudomlighet, Veraiden olmai (»världens man») i Naeromanuskriptet, alstringskraftens gud, som forskningen identifierat med Frej. I egenskap av kärlekens och vänskapens gud bör Frej enligt vad jag i det föregående utvecklat i runmagien ha förbundits med det 7:e utharktecknet, det efter gåvorunan omedelbart följande. Detta tecken är w-runan p. Det är därför i hög grad intressant att kunna konstatera, att bredvid denna figur en stav av just denna runas form är anbragt (se avb.).

Någon motsvarighet till »himlens björn» på den av Randulf beskrivna trolltrumman finnes, som redan nämnt, icke på Vadsorelationens spådomsredskap. Reflexen av det 8:e utharktecknet kan av flera anledningar lätt ha försvunnit. En omständighet Jiar jag redan antytt: spåtrumman eller dess förebild har bru-kats och troligen även förfärdigats av en lapsk kvinna. Detta kan förklara, att just de båda björnbilderna utelämnats. Det är också tänkbart, att motsvarigheten till »himlens björn» en gång blott bestått i punkter eller små kors, som avsett stjärnor (exempel därpå möta vi i det följande). Vid dessa punkter eller kors har troligen med tiden ingen viktigare

spådomshandling varit knuten, varför denna figur fallit bort.

Till vänster om Frejs stav se vi bilden av en man (5 på avb.), vars ena fot snarast ter sig som en hästhov. I protokollet förklaras bilden föreställa »Guds son». Figuren ter sig emellertid nog så diabolisk. Sannolikt ha vi här att göra med en motsvarighet till Naeromanuskriptets »himlens trollman», vari man torde ha att se en reflex av Oden i dennes egenskap av runmagiens främste utövare. Då trolldomsrunan framför andra var utharkens 9:e tecken, har man att förmoda samband därmed. Den till vänster stående staven erbjuder också en viss likhet med nödrunan ^. Bistaven har blott kommit en smula högre upp och förlorat sin sneda riktning. Möjligt är dock, att det är den 8:e runstaven, som dröjt sig kvar: i den svensk-norska runraden har h-runan formen -J-. I varje fall ha vi att i den bredvidstående figuren närmast förmoda en motsvarighet till »himlens trollman» och nödrunans magiska funktion. Som bekant tänktes Oden i efterhednisk tid delvis som häst: den folkliga djävulsgestaltens hästhov är ett arv härifrån.

Längst till vänster befinner sig i andra regionen ett runt tecken, genomdraget av en vertikal linje (4 på avb.). I protokollet säges, att därmed avses solen. Vi ha här givetvis en tydlig motsvarighet till soltecknet på den ovan behandlade trolltrumman och en mängd andra. Som jag i det föregående redan nämnt, torde strecket härstamma från den isländsk-norska run-typen <*>. En mellanform mellan nämnda runtecken och solbilden på denna trolltrumma återger prosten Forbus 1727 (hos Reuterskiöld). Solen har »solringen -0 till ära», meddelar han. I detta tecken fortsätter visserligen strecket snett nedåt och icke uppåt, men omvändning av tecken är mycket vanlig hos lapparna. Som en kuriositet vill jag omnämna, att den iTyskland på vissa håll mycket uppmärksammade urtidsforskaren Hermann Wirth i soltecknet på just denna lapptrumma tror signa funnit ett tecken för »det heliga året». Ingenting vare sig i protokollets uppgift om tecknets betydelse eller i annan tradition om lapska tecken talar för denna förflugna idé. Protokollet upplyser i tydliga ord, att det är ett tecken för solen, och vad vi i övrigt veta om lappmagiens tecken stämmer härmed. Den nämnde tyske författaren slår enligt min mening ett rekord i löslig bevisföring: han laborerar sida upp och sida ned med alla möjliga tecken, som vore han säkert förtrogen med deras betydelse. Det mesta synes han emellertid — som i detta fall — ha tagit »aus der Tiefe des eigenen Bewusstseins».

I tredje regionen följa så, från höger räknat, trenne figurer, som anges avbilda tre »julherrar»: 1:a, 2:a och 3:e juldagens herre (13, 12, 11 på avb.). Tidigast kanske »*peiveherr*», som kan betyda både »solherre» och »dagherre». Här föreligger uppenbarligen en motsvarighet till de med soltecknet nära förbundna gestalter, som i Nærømanuskriptet betecknas såsom »fredags-, lördags- och söndagsmannen». Som jag redan nämnt, är det av synnerligen stort intresse, att stavarna vid dessa trenne »herrar» i tvenne fall överensstämma med just de runor, varav man kan förmoda dem vara reflexer. Gestalten längst till höger (13) har en stav av utseendet ### bredvid sig. Överensstämmelsen med utharkens 14:e tecken, *R*-runan, är uppenbar. Bredvid de båda andra gestalterna stå tvenne andra stavar, båda av samma form. Med den svensk-norska runradens *m*-tecken † föreligger här en slående likhet. Av intresse är även, att den stav, som sammanhänger med utharkens 14:e tecken kommer före de båda stavar, som höra hop med utharkens 19:e. Att dagrunan ### saknar reflex, är begripligt nog; den kunde icke omformas till en »stav». Korsliknande tecken för »männen» kring solen uppträda på åtskilliga lapptrummor. Enligt min åsikt återgå dessa på en relativt sen typ av manrunan, som undanträngt det gamla uthark-tecknet ###. Även runan ### bör i analogi med en typ i den yngrerunraden slutligen ha uppfattats såsom en manruna. Det uppstod på så vis tecken för tre »män».

Vid sidan av de trenne »juldagsherrarna» stå tvenne kvinnliga figurer. Den till höger (10 på avb.) angives vara »Maria, Kristi moder, Guds kvinna». »När hon tillbedes, hjälper hon särskilt barnaföderskor (»Barselqvinder»)», tillfogas det. Här föreligger en omisskännlig reflex av barnbördsgudinnan Sarakka, som vi känna från Nærømanuskriptet. Hennes nordgermanska motsvarighet är Frigg, det 17:e utharktecknets (björkrunans) gudomlighet.

Vid sidan av Maria-Sarakka står längst till vänster (9 på avb.) en kvinnlig gestalt, som i protokollet tolkas såsom avseende »Sankta Anna», vilken säges vara »Marias syster». Enligt bibeln hette Marias moder Anna. Vi torde

därför i denna figur ha att se en reflex av den äldsta bland jordmödrarna, *Madderakka*, som under kristen påverkan omtytts till Anna, Jungfru Marias moder. Förebilden till trolltrummornas Madderakkafigur ser jag, som ovan nämnt, i *p*-runans gudomlighet, en med jorden sammanhörande gudinna. Utharkens 13:e runa hade ursprungligen formen ### (så t. ex. på Kylverstenen). I norra Sverige (Dalarne) uppträder ett *p*-tecken av formen ###. Detta kan på så sätt vara uppkommet, att den gamla *p*-runan vänts och satts på stav. En s. k. stav av formen ### finnes också på denna trolltrumma, vid sidan av den närmast under »Sankta Anna» stående manliga figuren i fjärde regionen (15). Det är möjligt, att en stav flyttats från tredje regionen till den fjärde, emedan trolltrummans tillverkare icke ansett behövligt, att kvinnor skulle ha stavar. Vid förhöret har trollmannen upplyst, att »liksom jordens herrar ha stav i handen, ha dessa personer stavar i sina händer».

I fjärde regionen står längst till höger en manlig figur (17 på avb.). Denna påminner om en man med käpp, som bär på en mjölsäck. Den anklagade synes av protokollet att döma ha yttrat sig mycket oklart om denna figur och de andra i denna region. »Det är folk, som går till kyrkan», säges han ha upplyst, men enligt en version tillfogat, att man genom trolltrumman kunde göra dem »ont» eller »gott». Härger sålunda protokollets tolkning mycket liten ledning. Hålla vi oss emellertid till stavarna, som ses vid dessa mansgestalters sida, kan möjligen hjälp att finna en förklaring erbjuda sig. Vid figuren längst till höger (17 på avb.) se vi en stav, som ser ut som en klyka. Ett snarlikt tecken har använts i lapsk gudsdyrkan. Forbus upplyser, att fruktbarhetsguden Tjorveradiens tecken var ett »tvekluvet eller tvågrenigt träd». Missionären J. Kildal omtalar, att till denna fruktbarhetsgud årligen om hösten en renoxe (eller annat fä) blev offrad, för att han skulle skänka »skön gröda» på jorden. Tjorveradien, vars namn ungefär kan översättas med »hornguden», är tvivelsutan endast en variant av fruktbarhetsguden Veraiden olmai i dennes egenskap av växtlighetsgud. Förklaringen till, att gudomligheten i fråga kallas »hornguden», har man sökt i den omständigheten, att på vissa trolltrummor en del gudafigurer försetts med gloriestrålar om huvudena efter kristet mönster. I detta sammanhang kan man emellertid erinra därom, att Frejs bild på det runristade guldhornet från Gallehus (se avb. 19 till höger) har tvenne horn på sitt huvud. I ena handen håller denna gudagestalt en hacka alldeles som Veraiden olmai på Nærømanuskriptets trolltrumma. Jag förmodar i anslutning till det sagda, att figuren längst till höger i fjärde regionen på Vadsørelationens trolltrumma (17) avser en variant av Veraiden olmai och att figuren och dess stav i runmagien motsvaras av guden Frej i dennes egenskap av äringsgud och den med äringsmagien förbundna 11:e utharkrunan. I den svensk-norska runraden har *a*-tecknet, som ytterst går tillbaka på utharkens *j*-tecken (*ār* < **jāra*) formen ###. Bokstaven i fråga visar sålunda en betydande likhet med ett klykformigt tecken, Tjorvenradiens symbol hos lapparna enligt Forbus. Att staven på trolltrumman har ett utsprång till vänster i stället för till höger såsom fallet är med runtecknet, överensstämmer med lapparnas sätt att återge runor. Mansfiguren, som hör samman med denna stav, kan förmodas ursprungligen ha varit en s. k. ithyfallisk bild (gudens fallos har tänkts befruktande nå jorden). Frejstoden iUppsala hedna tempel var som bekant enligt Adam av Bremen försedd med en »väldig priap».

Figuren n:r 2 från höger i denna region (18 på avb.) föreställer, som man ser, en kyrka. Om figurens funktion upplyses i protokollet, att tecknet häntyder på offer av »vaxljus, pengar och annat». Denna kyrkbild torde vara en reflex av tecknet »de kristnas väg» på Nærømanuskriptets spåtrumma (14 på avb. 32). Detta tecken består av figurer föreställande boskap, hus och en kyrka och säges av Randulf stå i relation till handel med bönder, präster och andra, som icke voro lappar. Såväl bild som funktion visa sålunda en tydlig överensstämmelse på de båda spådomsredskapen. I bägge fallen har det rört sig om penningtransaktioner. Samband med rikedomsrunan, utharkens 24:e tecken, är med hänsyn härtill vad vi närmast ha att förmoda. Givetvis ligger detta samband betydligt klarare för Nærømanuskriptets vidkommande än för Vadsørelationens. Intet annat tecken synes mig emellertid på Vadsørelationens spåtrumma bättre motsvara tecknet »de kristnas väg» på den av Randulf beskrivna. Av intresse är även, att Vadsørelationens trollman vid förhöret antytt, att »Dom Kirken» (alltså det tecken det här är fråga om) haft betydelse för återfående av stulna ägodelar. Detta stämmer med vad jag i det föregående påpekat om det 24:e utharktecknets och dess tals roll i dylik magi.

Till vänster om kyrkan ses tvenne manliga gestalter. Rörande dessa uttrycker sig protokollet ytterst svävande (de sägas vara »folk som går till kyrkan»). Av uttalandet kan ingen slutsats dragas. Den enda möjligheten att

tillnärmelsevis bestämma dessa figurer är att ge akt på, vilka motsvarigheter, som saknas, när det lättare tydbara blivit tolkat. Till »himlens björn» ha vi icke upptäckt någon motsvarighet, hade en sådan funnits, skulle den vara att söka redan i andra regionen. Det återstår då, som det följande skall visa, att tänka på motsvarigheter till jaktguden, Leibolmai, och »jordens björn». En av de tvenne mansfigurerna torde därför en gång på en äldre förebild till trolltrumman ha föreställt Leibolmai. Sannolikt är det gestalten längst till vänster (15 påavb.). Mansfiguren till höger (16 på avb.) kan uppenbarligen icke vara en reflex av »jordens björn». Det troliga är, att figuren blott insatts såsom ett komplement till den mellan honom och kyrkan befintliga staven. Denna har en viss likhet med en korrumperad *f*-runa, tecknet ᚠ. Huvudstaven kan ha råkat att upptill bli böjd, och en av bistavarna har så fått fortsätta tecknets centrallinje. Snarast ha vi även att räkna med den hos lapparna vanliga omsvängningen av runstaven. En gång i tiden torde runtecknet ᚠ ha hört samman med den figur, som antytt »handel» med präst och bönder (den bredvidstående kyrkan = »de kristnas väg», jfr s. 145).

Rundeln längst till vänster (14 på avb.) tolkas i protokollet såsom avseende »månen». Ett tecken för måne saknas emellertid på Nærømanuskriptets trolltrumma. Med stöd av uppkomsten av ett annat ävenledes runt tecken i femte regionen (jfr nedan) förmodar jag, att rundeln längst till vänster i fjärde regionen tidigast motsvarat lapparnas boplatsområde på den av Randulf beskrivna spåtrumman: detta teckens halvcirkel kan ha blivit till en helt sluten rundel, vilken i sin tur i analogi med soltecknet uttytts såsom avseende månen. Boplatstecknets läge på Nærømanuskriptets spåtrumma stämmer mycket väl med denna hypotes. Likaledes bör reflexen av jaktguden, Leibolmai, vara att söka i närheten av platsen för detta ursprungliga bostadsområde. I mansfiguren bredvid rundeln har jag också, jfr ovan, förmodat en reflex av Leibolmai. Det tecken, som står bredvid denna figur, torde, som jag ovan påpekat, ha blivit nedflyttat från närbeläget ställe inom den angränsande övre regionen. I den svensk-norska runraden bestod det tecken, som i anslutning till sitt namn, *ýr*, 'båge', kunde förbindas med jaktens gud, blott av ett litet, lågt stående vertikalt streck. Det är möjligt, att en stav av dylikt utseende med tiden uppfattats såsom ofullständig och därför ersatts av tecknet ᛘ, som ursprungligen stått hos en av de tre akkorna (Madderakka).

I spåtrummans femte region befinna sig uteslutande figurer, som hänföra sig till »helvetet», d. v. s. det gamla hedniska dödsriket.

I den runda figuren (23 på avb.), som i protokollet säges föreställa »helvetets tjärkittel», ha vi enligt min mening att förmoda en reflex av den halvrund, som på den av Randulf beskrivna spåtrumman betecknar dödsriket. (En parallell till denna utveckling från halvcirkel till helcirkel torde vi ha i uppkomsten av rundeln längst till vänster i 4:e regionen, av mig ovan sammanställd med Nærømanuskriptets boplatstecken). Framför rundeln i 5:e regionen befinner sig en figur, som består av en horisontal- och trenne vertikallinjer (22 på avb.). Denna kallas »helvetets eld». Omöjligt är icke (särskilt med hänsyn till dödsplatstecken på andra spåtrummor), att vi i de vertikala strecken ha att se reflexer av isrunor. Bild och »stav» kunna här ha givit upphov till tvenne figurer. Båda äro enligt min mening i så fall att återföra på utharkradens 10:e tecken, isrunan, och dess magiska innebörd.

I den fyrkantiga figuren (24 på avb.), som angives föreställa »helvetets grav», har man sannolikt att se en reflex av vatten-tecknet på andra spåtrummor. I regeln (t. ex. på Nærømanuskriptets bild) är denna figur rektangulär, såsom fallet är med detta Vadsørelationens tecken.

Liksom vi mött tvenne reflexer av dödsrikets tecken, finna vi även såsom motsvarighet till »underjordens trollman» på Nærømanuskriptets spåtrumma (och dess äldsta mönster thursrunan) tvenne djävlar: en bunden (25 på avb.) och en obunden (21 på avb.). Det demoniskas tal är 2 i såväl runmagi som i lapsk vidskepelse (jfr det föreg.). Det finnes också en spåtrumma, på vilken det demoniska angives med ett dubbeltecken, den av Jessen (hos Leem) tolkade (jfr avb. 37). Här anges helgdagsmännen på solens översta och bägge åt sidorna gående strålar genom kors, vilka, som ovan framhållits, kunna förklaras såsom reflexer av den svensk-norska runradens manruna † (*m*-tecknet). På solens nedåtgående stråle finnes en figur bestående av tvenne hopfogade kors: †† (44 på avb. 37). Denna figur anges föreställa »mubben-olmak, onda andar, som vilja göra lapparna ont».

Den lapska mytologiens föreställning om en bunden djävul kan ha sin förebild såväl i kristen som i

nordgermanskmyt (Loke, Fenrisulven). En kuriös detalj, som vittnar om inverkan av fornnordisk myt, är den i protokollet lämnade upplysningen, att då Gud fann denne djävul, hade han »järnsko på». Detta för tanken till Vidar och dennes hos Snorre omtalade tunga (»tjocka») sko. Vidar deltog med de andra asarna i Fenrisulvens bindande och säges vid Ragnarök skola trampa ned honom.

I gestalten längst till vänster i femte regionen (19 på avb.), som anges föreställa »den bundne djävulens hustru», har man sannolikt att förmoda en motsvarighet till Nærømanuskriptets modergudinna Juksakka, som av åtskilligt att döma får anses vara identisk med Uksakka, »Dörrkäringen» i svensk västerbottnisk folktro. Vid en dörr, som kallas *uks*, offrade lapparna nämligen enligt Randulf vid julaftonen åt den undre världen genom att slå ut öl eller brännvin och dricka en skål. Genom denna ceremoni kan Uksakka, »Dörrkäringen», ha blivit knuten samman med underjorden och demonerna och slutligen i en halvkristen lappkvinnas fantasi ha uppfattats såsom djävulens hustru. De båda andra akkorna ha rönt ett annat öde. Med Jungfru Maria blev begripligt nog Sarakka identifierad, lappkvinnornas hjälperska framför alla andra. Att låta Madderakka, den äldsta bland skyddsgudinnorna, bli hennes mor, den heliga Anna, föll sig ävenledes naturligt. För Uksakka erbjöd sig däremot ingen anknytning till den kristna religionens heliga kvinnor. Hon fick behålla sin boplats under jorden och erhöll helt demonisk natur. Vi möta henne därför i denna spåtrummas understa region som »den bundne djävulens hustru».

Figuren längst till vänster nedanför »djävulens hustru» (20) anges vara en sjukdomsalstrande demon (»en Dievel, som dræber folk og Mennesker, og skal være Siugdom»). Tvivelsutan ha vi att i honom se döds- och sjukdomsdemonen Rota, vilken står i nära förbindelse med sitt offerdjur hästen, »Sturich» i Nærømanuskriptet, av mig sammanställd med utharkens 18:e tecken, hästrunan.

IV.

De båda i det föregående behandlade lapska spåtrummorna avvika i åtskilligt från varandra. De måste dock gå tillbaka på en gemensam äldre grundtyp. Denna har tvivelsutan, vad innebörden hos tecknen beträffar, stått närmast Nærømanuskriptets spådomsapparat, där ytterst litet omtytts i anslutning till kristna föreställningar. Vadsørelationens trolltrumma visar däremot talrika kristna inslag, ehuruväl åtskilligt vid förhöret sannolikt framställts såsom mer kristet betonat, än det uppfattats i spådomspraktiken. Denna trolltrumma har emellertid till gengäld bevarat något, som för vår undersökning är av den allra största vikt: spådomsapparaten är icke blott försedd med bilder utan visar i en hel del fall dessutom »stavar», vilkas former erbjuda omisskännlig likhet med runor, i en del fall så gott som fullkomlig identitet. Såsom är att vänta, kunna icke alla dessa stavar ha haft runtecken ur den äldre runraden till förebilder. Under årens lopp måste i anslutning till runskriftens yngre typer, som bl. a. inlånades såsom kronologiska märken (tecken för veckodagarna), i flera fall ett utbyte av en äldre form mot en yngre ha ägt rum. Äldre typer ha dock i en viss utsträckning hållit sig, särskilt, då det gällt tecken, som tillika med sina namn försvunnit ur den yngre runraden: *w*-runan #, Frejs tecken, och *R*-runan #, tecken för en med solen förbunden gudomlighet eller eventuellt för ett som gudomligt eller astralt betraktat djur (älgen). Runor av äldre form med namn kvarstående i den svensk-norska runraden, som torde kunna ha reflexer på Vadsørelationens trolltrumma äro: # *(n*-tecknet) och # *(k*-tecknet). Lika i såväl den äldre som den yngre runraden äro: # *(i*-tecknet) och # *(f*-tecknet). Av yngre typ äro # *(m)*, # *(p)* och # *(a* för äldre *j).* Det kan icke gärna vara en tillfällighet, att på ett och samma lapska spådomsredskap icke mindre än 9 tecken benämnda »stavar» finnas, som visa så betydande likhet med kända runtyper.

Att lapparna haft en viss kunskap om runor, ehuru desannolikt aldrig brukat dessa tecken för att åstadkomma sammanhängande textuppteckningar, framgår förutom av de lapska veckodagsmärkena av en rad hos lappbefolkningen brukade bomärken. Jag har bland dylika (jfr materialet hos v. Diiben och Sigrid Drake) funnit motsvarigheter till [~~| e, y^ g (även X)' V P ^ ligatur), f* a (något lutande), ^ och J r, p| u (i ligatur), KI // (det sista tecknet kan dock bero på inflytande av det liknande latinska tecknet), se avb. 39. Härtill kommer att det, såsom jag redan påpekat, finnes uppgifter om, att tecknen på vissa äldre trolltrummor bestått endast av s. k.

»streck» eller »karaktärer».

En annan viktig omständighet med Vadsorelationens trolltrumma är, att den indelats i icke mindre än fem olika re-

Avb. 39. Lapska bomärken enligt von Diiben.

gioner och att därför figurerna följa efter varandra i rader. Det avgörande är emellertid att kunna bestämma, var början och slutet befinna sig. Att början är att söka överst och slutet längst ned, är utan vidare klart. Mera villrådig måste man vid första påseende ställa sig till frågan, om man har att räkna från höger till vänster eller — såsom i det förklarande protokollet skett — från vänster till höger. Här kommer oss emellertid en uppgift från den förhörde trollmannen till god hjälp. Denne har tillfrågats om figurernas betydelse i ordningen vänster-höger, som för undersökaren har tett sig som närmast till hands liggande. Lappen har emellertid fällt ett yttrande, som rätt förstått visar, att spådomsinstrumentet varit orienterat i motsatt riktning. Den förhördehar nämligen omtalat, att om mässingsföremålet, som användes såsom visare, vid dunkande med hammaren råkade gå motsols, så var detta ett dåligt tecken, men dansade det »rätt om med solen» hade den, han spådde, »god lycka». Riktningen medsols är från vänster till höger: denna riktning måste sålunda följas för att nå från ett ofördelaktigare (lägre) till ett fördelaktigare (högre). Figurerna måste då vara anordnade motsols, d. v. s. från höger till vänster. Akkorna i 3:e regionen befinna sig lägre än helgdagsmännen (»julherrarna»). Solen och »Guds son» (himlens trollman) i 2:a raden tillhöra ett lägre stadium än »Gud fader» (Frej). Vindguden i l:a raden är av lägre rang än den store och mäktige Tordönsguden. Före allt står i översta regionen den heliga offertjuren, som representerar samtliga högre gudars vilja. I de båda undre regionerna, den 4:e och den 5:e, är orienteringen icke strängt bunden vid en och samma rad: i bägge områdena kunna vi urskilja högre och lägre placerade figurer. Dessutom veta vi rörande Naeromanuskriptets trolltrumma, att på denna figurerna i den undre regionen icke anordnats i så nära anslutning till utharkraden som i den övre. Vad som främst intresserar oss är därför tecknens anordning inom de tvenne regioner, som motsvara himlaregionen på den av Randulf beskrivna spåtrumman. Utharkens begynnelserunor (n:r 1—9) återfinnas på Vadsorelationens trumma i följande ordning: 1 (rentjur, uroxrunans reflex), 4 (Tor, vagnrunans gudom), 3 (vindguden, ass-runans gudom), 5 (ängel, väktare, fackelrunans gudom), 6 (offertecken, gåvorunans motsvarighet), 7 (Frej, fröjdrunans gudom), 9 (»Guds son» = »himlens trollman» = nödrunans gudom). Det finnes sålunda endast en enda omkastning: den gestalt, som motsvarar Oden och den 3:e utharkrunan, kommer efter representanten för den 4:e, Tors runa. Som jag i det föregående påpekat, torde detta bero på utrymmesskäl, vartill kommer hänsyn till Horagalles-Tors mera framskjutna plats inom lapsk mytologi i jämförelse med den mindre ofta åkallade vindguden. Motsvarigheter till tvenne utharkrunor, tecken sammanhörande med den 2:a och den 8:e runan, saknas i denna grupp. Denförstnämnda motsvarigheten har såsom demonisk (förbunden med thurs-djävulen) flyttats ned i den understa (5:e) regionen, den senare har helt försvunnit, troligen emedan den såsom varande en djurbild (»himlens björn») fallit utanför spådomsutövarens verksamhetsområde. Vadsorelationens spådomsredskap (eller dess förebild) har brukats av en kvinna. För en sådan var allt, som hade med en björn att göra, tabu. Sannolikt har en kvinna, även om hon var ålderstigen, aldrig rådfrågats, då det gällt björnjakt. Hon har givetvis icke haft någon användning för de båda björnfigurerna och med hänsyn därtill utelämnat dem på sitt speciella spådomsredskap. Sannolikt har, då en lapsk spåman vid förestående björnjakt rådfrågat en trolltrumma, den i himlaregio-nen stående björnfiguren i vissa fall fått vikariera för det tecken, som avsåg den på jorden befintliga björnen, målet för jakten. Kom t. ex. ringen (visaren) till »himlens björn», kunde detta väl även tolkas som ett gott omen för björnjakt.

På det hela taget visa vid närmare påseende Nseromanuskriptets och Vadsorelationens spåtrummor en betydande överensstämmelse sinsemellan trots den starka kvasikristna omgestaltningen på den senare. Särskilt gäller detta, som jag redan framhävt, de till den himmelska regionen hörande figurerna, vilka jag visat genomgående vara motsvarigheter till utharkens begynnelsetecken. Vi ha här ett nytt bevis för, att den gamla av 24 tecken bestående runraden icke begynt med rikedomsrunan, |^, det tecken som på fornisländska kallades fe (av äldre *fehu)) utan med urox-runan f|, som en gång i Skandinavien (liksom bevisligen i England) hänförts till en tjur. Den har kallats ur (av äldre *urus) med angiven betydelse.

Av stort intresse är, att hos lapparna rentjurens tecken varit en symbol för storoffret. Detta har varit ett slags motsvarighet till mithraisternas taurobolium, som avsåg att förlänga livet. Som nämnt, var tjuren hos fornperserna livets symbol. Det finnes om lapsk offertro antecknat, att om någon hade ett barn, som var särskilt kärt, kunde han »köpaliv till det» genom att »offra en ren». Barnet tillstaddes då av storgudarna att leva sin tid ut (Demant Hatt). Denna tro har sporadiskt fortlevat in i nutiden. Som jag i det föregående nämnt, skulle djuret vid storoffret avlivas med ett enda slag. I denna omständighet har man skäl att förmoda en reflex av fornnordisk runmagi, som förband tjuren och storoffret med talet 1, uroxrunans tal i utharkraden. Den på trolltrummorna avbildade rentjuren ansågs även bringa nåiden »hjälp» i hans strider i andevärlden. Detta erinrar om vad som i Eddan säges om Odens första trollsång: *»Hjälp* nämns den första» etc. (jfr ovan s. 19). Renfiguren kallades även »lyckans ren» (S. Kildal).

V.

De ovan behandlade tvenne spådomsredskapen äro de, som bäst visa sambandet med nordgermansk runmagi. De äro också de trolltrummor, som mest ingående beskrivits av samtida. Särskilt värdefull är Randulfs utförliga kommentar, vilken som nämnt bygger på systematiska utfrågningar, företagna av von Westen. Det finnes emellertid ytterligare en hel rad lapptrummor. Var och en av dessa har tvivelsutan sitt större eller mindre värde för det spörsmål, varmed vi här syssla. En del av dessa innehåller dock blott ett fåtal tecken och kan därför icke ge mycket till belysning av frågan. Andra ha ett betydande antal tecken, i ett fall så många, att man rentav håller före, att denna trolltrumma endast varit en modell, på vilken allahanda tecken anbragts, och att den aldrig varit i praktiskt bruk. Det gäller den stora av Schef-ferus avbildade trolltrumman från svenska Lappland (Torne). Mina undersökningar av materialet ha fört mig till den övertygelsen, att lapptrummor med ett stort antal tecken (bortåt det dubbla av utharktecknens antal eller mera) representera en i det hela sekundär utvecklingstyp.

Den i tillägget till den franska editionen (1678) av Schefferus' ursprungligen på latin författade arbete om Lappland (»Laponia», 1673) offentliggjorda avbildningen av en liv till det» genom att »offra en ren». Barnet tillstaddes då av storgudarna att leva sin tid ut (Demant Hatt). Denna tro har sporadiskt fortlevat in i nutiden. Som jag i det föregående nämnt, skulle djuret vid storoffret avlivas med ett enda slag. I denna omständighet har man skäl att förmoda en reflex av fornnordisk runmagi, som förband tjuren och storoffret med talet 1, uroxrunans tal i utharkraden. Den på trolltrummorna avbildade rentjuren ansågs även bringa nåiden »hjälp» i hans strider i andevärlden. Detta erinrar om vad som i Eddan säges om Odens första trollsång: *»Hjälp* nämns den första» etc. (jfr ovan s. 19). Renfiguren kallades även »lyckans ren» (S. Kildal).

V.

De ovan behandlade tvenne spådomsredskapen äro de, som bäst visa sambandet med nordgermansk runmagi. De äro också de trolltrummor, som mest ingående beskrivits av samtida. Särskilt värdefull är Randulfs utförliga kommentar, vilken som nämnt bygger på systematiska utfrågningar, företagna av von Westen. Det finnes emellertid ytterligare en hel rad lapptrummor. Var och en av dessa har tvivelsutan sitt större eller mindre värde för det spörsmål, varmed vi här syssla. En del av dessa innehåller dock blott ett fåtal tecken och kan därför icke ge mycket till belysning av frågan. Andra ha ett betydande antal tecken, i ett fall så många, att man rentav håller före, att denna trolltrumma endast varit en modell, på vilken allahanda tecken anbragts, och att den aldrig varit i praktiskt bruk. Det gäller den stora av Schef-ferus avbildade trolltrumman från svenska Lappland (Torne). Mina undersökningar av materialet ha fört mig till den övertygelsen, att lapptrummor med ett stort antal tecken (bortåt det dubbla av utharktecknens antal eller mera) representera en i det hela sekundär utvecklingstyp.

Den i tillägget till den franska editionen (1678) av Schefferus' ursprungligen på latin författade arbete om

Lappland (»Laponia», 1673) offentliggjorda avbildningen av enlapptrumma med icke mindre än 150 figurer kan omöjligt representera något urgammalt i uppställningen av alla dessa tecken. Här finnas figurer, som föreställa en hel rad av länder, däribland så avlägsna som Spanien, Frankrike och Turkiet. Vidare tecken för en stor serie helgdagar: påsk-, pingst-, vårfrudagen, S:t Eriks dag, S:t Johannes dag, Petersdagen, Jakobsdagen etc. etc. Dock finnas på denna trumma, som snarast är att betrakta som ett samlingsställe för allahanda bland lappar kända och brukade tecken, åtskilliga reflexer från heden tid. Hit höra enligt min mening tecknen för solen, solguden (trol. ursprungligen Frej), vinden (Oden), åskan eller Ture (Tor), fiskvatten, björn, boskap (ko och tjur), lapphydda (bostadsställe), man, trollkarl (»himlens trollman»), djävulen (thurs), djävulens grav (dödsriket), döden jämte häst (Rota, Stuorek), solljuset (dagrunan), björk (björkrunan), gran (fackel-runan). Talrika offertecken kunna reflektera uroxrunan eller gåvorunan. Det finnes sålunda motsvarigheter till huvudparten av Nærømanuskriptets figurer, alltså till större delen av utharkradens tecken. Det hela är emellertid så omkastat genom tillkomst av annat material (tecken för kristna helgdagar och allehanda länder m. m.), att en analys av tecknens läge knappast kan säga oss något av vikt. All sannolikhet talar emellertid för, att de ovan uppräknade tecknen för solen, diverse gudar, vatten etc. utgöra en relikt av det ursprungliga hos en verklig spådomsapparat.

Ett alldeles särskilt intresse erbjuder emellertid på denna trumma en grupp av tecken, vari tyckas ingå bokstavsliknande element. Det finnes ett tecken (n:r 81), som förklaras föreställa »en man». Detta tecken ser ut som en manruna av den yngre typen #, förbunden medelst ett horisontalt streck nedtill med solrunan #. Man kan förmoda, att detta tydligen genom en kombination uppkomna tecken ursprungligen avsett en av de från det föregående kända »helgdagsmännen»: »män» placerade i solens närhet. Guden Naos tecken (n:r 99) ser ut som tvenne genom linjer förenade assrunor av gammal typ # och #. Tyvärr lämnas ingen upplysning om, vad slags gud Nao varit. Kanske har Nao varit ettnamn på den enligt min förmodan med Oden och den 3:e utharkrunan sammanhörande »vindguden». Namnet erinrar något om den svenska bondebefolkningens egendomliga namn på Oden: Noen i »Noens häst» (jfr s. 42 och 74). Att en reflex av den runa, som kallats 'asagud', tillhör ett gudomstecken, kan för övrigt vara förklaring nog. I sex offertecken på trumman (n:r 25, 26, 27, 28, 144 och 150) ingå varandra korsande linjer, som förete om utharkens sjätte tecken, gåvorunan X (g-tecknet), erinrande former. Såsom motsvarighet till det 6:e utharktecknet ha vi i det föregående mött symboliska bilder för offer (en tupp, en kyrka). Vidare kan man observera, att ovanpå den halvcirkel, vilken omsluter de småfigurer, som sägas föreställa »farliga trollmän, som göra det värsta» (tecknet 79), äro anbragta tvenne upprättstående streck, som i detta sammanhang föra tanken till isrunor (en isländsk analogi ha vi i den som avb. 17 återgiva trollstaven, avsedd att döda en annans kreatur). Randulf nämner även, att en figur, som ser ut som ett streck, betecknar »den döde». På en annan lapptrumma (n:r 8 hos Friis) beteckna tvenne vertikala streck »lappens gravplats». Det synes sålunda, som om vi på Schefferus' lapptrumma skulle ha reflexer av åtminstone 5 runtecken: ^ (m, eventuellt r),

$ (s),f(a), x (g)och (i).

En annan lapptrumma med spår av runor är den hos Leem offentliggjorda, av Jessen beskrivna (jfr avb. 37). Denna har en figur »Saivoberget» (n:r 41), som jag i det följande får anledning att tala om. På ett egendomligt buktande utsprång stå här »stavar» placerade. De flesta äro raka streck i likhet med isrunor; tvenne ha »sidostavar» och likna runorna t och [* (dock mera på originalet än på Friis' rekonstruktion, avb. 37). Första sidoutsprånget utgår i bägge fallen icke från toppen. Den senare linjekombinationen kan därför vara en reflex av en sentida form av nödrunan: ^ (n) i den svensknorska runraden. På det heliga berget torde på en trolltrumma, sedd och beskriven av missionären S. Kildal, en mot-

Avb. 40. Djävulens tecken.svårighet till »himlens trollman» i Naeromanuskriptet ha stått (jfr härom under VI). Då denna figur enligt min förklaringsprincip är att betrakta såsom en motsvarighet till trolldomsrunan, *n*-tecknet, nödtvångets runa, torde man här böra förmoda en relikt av det ursprungligen med »himlens trollman» sammanhörande runtecknet (äldst #, sedan #).

I Nærømanuskriptet meddelar Randulf bl. a. ett tecken, som påträffats på baksidan av en avbildning av den behandlade trolltrumman. Detta tecken säges avse »Satan», »Muben Olmay», den »anden Mand». Figuren i fråga

(se avb. 40). synes bestå av tvenne, som antipoder ställda man-runor av den yngre typen, # och #, och tvenne till höger och vänster om varandra ställda bistavar till thurs-runor: # och # hopsmälta. En analogi härtill finnes på Roskildeamuletten (se avb. 12).

VI.

Ett spådomsredskap, som måste ha haft betydande likhet med det av Randulf i Nærømanuskriptet beskrivna, är den trolltrumma, vars bilder ligga till grund för den av den norske lappmissionären Sigvard Kildal uppgjorda förteckningen över gudomligheter, kända av lappar i norra Norge under första delen av 1700-talet (före 1730). Författaren meddelar tyvärr ingen till framställningen hörande bild av en trolltrumma, men av yttranden hos honom framgår det klart, att han känt de omtalade gudomligheterna just i anslutning till deras bilder på ett bestämt spådomsredskap, som han betraktat såsom typiskt.

I. Bland gudomsväsen, som enligt S. Kildal bo i »stjärnhimlen», finnas följande motsvarigheter till vad vi redan känna. Jag anför dem i den ordning, som följts i det föregående:

1. »Passevara Serva», det heliga fjällets (eller lyckans) ren. Uppgiften bestyrker, vad jag i det föregående framhävt, att det stora offertecknet, som av mig sammanställts med utharkens l:a runa, avsett en rentjur *(serva = sarva,* 'en ren, svårighet till »himlens trollman» i Naeromanuskriptet ha stått (jfr härom under VI). Då denna figur enligt min förklaringsprincip är att betrakta såsom en motsvarighet till trolldomsrunan, *n*-tecknet, nödtvångets runa, torde man här böra förmoda en relikt av det ursprungligen med »himlens trollman» sammanhörande runtecknet (äldst #, sedan #).

I Nærømanuskriptet meddelar Randulf bl. a. ett tecken, som påträffats på baksidan av en avbildning av den behandlade trolltrumman. Detta tecken säges avse »Satan», »Muben Olmay», den »anden Mand». Figuren i fråga (se avb. 40). synes bestå av tvenne, som antipoder ställda man-runor av den yngre typen, # och #, och tvenne till höger och vänster om varandra ställda bistavar till thurs-runor: # och # hopsmälta. En analogi härtill finnes på Roskildeamuletten (se avb. 12).

VI.

Ett spådomsredskap, som måste ha haft betydande likhet med det av Randulf i Nærømanuskriptet beskrivna, är den trolltrumma, vars bilder ligga till grund för den av den norske lappmissionären Sigvard Kildal uppgjorda förteckningen över gudomligheter, kända av lappar i norra Norge under första delen av 1700-talet (före 1730). Författaren meddelar tyvärr ingen till framställningen hörande bild av en trolltrumma, men av yttranden hos honom framgår det klart, att han känt de omtalade gudomligheterna just i anslutning till deras bilder på ett bestämt spådomsredskap, som han betraktat såsom typiskt.

I. Bland gudomsväsen, som enligt S. Kildal bo i »stjärnhimlen», finnas följande motsvarigheter till vad vi redan känna. Jag anför dem i den ordning, som följts i det föregående:

1. »Passevara Serva», det heliga fjällets (eller lyckans) ren. Uppgiften bestyrker, vad jag i det föregående framhävt, att det stora offertecknet, som av mig sammanställts med utharkens l:a runa, avsett en rentjur *(serva = sarva,* 'en ren,som ej är vallackad'). Att figuren även kallas för »lyckans ren», anger detta teckens stora betydelse. Här är att erinra om Vadsorelationens uppgift, att det var ett lyckligt tecken, om visaren gick medsols: på så vis nådde man längst upp och längst till höger, till »lyckans ren».

2. »Biex Olmai», vindmannen, som råder över väder och vind, av mig sammanställd med utharkrunan n:r 3. (Motsvarighet till n:r 2, thursrunan, kan icke förväntas i denna region, se nedan.)

3. »Thora Galles», tordönets gud, alltså Tor, av mig förbunden med det 4:e utharktecknet, vagnrunan.

4. »Mans» (fel för Mano), månen. Detta tecken torde ersätta offertuppens bild på Naeromanuskriptets trolltrumma. En vit tupp var hos lapparna det vanliga offret till de båda himlaljusen, solen och månen. Tecknet för ett dylikt mindre offer, som kanske föreställt ett vitt djur, har väl på sina håll tolkats såsom främst avseende månen (solen hade ju eget tecken). Detta kan ha givit anledning till, att det ersatts med en bild av månen. Såsom en givande, rikedomsbefordrande gudomlighet kan för övrigt, såsom jag i det föregående påpekat, nymånen ha haft anknytning till utharkens 6:e tecken. På en del avbildningar av trolltrummor se vi också nymånen avtecknad i himlaregionen. (Det runda måntecknet i 4:e regionen på Vadsorelationens spåtrumma, jfr ovan under III, är däremot uppkommet genom ett missförstånd, feltydning av bostadstecknet.)

5. »Veraiden Rad», alstringsguden, som giver själ »till den kropp, gudinnan Sarakka danar i moderlivet», motsvarar uppenbarligen Frej (Veraiden olmai i Naeromanuskriptet), såsom vänskaps- och vällustgud förknippad med utharkens 7:e tecken.

6. »Rana Neid», kallad »sommarjungfrun» eller »den gröna jungfrun», torde motsvara det på äringsrunan (utharkens ll:e) återgående fruktbarhets tecknet, som ses till vänster om Veraiden olmais gestalt på den av Randulf beskrivna trolltrumman. Kildal har utan vidare tagit för gott, att namnet Råna skulle sammanhänga med det något likly-dande lapska ordet mottas, 'grön'. Detta är knappast riktigt. (Kanske har man att i stället förmoda samband med ett namn, som skogsrån har i norra Sverige: Randa, om vars ursprung hittills mig veterligt ingen åsikt är framställd.) Vi veta även av andra källor, att lapparna känt en kvinnlig vegetativ gudomlighet, kallad »Rananeida» etc. (neida betyder 'flicka'). Denna troddes bl. a. ge nytt gräs till föda åt renarna. Hennes funktion har tydligen varit av sådan art, att man haft anledning att förbinda henne med en figur, som föreställde det vegetativa uppspirandet.

7. »Beive» eller »Beive Neid», d. v. s. 'solen' eller 'soljungfrun', anges även av Kildal bland gudomligheter, tillhörande »stjärnhimlen». Andra trolltrummor ha emellertid i regeln soltecknet, motsvarigheten till solrunan, utharkens 15:e tecken, anbragt nedanför den egentliga himmelska regionen. Det hade därför varit av ett visst intresse, om Kildal meddelat en ordentlig avbildning. Han omtalar vidare solen såsom ett kvinnligt väsen, åt vilken offrades »ett vitt kreatur», och säger, att lapparna kalla henne »himmelens drottning».

II. Bland gudar, »som bo på jorden» nämnas:

1. »Passevara Olmai», det heliga fjällets man (trollkarl). Olmai, som är en singularform, uppfattas egendomligt nog av Kildal som en plural: han översätter med »Fjeldguder» och säger om »disse Passevare Olmai», att de lära lapparna att slå på trolltrumma, att spå och ställa spörsmål till de döda. Av det sagda framgår, att vi här ha en motsvarighet till »himlens trollman» i Naeromanuskriptet, av mig sammanställd med det 9:e utharktecknet, nödrunan, trolldomsstaven framför andra. »Himlens trollman» var ju förmedlare mellan himlens gudar och jordens människor. Därav kan Kildal ha bibragts uppfattningen, att han tillhörde jordregionen.

2. »Leib Olmai», almannen, jaktens gud, av Kildal uppfattad som »Brödmanden (!) eller Skytternes Gud», är liksom den bågbärande jaktguden på Nasromanuskriptets trolltrumma en tydlig motsvarighet till idegransrunan, utharkens 12:e runa, av mig förknippad med den nordgermanske jaktguden Ull.Kildal omtalar, att denne gud av lapparna tillbads med »knäfall» för att bevekas att ge jaktlycka och låta dem »få den heliga björnen». »Därför sättes denne Leib Olmai», fortsätter han, »på trolltrumman med en björns figur». Detta tyder på, att Kildal sett både jaktguden och björnen avbildade lik-

Avb. 41. Lapptrumman n:r 2 hos Friis.

som på Naeromanuskriptets spådomsredskap. Björnfiguren har jag i det föregående sammanställt med utharkens 16:e tecken (om ock med en viss tvekan).

3. »Maderacha» kallas även »kvinnokönets försvar». Hon »bemaenger sig» i sina döttrars »Bestillninger». Dessa döttrar angivas av Kildal vara tre (han skiljer i anslutning till namn-varianterna på Uksakka och Juksakka). Jag förmodar (jfr det föreg.) i den figur, som på lapptrummorna föreställer Madderakka, en motsvarighet till den 13:e

utharkrunan, p-tecknet. Jag har omtalat, att runan i fråga i Dalarne fått formen L|J. På en trolltrumma (n:r 2 hos Friis) uppträder en högst egendomlig figur vid sidan av Sarakka och Juksakka, som kallas »Sselge-asdne», 'ryggmodern', en »Jordemoder». Denna torde icke vara något annat än en variant av Madderakka. Det frappanta är, att denna »ryggmoder» på bilden (se avb. 41, n:r 13) har ett högst märkvärdigt ryggparti: det består av tre runliknande tecken, vilka tillsammans åtskilligt påminna om den från isländska svartkonstböcker kända »skräckhjälmen». Tvenne av dessa runliknande tecken, de som motsvara armarna, ha stor likhet med den ovan omtalade p-runan UJ. Det äldsta namnet på p-runan torde enligt vad jag i det föregående utvecklat ha varit petra, ett från latin eller grekiska härstammande ord med betydelsen rsten, klippa'. Jag kan här meddela, att enligt en norsk historisk forskare (Fritzner) lappkvinnorna för att underlätta födelsen i äldre tid höllo i handen ett föremål gaggagcedge, motsvarande islänningarnas lausnarsteinn. Denna s. k. »sten» var egentligen en frukt av en havsväxt. I medeltidens stenböcker kallades en dylik »ormsten» (»Slangesten»). I en svensk trolldomsbok, som jag i det föregående refererat, beskrives, hur man får en orm att föda en »sten» genom att bl. a. omvira djuret hårt med en snodd, gjord av tretton trådar (jfr s. 54).

4. »Sar Acha» omnämnes såsom den föregåendes första dotter och säges vara en hjälperska vid barnsbörd. Kildal omtalar, att denna gudinnas blod drickes och Leibolmais (brödgudens) kropp förtäres. Detta tyder på en åtminstone partiell inverkan från den kristna nattvardsläran. I det föregående har jag förbundit Sarakka med Frigg och björkrunan, utharkens 17:e tecken.

5. »Jux Acha» är tydligen identisk med Juksakka hos Randulf, av mig sammanställd med utharkens 21:a tecken, Ingrunan. Kildal upplyser, att denna gudinna fick offer för att förmås att förvandla ett kvinnligt foster till gosse och över-lämna det till Leibolmai, så att han »kan öve det i Skytten». Gudinnan har alltså stått i ett visst förhållande till mankönet och manlig" idrott, främst bruket av bågen. Som jag redan nämnt, torde hennes namn egentligen betyda 'båggumman' och höra samman med juoks, 'båge'. — »Ux Acha», »dörrkvinnan», omnämnd som särskild gudomlighet hos Kildal, torde, som ovan framhållits, snarast vara en variant av Juksakka, som enligt flera uppgifter ansågs ha sin boning nära den dörr, där bågarna ställdes. — »Possio Acha», »bordkvinnan», som säges se till husets inre, liksom Madderakka skyddar detta utvändigt, torde till sitt ursprung vara blott en variant av denna. Då lapparna stiftade bekantskap med runmagien, ha de sannolikt haft tre egentliga modergudinnor: urmodern har identifierats med den 13:e runans gudomlighet (Jord, Fiprgyn); hennes äldsta dotter, kvinnokönets närmaste hjälperska, med den 17:e runans gudomlighet (Frigg); och den gudinna, som haft betydelse för gossebarns födelse, vars plats varit vid dörren och bågarna, har fått överta den magiska rollen hos det 21:a utharktecknet, vilket törhända i nordgermanernas spådomskonst varit ett tecken, som förutsagt ett gossebarns födelse.

6. »Zias Olmai» (av Kildal betraktad såsom identisk med »Saive Neide», »vattenkvinnan») är tydligen fiskevattnets gud, Tjasolmai, vars namn betyder 'vattenmannen'. Han har givetvis varit förbunden med spåtrummans vattentecken, en tydlig motsvarighet till det 20:e utharktecknet, vattenrunan.

7. Kildal omnämner vidare tre helgdagsgudomligheter: »Porgie Dag», »Laue Dag» och »Sodne Beive», vilka anges såsom fredagens, lördagens och söndagens gudomligheter, alltså en överensstämmelse med Naeromanuskriptets framställning, i anslutning till vilken jag förmodat samband med det 14:e, det 19:e och det 23:e utharktecknet. Kildal tillägger emellertid, att de flesta lapparna ansågo fredagen helgad åt Sarakka och lördagen åt Veraiden Rad (d. v. s. Veraiden olmai, Frej). Söndagen ansågs helgad åt de tre helgdagsmännen (Ailikes) gemensamt. Detta kan reflektera ett tillstånd, då dessa betraktades såsom med solen sammanhörande »män», enär deras tecken (kors uppkomna ur den svensk-norska runradens manruna) varit placerade på soltecknets strålar. Åt dem helgades därför solens dag, söndagen. Först sent torde de ha blivit till tre skilda veckodagsgudomligheter.

III. Såsom befintliga »under jorden» eller »djupt under jorden» omnämner Kildal:

1. »Jam Aimo», de dödas land, där »Dödens moder» härskar. Det befinner sig »under jorden», men icke »djupt under jorden». (J. Fellman talar om »Jabmeaimo» som en plats »under jordytan».) Här möta vi en motsvarighet

till dödsriket och gudinnan Hel, av mig förbundna med det 10:e utharktecknet, isrunan. Till »Dödens moder» (»Jam Acha») offrades, för att själen skulle förbli hos kroppen och icke för hastigt avhämtas till det nya livet i dödsriket, där de döda troddes få nya kroppar. Från dödsriket kunde de döda förflyttas till högre fröjd hos den högste guden, »Veraiden Rad», som av begynnelsen givit dem själen. Detta skedde efter omkring 100 år, säger Kildal. (Möjligen kan här en reflex av mystik med talet 10, dödens tal, föreligga: 100 =10 X 10. På ett annat ställe talar Kildal om jämnt 100 år.) Ett egendomligt uttryck hos lapparna, känt från annan källa (v. Duben), är galme, kalme som benämning på liklukten. Detta ord sammanhänger med adjektivet kalmes, 'kall', och bör ursprungligen ha betytt 'köld'. Om inflytande från nordisk magi här föreligger, är svårt att avgöra: 'köld' och 'död' äro varandra närstående begrepp (jfr vad jag s. 43 yttrat om uttrycket »göra kall» = 'döda').

2. »Rot Aimo» eller »Ruut Aimo», »det onda landet», är enligt Kildal beläget »djupt under jorden». (Även J. Fellman upplyser, att »Rotaland» tänkts befinna sig »innerst i jorden».) Här bor enligt Kildal »Rota» eller »Rutu», pinoguden, till vilken lapparna sägas ha offrat, när ingen hjälp var att få från andra gudar. (För J. Fellman är däremot denna världs härskare ett kvinnligt väsen: »Rota akka»; henne behaglig som offer var en död häst, som hel nedgrävdes i jorden, upplyser han.) Om detta pinorike, helvete, säger Kildal, att dit kommasjälarna av dem, som varit försumliga i offer och bön till gudarna. Dessa själar komma aldrig till »Veraiden Rad» som de, vilka »efter 100 år» bli upptagna till honom från »Jam Aimo» (ett dödsrike, som således i viss mån motsvarat den katolska skärselden). Kildal skildrar rätt omständligt ett offer till Rota och omnämner, att »vid altaret» en död häst skulle nedgrävas i jorden. I Nseromanuskriptet motsvaras denna lokalitet av »Sturich», hästen, av mig förbunden med den 18:e utharkrunan. På en del trolltrummor finnes Rota avbildad ridande på en häst. Kildal säger om offerhästen, att den slaktas, för att Rota skall rida bort på den till sitt rike.

Kildals framställning av lapsk mytologi är tvivelsutan — vilket han själv antytt — gjord huvudsakligen i anslutning till en av honom studerad spåtrummas figurer. Denna bör ha varit av ungefär samma typ som den av Randulf beskrivna och torde ävenledes ha haft i det närmaste samma antal tecken, omkring 24.

Ovan har jag visat, att Kildals spåtrumma bör ha haft motsvarigheter till runorna n:r 1, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21 och 23 i utharkraden. Varför saknas motsvarigheter till n:r 2, 5, 8, 22 och 24? Främst beror detta på, att Kildal endast fäst sig vid, vad han uppfattat såsom avseende religionens värld. Han har icke direkt lämnat en beskrivning på en lapsk trolltrumma utan velat ge »Efterretning» om lapparnas »hedenske Religion». Emellertid har han som ledning använt figurerna på ett spådomsredskap av utpräglad hednisk typ, en variant till Naeromanuskriptets trolltrumma.

Att motsvarigheter saknas till utharktecknen n:r 22 och 24, förklaras lätt därav, att deras reflexer på trolltrummorna äro figurer, som helt hänföra sig till människornas värld (lapparnas och böndernas boplatser). Likaledes är det begripligt, att Kildal icke närmare sysslat med de båda björnbilderna, motsvarigheter till runorna n:r 8 och (eventuellt) n:r 16. Den senare björnbilden omnämner han dock i samband med Leibolmai, jaktguden. Den magiska funktionen hos »himlens björn» liksom hos den grantopp, som enligt min förmodan torde ha motsvarat fackelrunan (n:r 5), har han troligen icke utlistat. Sannolikt har han däri endast sett i ena fallet ett djur, i det andra ett träd. På den grund, att Kildal talar om flera »Passevare olmai», som sägas lära lapparna att trolla, är det troligt, att han fört »himlens trollman» och »underjordens trollman» (jfr Naeromanuskriptet) till en och samma kategori. Han kan därför mycket väl ha sett en trolltrumma, på vilken även en motsvarighet till thursrunan, utharkens 2:a tecken funnits: figuren »underjordens trollman». Vi ha sålunda att räkna med, att Kildal varit förtrogen med en trolltrumma av gammal, i huvudsak hednisk typ, som sannolikt haft 24 tecken eller obetydligt mera.

Vad Kildal omnämner av mytologiska väsen, för vilka bilder saknas på Naeromanuskriptets spådomsredskap, är högst obetydligt. Som nämnt, torde »Ux Acha» blott vara ett annat namn på Juksakka och »Possio Acha» Madderakka i en bifunktion. Intet talar bestämt för, att Kildal känt till en trolltrumma med fem olika akkor. Det sannolika är, att det till en del blott rör sig om olika namn på samma figur (Jessen, hos Leem, talar t. ex. om »Uks- eller Juksakka» vid förklaring av en och samma figur).

Det hos Kildal, vartill motsvarigheter icke finnas på den av Randulf beskrivna spåtrumman, är: »Passevara» — det heliga fjället — och de till detta anslutna »Passévare Lodde», det heliga fjällets fågel, och »Passevare Guelle», det heliga fjällets fisk. Det »heliga fjället» torde motsvara »Saivoberget» på den hos Leem av Jessen beskrivna lapptrumman (41 på avb. 37). Man kan förmoda, att på den trumma, Kildal sett, en figur motsvarande »himlenstrollman», nämligen »Passevara Olmai» (jfr ovan), stått på detta berg. Det kan ursprungligen ha varit en detalj, som tillkommit utan att figurernas 24-tal därför rubbats. Vad det heliga fjällets fågel och fisk beträffar, är det ingalunda alldeles säkert, att Kildal sett dem avbildade på någon trolltrumma, han kan ha känt till dem efter muntliga uppgifter. På en del sena trolltrummor finnas dock motsvarigheter till dessa magiska djur. Kanske ha de också förekommit redan på någon trumma, somKildal sett. I så fall är det naturligast att i dem se relativt sena tillsatser, beroende på, att man låtit »himlens trollman» stå på det heliga fjället: vid sidan av »det heliga fjällets man» har man anbragt små figurer, föreställande »det heliga fjällets fågel» och dess »fisk». I »Wurnes Lodde», 'ond fågel', av Kildal uppfattad som plural (»slemme Fugle»), kan man förmoda en eller flera bifigurer till »underjordens trollman».

VII.

En trolltrumma, som vid första påseendet synes vara av ganska avvikande typ i jämförelse med de i det föregående skildrade, i Norge påträffade spådomsredskapen, finnes avbildad i den svenske missionären Samuel Rheens år 1671 författade »relation» (i huvudsak hänförande sig till Lule lappmark). Särskilt i ett avseende visar denna svenska lapptrumma ett mycket tydligt kristet element: tre män framställas och beskrivas såsom Kristus och tvenne apostlar. Undersöker man denna spåtrummas figurserie närmare, finner man emellertid motsvarigheter till de flesta av Nærømanuskriptets tecken: 20 bland 24. Kristus och de båda apostlarna äro uppenbarligen identiska med de tre helgdagsmännen o. s. v.

Liksom den av Randulf beskrivna trumman är den spådomsapparat, Rheen skildrar, delad i endast tvenne regioner.

I den övre befinna sig närmast skiljelinjen (se avb. 42) Tor jämte en »tjänare» och Storjunkaren (Frej) jämte en »tjänare». Här ha vi motsvarigheter till den 4:e (Tors) och den 7:e runan (Frejs). Frejs s. k. tjänare torde vara en motsvarighet till »Rana Neid» hos Kildal, vilken figur jag sammanställt med den 11:e runan. Tors tjänare kan ha tillkommit som en pendang till Storjunkarens (Frejs) efter att tidigare ha varit en bild av vindguden, som vi på Vadsorelationens trolltrumma sett avbildad som lägre än Tor. Jag förmodar därför här en motsvarighet till den 3:e runan.

I övrigt upptages himmelsregionen av bilder föreställande halvmånen, stjärnor och fåglar. Månbilden har sin motsvarighet hos Kildal, vars mântecken av mig sammanställts med Kildal sett. I så fall är det naturligast att i dem se relativt sena tillsatser, beroende på, att man låtit »himlens trollman» stå på det heliga fjället: vid sidan av »det heliga fjällets man» har man anbragt små figurer, föreställande »det heliga fjällets fågel» och dess »fisk». I »Wurnes Lodde», 'ond fågel', av Kildal uppfattad som plural (»slemme Fugle»), kan man förmoda en eller flera bifigurer till »underjordens trollman».

VII.

En trolltrumma, som vid första påseendet synes vara av ganska avvikande typ i jämförelse med de i det föregående skildrade, i Norge påträffade spådomsredskapen, finnes avbildad i den svenske missionären Samuel Rheens år 1671 författade »relation» (i huvudsak hänförande sig till Lule lappmark). Särskilt i ett avseende visar denna svenska lapptrumma ett mycket tydligt kristet element: tre män framställas och beskrivas såsom Kristus och tvenne apostlar. Undersöker man denna spåtrummas figurserie närmare, finner man emellertid

motsvarigheter till de flesta av Nærømanuskriptets tecken: 20 bland 24. Kristus och de båda apostlarna äro uppenbarligen identiska med de tre helgdagsmännen o. s. v.

Liksom den av Randulf beskrivna trumman är den spådomsapparat, Rheen skildrar, delad i endast tvenne regioner.

I den övre befinna sig närmast skiljelinjen (se avb. 42) Tor jämte en »tjänare» och Storjunkaren (Frej) jämte en »tjänare». Här ha vi motsvarigheter till den 4:e (Tors) och den 7:e runan (Frejs). Frejs s. k. tjänare torde vara en motsvarighet till »Rana Neid» hos Kildal, vilken figur jag sammanställt med den 11:e runan. Tors tjänare kan ha tillkommit som en pendang till Storjunkarens (Frejs) efter att tidigare ha varit en bild av vindguden, som vi på Vadsorelationens trolltrumma sett avbildad som lägre än Tor. Jag förmodar därför här en motsvarighet till den 3:e runan.

I övrigt upptages himmelsregionen av bilder föreställande halvmånen, stjärnor och fåglar. Månbilden har sin motsvarighet hos Kildal, vars måntecken av mig sammanställts medden 6:e utharkrunan. Vad beteckna emellertid de många stjärnorna och fåglarna? Stjärnorna bestå av tvenne skilda grupper. Till vänster om månen befinna sig 8 stjärntecken, till höger 5. Fågelgruppen bildas av 9 djur (en av dessa

Avb. 42. Rheens trolltrumma.

fågelfigurer befinner sig längst till vänster, de flesta av de övriga till höger). Det märkliga är nu, att de runtecken efter mr 4, för vilka vi ytterligare ha att vänta motsvarigheter i denna region, just äro det 5:e, det 8:e och det 9:e. Den figur, som på Nseromanuskriptet av mig antagits mot-svara den 8:e utharkrunan, är »himlens björn». Den befinner sig (se 8 på avb. 32) till vänster i himmelsregionen: detsamma är förhållandet med sviten av 8 stjärnor på Rheens trolltrumma. Det granliknande tecknet på det norska spådomsredskapet, av mig sammanställt med fackelrunan, uthar-kens 5:e tecken, befinner sig till höger i himmelsregionen (5 på avb. 32): detsamma är förhållandet med sviten av 5 stjärnor på den svenska trolltrumman. Jag sluter härav, att tecknet »himlens björn», som troligen avsett en stjärnbild, ersatts av åtta stjärnfigurer i enlighet med tecknets magiska tal 8. I analogi härmed bör fackelrunans motsvarighet ha ersatts av fem eldtecken, som slutligen fått ungefär samma form som stjärnor. Enligt samma princip har »himlens trollman», motsvarigheten till det 9:e utharktecknet, ersatts av nio fåglar (de flesta till höger liksom »himlens trollman» på Nseromanuskriptets trumma). Den 9:e runan har hört samman med Oden i hans egenskap av trolldomsgud. Sina budskap mottog denne gud av korpar. Att man låtit trolldomsrunan representeras av fåglar, kan därför stå i samband med myten om den trollkunnige Odens korpar. Missionären Jens Kildal upplyser också om, att nåiden för att komma i förbindelse med »Passé vare olmay», d. v. s. himlens trollman, sände bud till denne med en »Passé vare lodde», d. v. s. en till det heliga fjället hörande fågel.

I den övre regionen saknas offerrenen. I den undre regionen skola vi emellertid påträffa bilden av en rentjur. Man har sannolikt funnit det onaturligt att ha en ren i den himmelska sfären och låtit honom få plats högst uppe bland andra djur i den jordiska regionen.

I den himmelska regionen ha vi alltså funnit motsvarigheter till utharkrunorna n:r 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, och 11. Motsvarigheter till de med det underjordiska sammanhörande runorna n:r 2 och 10 böra i likhet med vad fallet är på de norska trolltrummorna icke uppträda i denna avdelning.

I den undre regionen möta vi ävenledes en rad motsvarigheter till figurer, kända från Naeromanuskriptet: solen (reflex av runan 15), vatten (»sjö», runan n:r 20), en ren (runann:r 1, jfr ovan), en björn (runan n:r 16 eller en bifigur till Leibolmai, av mig sammanställd med runan n:r 12), en oxe (troligen rest av boskapsbilden på Naeromanuskriptets trumma, av mig förbunden med runan n:r 24), en varg (av lapparna kallad »djävulens hund», troligen motsvarande hästbilden på det norska spådomsredskapet, tydlig motsvarighet till runan n:r 18). Bilderna av Kristus och tvenne apostlar motsvara, som jag ovan redan framhävt, de tre helgdagsmännen (vari jag förmodat reflexer av runorna n:r 14, 19 och 23).

Det återstår att förklara tre längst ned placerade figurer: en räv, en hare och en orm. Vad vi ännu sakna är främst

motsvarigheter till de tre akkorna (nederst på Naer0manuskriptets bild). Har måhända på Rheens trolltrumma dessa jordgudinnor symboliserats genom med dem magiskt förbundna djur? En notis hos J. Fellman låter oss veta, att åtminstone en av dessa kvinnliga gudomligheter anropats vid jakt, då det rört sig om fångst av mindre djur. För god bäverfångst bad man t. ex. till Madderakka, meddelar Fellman. Sannolikt har haren räknats till samma kategori som bävern. Liksom denne kan ha varit ett djur, symboliskt för Madderakka. Då ormen hos många folk är ett boställets heliga djur, kan man gissa på, att han hört samman med Sarakka, härdens skyddsgudinna. Återstår så räven, som måhända förbundits med Juksakka, båggudinnan, vilken haft ett visst förhållande till storjaktens gud, Leibolmai.

Till 4 tecken på den av Randulf beskrivna norska trolltrumman saknas varje tillstymmelse till en figural motsvarighet: underjordens trollman (och runan n:r 2), dödsriket (och runan n:r 10), Leibolmai (och runan n:r 12, såvida denna icke motsvaras av björnen, jfr ovan) samt lapparnas boplats (och runan n:r 22). Emellertid ha livsriket och dödsriket (motsvarigheterna till runorna n:r 22 och 10) kunnat bestämmas blott av visarens läge till vänster eller höger på trolltrummans undre region. Deras tecken kunna för övrigt ha bestått av svagt tecknade halvcirklar, som undgått missionären Rheens uppmärksamhet. Missionären Olaus Graan omtalar för övrigt en trumma med ungefär samma figurer som på Rheens. Hantillägger, att man i Kemi lappmark tillika med »detta allt» avmålade »helfwetitt aldranederst» (alltså en motsvarighet till runan n:r 10).

*

Det finnes givetvis ytterligare åtskilliga lapptrummor, värda granskning med hänsyn till min förklaringsprincip. Först i en annan skrift kan jag emellertid uppta även dem till behandling. Ett populärvetenskapligt arbete kan icke bringa ett övermått av detaljer. Vad jag avsett denna gång, är dessutom blott att ställa problemet och att framlägga ett tolkningsförsök med hänsyn till det centrala. Uppgiften att lämna en fullständig utredning måste ställas på framtiden och överlåtas åt facklitteraturen.

LITTERATURHÄNVISNINGAR.

Agrell, S., Runornas talmystik och dess antika förebild (Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund, 6), 1927.

Agrell, S., Senantik mysteriereligion och nordisk runmagi (med litteraturhänvisningar), 1931.

Agrell, S., Die spätantike Alphabetmystik und die Runenreihe (K. Hum. Vetenskapssamfundets i Lund årsberättelse 1931—1932), 1932.

Árnason, J., Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri, 1862—1930.

Bang, A. C., Norske Hexeformularer og magiske Opskrifter, 1901—02 (ingår i Skrifter udg. af Videnskabsselskabet i Christiania, 1901).

Byzantinische Zeitschrift, 14 (von Offenheim & Lucas om Maschtalafyndet), 1905.

Cumont, F., Les mystères de Mithra, 3:e uppl. 1913 (tysk övers., 3:e uppl., 1923).

Cumont, F., Les religions orientales dans le paganisme romain, 4:e uppl., 1929 (även i tysk övers., 3:e uppl. 1931).

Danzel, Th.-W., Magie und Geheimwissenschaft (lämplig som en första orientering i magiens studium, med litteraturhänvisningar), 1924.

Demant Hatt, Emilie, Offerforestillinger og erindringer om troldtrommen hos nulevende lapper (i Festskrift til Rektor J. Qvigstad), 1928.

De svenska landsmålen, 17 (relationer om lapparna av Rheen, Graan — med exempel på lapparnas kronologiska tecken — o. a.), 1897—1909.

Dornseiff, F., Das Alphabet in Mystik und Magie, 1922 & 1925.

Drake, Sigrid, Västerbottenslapparna (Lapparna och deras land, 7), 1918.

Düben, G. von, Om Lappland och lapparne, 1873.

Eneström, F. J. E., Finvedsbornas seder och lif, 2:a uppl., 1914.

Eneström, F. J., Gnosjöborna, 2:a uppl., 1912.

Fellman, I., Handlingar och uppsatser angående Finska Lappmarken och lapparne (4 bd), 1910—15.

Fellman, J., Anteckningar under min vistelse i Lappmarken (4 bd), del 2: Ur Lappsk Mytologi och Lappländsk Sägen, 1906.

Friesen, O. v., Runorna (Nordisk kultur, 6), 1933.

Friis, J. A., Lappisk Mythologi, Eventyr og Folkesagn, 1871.

Fritzner, J., Lappernes Hedenskab og trolddomskunst (i den norska Historisk Tidsskrift, 4), 1877.

Graf, J. H., Die Zahl »Sieben», 1917.

Heurgren, P., Djurskrock, 1920.*Hofberg, H.,* Nerikes gamla minnen, 1868.

Hofberg, H., Svenska folksägner, 1882.

Holmberg, U., Finno-Ugric, Siberian (vol. 4 i The Mythology of all Races, med talrika litteraturhänvisningar), 1927.

Hyltén-Cavallius, G. O., Wärend och Wirdarne, 1863 & 1868 (2:a uppl. 1921—22).

Högström, P., Beskrifning öfver de till Sveriges Krona hörande Lapmarker, 1747.

Johansson, Jon, Signerier och besvärjelser, 1917.

Kildal, S., Efterretninger (utg. av Abrahamson i Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter, 3: 2), 1807.

Kopp, U. F., Palaeographia critica (4 bd), 1817—29.

Leem, K, Beskrivelse över Finmarkens Lapper (med ett tillägg av E. J. Jessen), 1767.

Lindquist, I., Religiösa runtexter, 1, Sigtuna-galdern, 1932.

Lindqvist, N., En isländsk svartkonstbok från 1500-talet, 1921.

Nicolaissen, O., Fra Nordlands förtid, 2 häften, 1889 & 1891.

Nicolovius, (Nils Lovén), Folklifvet i Skytts Härad i Skåne vid början av detta århundrade, 1847 (4:e uppl. 1924).

Nordisk familjebok (2:a och 3:e uppl.), Mytologi, lapsk (med rikhaltiga litteraturhänvisningar), 1913 & 1931.

Nordiskt folkminne, Studier tillägnade C. W. von Sydow, 1928.

Noreen, A., Altisländische und altnor-wegische Grammatik (4:e uppl., med en redogörelse för de viktigaste urnordiska runinskrifterna), 1923.

Ohrt, F., Danmarks Trylleformler (2 bd), 1917 & 1921.

Pirak, A., En nomad och hans liv, 1933.

Olrik, A., & Ellekilde, H., Nordens Gudeverden, 1926 ff. (Arbetet ännu ej avslutat, i 2:a häftet behandlas lapsk religion med talrika litteraturhänvisningar.)

Qvigstad, J., Kildeskrifter til den lappiske Mythologi (2 delar; Nærømanuskriptet och Vadsørelationen i 1:a delen; publikationerna införda i Det Kongelige norske videnskabers selskabs skrifter), 1903 & 1910.

Qvigstad, J., Lappiseher Aberglaube (i Kristiania Etnografiske Museums skrifter, bd 1), 1920.

Reuterskiöld, E., Källskrifter till lapparnas mytologi (Bidrag till vår odlings häfder, 10), 1910.

Reuterskiöld, E., De nordiska lapparnas religion, 1912.

Reuterskiöld, E., Från guldhornen till lapptrumman (i Festskrift til Rektor J. Qvigstad), 1928.

Reuterskiöld & Wiklund, Linnés lappska trolltrumma i (Fataburen), 1912.

Russwurm, C., Eibofolke oder die Inselschweden an den Kusten Estlands und auf Runö, 1852.

Saxl, F., Mithras, 1931. (Det bästa bidraget till Mithraforskningen efter Cumont.)

Salomoniska magiska konster (Meddelande från Örebro läns museum, 7), 1918. (Originalet till senare delen av detta arbete, »Svarta boken», finnes i Lunds universitets handskriftssamling.)

Scheffer, J., Histoire de la Laponie, 1678. (Övers, av det 1673 på latintryckta arbetet Lapponia jämte tillägg.)

Schröder, F. R., Quellenbuch zur germanismen Religionsgeschichte, 1933.

Svensk uppslagsbok (bd 16), Lapska språket och litteraturen, Lapptrumma, Lapsk mytologi, 1933.

Söderbäck, P., Skrock, sed och sägen i en smålandssocken, 1921.

Thiele, I. M., Den danske Almues overtroiske Meninger (Danmarks Folkesagn, 3), 1860.

Turi, J., Muittalus samid Birra, en Bog om Lappernes Liv, 1910, 3:e uppl. 1911, svensk övers. 1917.

Turi, J. och P., Lappish texts, utg. av E. Demant-Hatt, 1920.

Westermarck, E., Sex år i Marocko, 1918.

Wigtröm, Eva, Folktro och sägner (i De svenska landsmålen, 8), 1898—1914. (En populär förkortad uppl. 1914.)

Wiklund, K. B., En nyfunnen skildring af lapparnas björnfest (i Le monde oriental, 6), 1912.

Wiklund, K. B., Olof Rudbeck d. ä. och lapptrummorna (i Rudbecks- studier), 1930.

Åkerblom, A., Den äldre Eddan (2 bd), 1920—21. (Eddacitaten i det föreg, äro hämtade från denna tolkning.)

INNEHÅLL.